

**KIRSAL ALANDA YAŞAYAN KADININ DİN
ANLAYIŞINDA SOSYAL MEDYANIN ETKİSİ
(BAYBURT ÖRNEĞİ)**

Kader KAHRIMAN

**Yüksek Lisans Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri
Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Hatice KELEŞ
2023
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KIRSAL ALANDA YAŞAYAN KADININ DİN ANLAYIŞINDA SOSYAL MEDYANIN
ETKİSİ (BAYBURT ÖRNEĞİ)**

(The Effect of Social Media on The Religious Understanding of Women Spreading in Rural
Areas (Bayburt Example))

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kader KAHRIMAN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi. Hatice KELEŞ

Bayburt
Ağustos, 2023

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğretim Üyesi Hatice KELEŞ danışmanlığında 192217001 numaralı Kader KAHRIMAN tarafından hazırlanan “ Kırsal Alanda Yaşayan Kadının Din Anlayışında Sosyal Medyanın Etkisi (Bayburt Örneği)” adlı bu çalışma 09.08.2023 tarihinde aşğıdaki jüri tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı (Atatürk Üni. Ortak) programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK

İmza:.....

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Behram HASANOV

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Hatice KELEŞ

İmza.....

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../2023

Doç. Dr. Murat KUL

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kırsal Alanda Yaşayan Kadının Din Anlayışında Sosyal Medyanın Etkisi (Bayburt Örneği)” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi, ayrıca katılımcıların mülakat sürecinde vermiş oldukları ifadelerin analiz kısmında hiçbir şekilde değişiklik yapılmadan aktarıldığını beyan ederim.

.../.../2023

Kader KAHRIMAN

TEŐEKKÖR

Yüksek lisans çalışmam süresince beni her anlamda destekleyen bilgi ve tecrübeleriyle beni aydınlatan kendisini tanımaktan büyük mutluluk duyduğum danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Hatice KELEŞ'e teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Ayrıca her zaman arkamda dağ gibi duran anneme, babama, ailemin diğerk fertlerine ve arkadaşlarıma teşekkürü ve minnettarlığımı bir borç bilirim.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRSAL ALANDA YAŞAYAN KADININ DİN ANLAYIŞINDA SOSYAL MEDYANIN ETKİSİ (BAYBURT ÖRNEĞİ)

KADER KAHRIMAN

Ağustos 2023, 159 Sayfa

Sosyal yapıları ve bu yapıları oluşturan her bir kurumu etkisi altına alan değişim kavramı belirli etkenler doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Bu etkenlerden biri de hiç şüphesiz günümüz toplum yapılarının her biri üzerinde ayrı ayrı tesir eden internet teknolojisi ve bu teknolojinin gelişimi ile birlikte ortaya çıkan sosyal medya kavramıdır. Bu araştırma da toplumsal değişim kavramından yola çıkarak kırsal alanda yaşayan kadının din anlayışında sosyal medyanın etki derecesi araştırılmıştır. Araştırma giriş ve toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi ortaya konmuştur. Kavramsal ve kuramsal çerçeveyi oluşturan birinci ve ikinci bölümde “din”, “toplumsal değişim” “toplumsal değişim kuramları” sosyal medya” “din ve kadın” kavramları ayrı başlıklar halinde ele alındıktan sonra “din değişim ve sosyal medya” ilişkisi incelenmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümünde ilk olarak çalışma alanımız olan Bayburt ilinin sosyokültürel yapısı, coğrafi konumu, nüfusu, eğitim durumu, dinsel yapısı ve ekonomisi üzerinde durulmuş ardından mülakat sonucu elde edilen veriler analiz edilip araştırmanın bulgular kısmı ortaya konulmuştur. Araştırmanın mekânsal sınırı olarak Bayburt ilinin kırsal kesimi belirlenmiştir. Çalışma grubu, bireyin psikolojik ve dini açıdan kendini ifade edebilme, çevreyi gözlemleyebilme ve anlama yetisi göz önünde bulundurularak 15 yaş sınırı alınarak toplamda 50 kişiden oluşmaktadır. Araştırma süreci boyunca daha geniş verilere ulaşabilmek için nitel yöntem tercih edilmiş ve fenomenolojik yaklaşım esas alınmıştır. Araştırma verileri, benzeşik örneklem tekniği kullanılarak 50 katılımcıya yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat yapılarak elde edilmiştir. Araştırma sonunda elde edilen veriler betimsel analiz tekniği kullanılarak yorumlanmıştır. Bu araştırmanın sonucunda toplumsal yapıda meydana gelen gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkan sosyal medya ve internet teknolojisinin bireyin dini düşünce biçimi üzerinde olumlu bir etki bıraktığı sonucu elde edilmiştir. Bununla birlikte bireylerin kutsal veya özel gecelerde veya günlük hayatta ibadet ederken sosyal medya ve internet teknolojilerinden yararlandıkları, sosyal medyada paylaşılan dini içeriklerin veya dinsel söylemlerin bireyin dini düşüncesini olumlu yönde etkilediği ve bireyi dinsel yönden motive ettiği elde edilen bulgular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Din, sosyal medya, kadın, kırsal alan, toplumsal değişim, toplum-din ilişkisi.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON RELIGION APPROACH OF RURAL
WOMEN (BAYBURT EXAMPLE)

KADER KAHRIMAN

August 2023, 159 Pages

Social structures and these structures emerge under the influence of each structure, with the emergence of the defining features of the change characteristics of the area. One of these factors is undoubtedly the internet technology that affects each of today's social structures separately and the definition of social media that emerged with the development of this technology. In this study, the degree of influence of social media on the understanding of religion of the person living in the migration area was investigated based on the signs of social change. The research consists of an introduction and three parts in total. The subject, importance, purpose and method of the introduction are presented. In the first and second chapters, which form the conceptual and theoretical framework, the concepts of "religion", "social change", "social change theories", social media, "religion and women" are discussed under separate headings, and they are unrelated to "religion unchanged and social media". In the third part of the research, firstly, the socio-cultural structure, accommodation status, education level, educational status, religious structure and economy of our study area, Bayburt, were emphasized, and the data obtained as a result of the next rotation were analyzed and theoretical information was revealed. The rural area of Bayburt was determined as the spatial limit of the research. The study group consists of 50 people in total. The research data were obtained by conducting semi-structured in-depth interviews with 50 participants using the homogeneous sampling technique. The data obtained at the end of the research were interpreted using the descriptive analysis technique. As a result of this research, it was concluded that social media and internet technology, which emerged in line with the developments in the social structure, had a positive effect on the individual's religious thinking.

Keywords: Religion, social media, women, rural area, social change, society-religion relationship.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER TABLOSU.....	v
TABLOLAR DİZİNİ.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu.....	2
II. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	3
III. Araştırmanın Problematiği.....	3
IV. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
V. Araştırmanın Hipotezleri	5
VI. Araştırmanın Yöntemi	6
VII. Veri Toplama Süreci ve Tekniği	6
VIII. Veri Analizi Tekniği	7
IX. Çalışma Grubu.....	7
İlgili Araştırmalar.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE DİN

1.1. TOPLUMSAL DEĞİŞME KAVRAMI	10
1.2. TOPLUMSAL DEĞİŞMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	17
1.2.1. Coğrafi ve Demografik Faktörler (demografik faktörler, keşifler ve icatlar konularını içine alır).....	18
1.2.1.1. Nüfus (Demografik Faktörler)	18
1.2.1.2. Keşifler ve İcatlar	19
1.2.2. Fiziki Faktörler (Fiziksel faktörleri içine alır)	19
1.2.2.1. Fiziki Çevre	19

1.2.3. Kültürel ve İdeolojik Faktörler (Kültür ve Din konularını içine alır.)	20
1.2.3.1. Kültür ve Din.....	20
1.2.4. Ekonomik Faktörler	21
1.3. TOPLUMSAL DEĞİŞME KURAMLARI.....	21
1.3.1. Büyük Boy Kuramlar (Organizmacı Modeller, Evrimci Modeller, Diyalektik Modeller).....	22
1.3.1.1. Organizmacı Modeller	22
1.3.1.1.1. İbn-i Haldun.....	23
1.3.1.1.2. Arnold Toynbee.....	28
1.3.1.1.3. Oswald Splenger.....	28
1.3.1.2. Evrimci Modeller	29
1.3.1.2.1. Auguste Comte	30
1.3.1.2.2. Herbert Spencer	32
1.3.1.2.3. Max Weber	33
1.3.1.2.4. Emile Durkheim	34
1.3.1.3. Diyalektik Modeller	35
1.3.1.3.1. Karl Marx	36
1.3.2. Orta Boy Kuramlar (Yapısal-Fonksiyonel Modeller, Çatışmacı Modeller)	36
1.3.2.1. Yapısal-Fonksiyonel Modeller.....	37
1.3.2.1.1. Talcott Parsons	38
1.3.2.1.2. Robert King Merton.....	41
1.3.1.2.3. William Fielding Ogburn	43
1.3.2.2. Çatışmacı Modeller	44
1.3.2.2.1. Vilfredo Pareto	45
1.3.3. Küçük Boy Kuramlar (Grupsal Modeller, Bireyci Modeller).....	45
1.3.3.1. Grupsal Modeller.....	46
1.3.3.1.1. Jacob Levy Moreno ve Sosyometri	46

1.3.3.2. Bireyci Modeller	47
1.3.3.2.1. Richard Tracy LaPiere.....	47
1.4. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE DİN	48
1.4.1. Din Kavramı.....	48
1.4.2. Toplum ve Din İlişkisi	51
1.4.3. Toplumsal Değişme ve Din.....	53
1.4.3.1. Toplumsal Değişimi Yavaşlatıcı ve Engelleyici Bir Faktör Olarak Din.....	53
1.4.3.2. Toplumsal Değişmeyi Sağlayıcı Ya Da Kuvvetlendirici Bir Faktör Olarak.....	55

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL MEDYA, DİN VE KADIN

2.1. SOSYAL MEDYANIN TANIMI	57
2.2. SOSYAL MEDYA ARAÇLARI VE BİLEŞENLERİ.....	61
2.2.1. Facebook	62
2.2.2. Instagram.....	63
2.2.3. Twitter.....	63
2.2.4. Whatsapp.....	64
2.2.5. Telegram	64
2.2.6. Youtube	65
2.3. SOSYAL MEDYA VE DİN	65
2.4. DİN VE KADIN	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

3.1. BAYBURT İLİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ	73
3.1.1. Tarihsel Yapı.....	73
3.1.2. Fiziki ve Coğrafi Konum	75
3.1.3. İl Nüfusu	76
3.1.4. Ekonomik Yapı	80
3.1.4.1. Tarım.....	81

3.1.4.2. Hayvancılık	83
3.1.4.3. Sanayi	84
3.1.4.4. Turizm	86
3.1.5. Eğitim	87
3.1.6. Din Hizmetleri	88
3.2. BULGULAR	89
3.2.1. Katılımcılara İlişkin Betimsel Analizler	89
3.2.2. Kırsal Alanda Yaşayan Kadınların Dini Tutumları Üzerinde Sosyal Medya Kavramının Etki Düzeyi	94
3.2.2.1. Din Kavramının Çağırışımı	94
3.2.2.2. Dini Bilginin Kaynağı	100
3.2.2.3. Gündelik Hayatta Dini Pratikler ve İbadetler	105
3.2.2.4. Sosyal Medya Kullanımı ve Paylaşım Biçimleri	111
3.2.2.5. Sosyal Medyanın ve Dini Paylaşım Biçimlerinin Bireyin Din Anlayış ve Yaşam Biçimi Üzerindeki Etkisi	117
3.2.2.6. Dini Sorunların Çözüm Kaynakları ve Sosyal Medya	127
3.2.2.7. Sosyal Medya Kavramı ve Dini Motivasyon	136
SONUÇ	142
KAYNAKÇA	148
EKLER	154
ÖZ GEÇMİŞ	159

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Yıllara Göre Nüfus Dağılımı	77
Tablo 2. Güncel Nüfusun İl ve İlçe Merkezi-Belde ve Köyler Dağılımı	78
Tablo 3. Güncel Nüfusun 2020 ve 2021 Verilerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	78
Tablo 4. Güncel Nüfusun Cinsiyete Göre Medeni Durum Dağılımı	79
Tablo 5. Güncel Nüfusun Cinsiyete Göre Eğitim Durumu Dağılımı	80
Tablo 6. Tarımsal Arazi Varlığı	81
Tablo 7. Ekili Dikili Alanların Dağılımı.....	82
Tablo 8. Bitkisel Üretim Tarla Ürünleri Üretimi	82
Tablo 9. Hayvan Varlığı	83
Tablo 10. İl ve Cinsiyete Göre Okuryazarlık.....	87
Tablo 11. Katılımcıların Demografik Bilgi Tablosu	89
Tablo 12. Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	91
Tablo 13. Katılımcıların Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı	92
Tablo 14. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı	92
Tablo 15. Katılımcıların Ekonomik Durumlarına Göre Dağılımı	93
Tablo 16. Katılımcıların Meşgulliyet veya Meslek Durumlarına Göre Dağılımları	93

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Trabzon–Tebriz ticaret yolu.....	74
Şekil 2. 1876 yılında Bayburt kenti (Bayburt Belediyesi Arşivi).	75
Şekil 3. Şehir coğrafyası açısından bir inceleme: Bayburt.	75

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
Vd.	: Ve diğerleri
Çev.	: Çeviren
TOB	: Tarım ve Orman Bakanlığı
BAYÜ	: Bayburt Üniversitesi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
TDK	: Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

Toplumsal yapının oluşumu sonucunda meydana gelen ve tarihsel süreç ile birlikte farklı eğilimler ve değişkenlikler gösteren din kavramı, içerisinde yaşadığı toplumsal yapı için belli kurallar oluşturur ve meydana getirdiği bu sosyal yapının sistemsel karakterine uygun davranış biçimleri üretir. Bu anlamda din toplumsal eylemler için bir motivasyon kaynağıdır ve sosyal yapıdan ayrı veya bağımsız bir fonksiyonel duruma sahip değildir. Çünkü toplumsal yapı ve bu yapıyı meydana getiren her sosyal kurum düşünce merkezlerine insanlar arası eylemleri ve karşılıklı ilişkilerden doğan toplumsal değerleri aldıkları için birbirlerine doğrudan ya da dolaylı olarak bağlıdırlar. Bu nedenle toplumsal yapının dini alanında meydana gelen değişimler sosyal yapıda ciddi farklılaşmalara neden olabileceği gibi, toplumsal yapının diğer alanlarında meydana gelen farklılaşmalarda din kurumuna etki ederek zamanla yapısal veya kurumsal değişimlere yol açabilir.¹

Dolayısıyla toplumsal yapının oluşumunda önemli bir etkiye sahip olan din kavramı ile sosyal yapı arasında meydana gelen karşılıklı ilişki sayesinde, zaman içinde sosyal yapıyı etkileyen bir unsur dini de etkilemekte ve gerçekleşen bir değişim sosyal yapıda farklılaşmalara sebep olurken dini alanda da değişimlere de yol açmaktadır.²

Toplumsal yapıları ve bu yapıyı oluşturan sosyal kurumları etkilen önemli kavramlardan biri yirmi birinci yüzyıla yön veren ve bireylerden toplumsal kurumlara kadar her alanı etkisi altına alan sosyal medya kavramıdır. İnternet teknolojisinin gelişimi ile birlikte ortaya çıkan ve geleneksel medyanın yerini alan sosyal medya toplumsal yapının her alanında etkili olduğu gibi din olgusu üzerinde de etkisini göstermektedir. Bireyler sahip oldukları dini düşünce biçimi üzerinde bilgi sahibi olma, ilahi emirlerin veya dini mesajların toplumlara hızlıca ulaştırılması, bireylerin dini bilgiye erişiminin kolaylaşması ve dini sorunların çözümünde sosyal medyanın bir kaynak olarak görülmesi öngörülebilir haller arasına girmiştir.

Bireyler artık benimsedikleri dini düşünceyi daha iyi anlamak veya dinsel açıdan karşılaşılan sorunların giderilmesi için sosyal medyaya başvurmakta ve bu kaynaktan önemli bir biçimde faydalanmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya bireyin dinsel düşünce biçimi üzerinde etki göstermekte ve olumlu ve olumsuz olmak üzere her iki yönden bireyin dinsel düşünce biçimini etkilemektedir.

¹ Niyazi Akyüz - İhsan Çapçioğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 386.

² Faruk Sinanoğlu, "Toplumsal Değişim ve Din", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 1/2 (Temmuz- Aralık 2008), 21.

I. Araştırmanın Konusu

İnsanlık tarihinin başlangıcı ile birlikte ortaya çıkan ve bireyin her dönemine şahitlik eden din kavramı, toplumsal yaşam için büyük bir önem teşkil etmektedir. Bu kavram, bireylerin ve sosyal yapıların şekillenmesinde, insanların duygusal ihtiyaçlarını tatmin etmede ve özellikle bireyin gücünün yetmediği ve öngörülemeyen planlamalar için sonuç odaklı çözüm üretme noktasında etkili bir alternatif oluşturmaktadır. Din kavramının bir diğer önemli özelliği ve görevi de kişiyi merkeze alarak ona yaratıcısı ve O'nun yarattıkları hakkında bilgi vermek ve bireyin yaratıcısına karşı görevlerini bildirmektir. Dolayısıyla din kavramı ile birey arasında doğrudan ve sıkı bir ilişki söz konusudur. Bu ilişkinin sağlıklı bir biçimde ilerleyebilmesi için birey ve yaratıcı arasında sağlam ve doğru bir iletişim olması gerekmektedir.

Birey ve yaratıcısı arasında var olan iletişim ve bireyin yaratıcısını tanıma durumu geçmiş dönemlerden günümüze kadar varlığını koruyan bir olgudur. Bu olgunun devam ettirebilmesi ve belirli bir inanç sistemine sahip olan her bireyin dini duygu yönünden güçlenmesi kimi zaman dinsel yönden bilgili insanlar tarafından gerçekleştirirken bazen de bilge insanların dini kitapları aktarması yöntemiyle devam etmiştir. Ancak günümüz toplumsal yapısına ve bu yapıda medyada gelen teknolojik ve sosyal değişimlere bakıldığında bireyin dinsel yönden gelişim göstermesi ve bireylerin dini bilgiyi öğrenme adına başvurmuş olduğu dini kaynaklarının çoğalmasından dini bilginin toplum ve birey üzerindeki etkisini kökten değişime uğratmıştır. Yirmi birinci yüzyılda meydana gelen ve toplumsal yapıların değişimine sebep olan bu teknolojik gelişmeler ve sosyal medya olgusu dini bilgiler, dini tutumlar, inançlar ve dini davranışlar üzerinde etkili olmuş ve bunun sonucu olarak her türlü dini bilgiye rahatlıkla ulaşan ve yine dini farklılıkları gören insanların kendi inanç ve uygulamalarını sorgulamaları daha kolaylaşmıştır. Bu ise belli bölgelerde daha önce tek tip olarak karşımıza çıkan dini bilginin veya dini anlayışın farklılaşmasına yol açmıştır. Bu bölgelerden biri de hiç şüphesiz değişime ve farklılaşmaya diğer bölgelere oranla daha kapalı olduğu öngörülen kırsal kesimler ve bu kesimlerde yaşayan kadınlardır.

Bu çalışmada, kent yaşamına oranla daha geleneksel bir yaşam biçimi sürdüren kırsal kesimin ve bu kesimde yaşayan kadınların sosyal değişim süreçleri ile birlikte meydana gelen ve toplumun her yapısını etkileyen sosyal medya kavramının kadın ve din ilişkisi üzerinde ne kadar etkili olduğu, sosyal medya kavramının kırsal kesimi ve bu kesimde yaşayan kadınların gündelik hayatları ve yaşam biçimleri üzerinde ne derece etkili olduğu ve toplumsal değişim ile birlikte kabul edilen sosyal medya kavramının dini bilgi, dini pratik ve dinsel sorunların çözümü noktasında ne kadar ne ve yönde etkili olduğu araştırılmıştır.

II. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yirmi birinci yüzyılın sonunda büyük bir ilerleme kaydeden iletişim teknolojisi ve sosyal medya toplumsal yapının her alanını etkisi altına almış ve sosyal değişimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler ve teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan ve geleneksel iletişim biçimlerinin yerini alan sosyal medya, yaşanan çağda bireylerin herhangi bir zaman ve mekân sınırlaması yaşamadan kolay bir biçimde bilgi paylaşımları yapabildiği, bireysel fikirlerin rahatça savunulabildiği ve farklı görüşlerin öğrenildiği bir iletişim ortamı oluşturmıştır. Bireyler bu platform aracılığıyla kişisel bilgilerini paylaşabilmekte, fiziksel olarak aynı ortamda bulunmasa bile karşı tarafla rahat bir biçimde arkadaşlık ilişkileri kurabilmekte ve sosyal yapıda meydana gelen olayların her birini anında takip edip sorularına veya aklına takılan her bir duruma cevap bulabilmektedir.

Toplumsal yapının her kesimini ve her bireyi etkileyen bu kavram din olgusu üzerinde de etki göstermiş ve bu bağlamda dini bilgiler, dini tutumlar, inançlar ve dini davranışlar da sosyal medya üzerinden paylaşılmaya başlanmıştır. Bu değişim ile birlikte dini bilgiye ulaşım zorluğu ortadan kalkmış ve sosyal medya bireyler arasında hiçbir ayırım yapmadan herkes tarafından dini yönden kullanılmaya başlanmıştır.

Sosyal medya ve bu platformların dini kavramı üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik yapılan araştırmalar incelendiği zaman bu konunun daha çok teorik çerçevede ele alındığı, uygulamalı olarak yapılan araştırmaların eksik olduğu göze çarpmaktadır. Bu araştırmada, incelenen konuya dair söz konusu uygulama eksikliğinin giderilmesine ve saha bilgisinin oluşmasına katkı sağlanması hedeflenmiştir. Bu çerçevede araştırmanın özgün değerini Bayburt ilinin kırsal kesiminde çalışma sırasında sahadan toplanan veriler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin sosyal medya kavramını kullanma adına dinsel açıdan oluşturdıkları kişisel deneyimlerinin, sosyal medya hakkındaki düşüncelerinin ve ele alınan bu internet teknolojisinin değişen dinsel yapı üzerindeki etkisine dair alıntıların literatüre katkı oluşturacağı düşünülmektedir.

III. Araştırmanın Problematiği

Bayburt ili kırsalında yaşayan kadınların değişen toplum yapısı ile birlikte ortaya çıkan sosyal medya olgusu ve platformlarının sahip oldukları dini düşünce üzerinde ne derece etkili olduğunu, sosyal medya kavramının günlük yaşamda ve dini pratik biçimleri üzerinde hangi yönde bir gelişim sağladığını ya da arttığını ve dini sorunların çözümü noktasında sosyal medyanın ne kadar etkili olduğunu araştıran bu çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Bayburt kırsalında yaşayan kadınların düşünce biçiminde din kavramı neyi ifade etmektedir? Düşüncelerinde bir farklılık var mıdır? Dini bilgilerinin kaynağı nereden gelmektedir?
2. Gündelik yaşamda din kavramına ne kadar yer verilmektedir? Dinin inanç boyutu ve ibadet boyutu arasında bir ayırım yapılmakta mıdır?
3. Sosyal medya kullanımı kırsal alanda ne derece sıklıktadır? Paylaşım biçimleri neye göre belirlenmektedir? Kutsal/özel gecelerde herhangi bir dini paylaşım yapılmakta mıdır?
4. Sosyal medya ve bu medyanın sahip olduğu platformlar dinsel yapı üzerinde etki göstermekte midir? Sosyal medya kullanımı ile birlikte bireysel yaşam alanlarında herhangi bir değişim yaşanmış mıdır?
5. Dini sorunların çözümü noktasında sosyal medya kaynakları ne derece etkilidir? Sosyal medyada var olan dini bilgiler ve paylaşım biçimleri dini sorunları çözme noktasında bireyi yanlış bir yöne sevk etmekte midir?
6. Sosyal medya kavramı bireyin dinsel motivasyonunu etkilemek midir ve bu etkileşim ne yönde olmaktadır?

IV. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma Bayburt ilinin kırsal kesiminde yaşayan ve bireyin sosyal, psikolojik ve dini açıdan kendini ifade edebilme, çevreyi gözlemleyebilme ve anlama yetisi göz önünde bulundurularak 15 yaş sınır alan genç ve yetişkin bireyleri kapsamaktadır. Araştırma, Bayburt ilinin kırsal kesiminde doğup yaşamına devam eden kişilerle sınırlandırılmıştır. Çünkü araştırma kırsal alanda değişen toplum yapısının desenlerine göre tasarlandığı için katılımcıların kırsal kesimin zaman içerisinde değişen yapısına hâkim olmaları gerekmektedir. Araştırma, geleneksel toplum yapısının hala hâkim olduğu ve teknolojik etkenler ile birlikte sosyal yapıda meydana gelen ve yavaş bir biçimde ilerleyen değişimlerin az da olsa kabul edildiği kırsal kesimde yaşayan 50 kadın katılımcıyla sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları, seçilen konunun ortaya çıkardığı zorlukları taşımaktadır. Yapılan mülakatlar esnasında araştırma konusunun toplum tarafından hassas bir içerik sayılmasından ötürü katılımcıların birçoğu tedirginlik ve telaş içeren tutumlar sergilemiştir. Bu nedenle mülakat için yapılan talepler birçok kişi tarafından reddedilmiştir. Bayburt kırsalında yaşayan bazı katılımcılar eşlerinden çekinmeleri nedeniyle katılım sağlamakta tedirginlik yaşarken bazı katılımcılar da kendini ifade etme şeklinde zorluk yaşamıştır. Aynı zamanda konunun din referanslı olmasından kaynaklı olarak katılımcılar konuya hassasiyetle yaklaşırken

kişisel düşünceleriyle birlikte dini boyutta olan inançlarını en iyi şekilde temsil etme zorunluluğu hissetmişlerdir.

V. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın temel hipotezi şu şekilde ortaya konulmaktadır: “Türkiye’de yaşanan sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmelere paralel olarak, Bayburt ili ve bu ilin her bir kırsal kesimi 15 yıl içerisinde özellikle yeni iletişim teknolojileri ve yaygın bir biçimde kullanılan sosyal medya mecraları ile birlikte bireylerin dini düşünce biçimlerinde ciddi bir farklılaşmayı ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bireylerin geleneksel dini düşünce biçiminde meydana gelen değişim başlı başına bir sosyal farklılaşma yaratacak düzey ve derinlikte olmaktadır.” Araştırmada bu temel hipotezi destekleyecek şu yan hipotezlere de yer verilmiştir:

- 1) Kırsal alanda yaşayan kadının inanç esasları yüksek oranda kabul edilmektedir.
- 2) Kırsal alanda yaşayan kadının gündelik hayatta veya kutsal, özel gecelerde yapılan ibadetlerin yerine getirilme sıklığı istikrarlı olmamakla birlikte, bölge insanının hayatında temel dini ibadetler önemini korumaktadır.
- 3) Kırsal alanda yaşayan kadının dinin sosyal hayat boyutunda sosyal değişimin etkisi hissedilmektedir.
- 4) Dini tutumlar yaş, bireyin içerisinde bulunduğu sosyal ortam ile ilişki durumu, eğitim, medeni durum, meslek, ekonomik durum, din eğitimi almadaki durum ve baskın siyasi düşünceye göre farklılık arz etmektedir. Bu hipotezimizi şu şekilde detaylandırmak mümkündür:
 - 4.1. Farklı yaş grupları arasında dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Yaş arttıkça dini tutumlar da artmaktadır.
 - 4.2. Bireyin yaşadığı sosyal yapı ile ilişki durumuna göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur.
 - 4.3. Genel eğitim durumuna göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Eğitim düzeyi arttıkça dini tutumlar azalmaktadır.
 - 4.4. Medeni duruma göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Evlilerin dini tutumları bekârlarınkinden daha yüksektir.
 - 4.5. Meslek gruplarına göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Ev hanımları ya da çiftçilik ile uğraşan kadınlar diğer meslek gruplarına göre daha yüksek dini tutumlara sahiptir.

4.6. Ekonomik duruma göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Ekonomik düzey arttıkça dini tutumlar azalmaktadır.

4.7. Din eğitimi alma durumuna göre dini tutumlarda istatistikî açıdan anlamlı bir farklılaşma mevcuttur. Din eğitimi alanların dini tutum ortalamaları daha yüksektir.

5. Sosyal medya ve teknolojik aletler bireyin dini düşünce biçiminde olumlu yönde bir değişim sağlamak ve bireyi din konusunda bilinçlendirip bireysel motivasyonunu güçlü tutmaktadır.

6. Sosyal medya bireyin kutsal ve özel gecelerde ibadet etmesinde yardımcı olmaktadır.

7. Sosyal medya kullanımı genç kuşakta daha baskın olurken kırsal kesimde yaşayan yetişkin bireyler bu medya türlerini aktif bir biçimde kullanmamaktadır.

8. Sosyal medya olgusu ile birlikte kırsal kesimde yaşayan kadınlar dini bilgiye erişim noktasında çeşitli yolları elinde bulundurmaktadır.

VI. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırma kişinin kendi potansiyelini anlaması ve çabasıyla inşa ettiği sosyal yapı ve sistemlerin derinliklerini keşfederek evrendeki yerini tespit eden bir araştırma yöntemidir. Nitel araştırma varlığını sağlamaya çalıştığı evreni görünür hâle getiren bir dizi yorumlayıcı uygulamalarda oluşmaktadır. Bu uygulamalar; mülakatlar, kayıtlar, saha notları, gözlem ve araştırmacının çalışma içerisinde tutmuş olduğu günlükleri aracılığıyla yol çizer ve evreni temsil eden durum hâline gelmektedir.³ Bu çerçevede göz önüne alındığında nitel araştırma, dünyayı yorumlayan ve merkeze yerleştiren bir yaklaşımı içermektedir. Bir diğer ifadeyle nitel araştırmacılar, insan deneyimlerini keşfederek olayların kendi doğal ortamlarında oluşumlarını bütüncül bir şekilde ele alarak insanların olaylara yükledikleri anlamları ortaya çıkarmaktadır.

VII. Veri Toplama Süreci ve Tekniği

Araştırmada veri toplamak için yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat, önceden hazırlanan sorularla görüşme esmasında ortaya çıkan konulara göre yeni soruların da sürece eklenerek sorulabildiği bir tekniktir ve nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Araştırmada, demografik bulgulara ulaşmaya yönelik oluşturulan sorularla birlikte toplamda 16 temel soru ve birçok alt sorudan oluşan yarı yapılandırılmış mülakat formu oluşturularak görüşmeler yapılmıştır. Mülakatlar Bayburt ilinin kırsal kesiminde yaşayan kadın katılımcılar ile yapılmıştır. Mülakatlar bizzat araştırmacı

³ Kaan Böke, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2009), 287.

tarafından görüşme sağlanan kişinin uygun olduğu bir zaman diliminde yüz yüze olarak gerçekleşmiştir. Mülakata katılan kişilerle gerçekleştirilen çalışmalarda, katılımcıların bir kısmı ses kayıt cihazı kullanılmasına izin verirken bir kısmı bu kayıt işlemi için izin vermemiştir. Bu katılımcıların cevapları kâğıt kalem kullanılarak not alınmıştır. Yapılan görüşmelerin süresi 10 ila 20 dakika aralığında değişmiştir. Daha sonrasında kayıt altına alınan bu cevaplar bilgisayar ortamına geçirilerek analize hazır duruma getirilmiştir. Bilgisayar ortamına geçirilen bu veriler yorumlanarak analiz edilmiştir.

VIII. Veri Analizi Tekniği

Araştırma sonucunda elde edilen veriler bilgisayar ortamında kayıt altına alındıktan sonra tekrardan okunup değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda on farklı tema oluşturularak yapılan analizler bu başlıklar altında toplanmıştır. Temalar daha çok katılımcıya yöneltilen sorular ve katılımcıların vermiş oldukları cevaplardan hareketle oluşturulmuştur. Araştırma süreci içerisinde elde edilen veriler betimsel analiz tekniğiyle kontrol edilip yorumlanmıştır. Betimsel analizde, araştırma sürecinde kullanılan veri toplama araçlarından yola çıkarak elde edilen veriler; soru, konu ya da tema esas alınarak analiz edilmektedir. Betimsel analiz metodu; teori oluşturma ve metodolojik olarak değerlendirme çalışması, yapılmakta olan bir uygulamaya dair eksik kısmı belirleme amacıyla olay ya da durum araştırması, meta analiz çalışması gibi birçok analiz türünü de içerisinde barındırmaktadır.⁴

IX. Çalışma Grubu

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, katılımcılara yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat formu aracılığıyla sorular yöneltilmiş sonrasında alınan veriler analiz edilerek yorumlanmıştır. Çalışma grubu Bayburt kırsalında yaşayan ve 15 yaş sınırı olan 50 genç kadın katılımcıdan oluşmaktadır. Çalışma grubunun Bayburt kırsalında yaşayan 50 kadından oluşmasının sebebi ise veri doyumuna ulaşılmasıdır. Araştırmalarda katılımcılara ölçüt örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemi içerisinde önceden belirlenen ve hazırlanan, belli ölçütleri temsil eden tüm durumlar çalışmaya katılmaktadır. Uygulanan bu ölçüt ya da ölçütler araştırmacı tarafından belirlenebilmesi yanında daha önceden hazırlanmış bir ölçüt listesinden de yararlanarak çalışmasını sağlayabilir.⁵

⁴ Böke, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 322.

⁵ Böke, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 112.

İlgili Araştırmalar

Yapılacak araştırma ile ilgili çalışmalar aşağıdaki gibidir:

Toplumsal değişme ile birlikte ortaya çıkan ve sosyal yapıların her alanını etkisi altına alan kitle iletişim araçları ve bu araçların her birinden etkilenen din kavramı ve bu iki olgu arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik oluşturulan bu çalışmada sosyal medyanın ve kitle iletişim araçlarının kültürel, dinsel ve toplumsal alanda ortaya çıkardığı etki, medyanın olumlu ve olumsuz etkileri, medya-din etkisinde karşılaşılan imkân ve sorunlar, küreselleşen dünyada kutsala dönüş olgusu ve medya, popüler kültürün avam ve havasın kültürü üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Kitle iletişim araçları ve din ilişkisinde dikkat edilmesi gereken hususa değinilmiştir.

Sosyal medya kavramının din olgusu üzerindeki olumsuz etkilerini ele alan bu çalışmada, medyanın önem ve işlevinin giderek arttığı ve medyanın küresel güçler arasındaki etkisi ele alınmıştır. Medyanın barışı sağlamada ve savaş çıkarmada dahi etkili olduğundan bahsedilmiştir. Medya-din ilişkisi, medya ve olumsuz din algısı başlıklarına yer verilmiştir. Buna ilave olarak olumsuz din algısına yol açan din hakkında kasıtlı olarak yapılan olumsuz çalışmalara ve yetersiz dini bilgi eksikliğinden kaynaklanan olumsuz yayınlara da değinilmiştir.

Lise öğrencilerinin medya – din ilişkisi algılarına değinen çalışmada araştırmacı Bingöl’de iki farklı lisenin 60 öğrencisi üzerinde uyguladığı anket ve sonuçlarını değerlendirmiştir. Araştırmacı 25 adet anket sorusu sormuş ve bu soruların sonuçlarını değerlendirmiştir. Sonuçlar kapsamında öğrencilerin medyaya ilgi duyduğu, medyaya güvenmedikleri, dini içerikli yayınlarda yazarların yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve bundan dolayı din konusunda önyargıların ortaya çıktığı, dini konularda medyanın hassas olması gerekliliği vb. sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Sosyal medya dindarlığını ele alan araştırmada, araştırmacı post modern dünyanın yeni iletişim aracı olan sosyal medyanın önemine dikkat çekmiştir. Araştırmada dindarlıkları sosyal medyada şekillenen bireylerin sosyal medyadaki dini algıları ve söylemlerinin nasıl şekillendiği ortaya koyulmuştur. Araştırmacı ampirik verilerden yararlanarak sosyal medya dindarlığı hakkında bilgiye ulaşmaya çalışmıştır. Araştırmacı, Van ilini örneklem olarak seçmiş ve deneklere daha önceden oluşturulmuş standartlaştırılmış sorulardan oluşan sorulardan oluşan ve yüz yüze görüşme yoluyla gerçekleştirilen anket tekniğini uygulamıştır. Anket yoluyla sorulan soruları ise araştırmanın ana konusu olan sosyal medya dindarlığı çerçevesinde oluşturmuştur. Araştırmanın başlıklarında dünyada ve ülkemizde sosyal medya, sosyal ağlar, dindarlık türleri ve sosyal medya dindarlığı, sosyal medyada dinin magazinleşmesi, sosyal

medyada dini bloglar-din sörfçüleri ve amaçları, sosyal medyada narsisizm ve din, sosyal medya dindarlığı araştırması bulguları ve yorumuna değinilmiştir. Araştırma sonucunda araştırmaya katılanların hepsinin sosyal medya kullandığına ve bunun sebebinin seçilen kitlenin genç olmasına bağlı olduğu belirtilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre araştırmaya katılanların sosyal medyada din içerikli paylaşımlara duyarsız kalmadıkları ve dini inançlarını sosyal medyaya taşıdıkları ortaya çıkmıştır.

Araştırmacılar sosyal medyanın hayatımızın önemli bir parçası olduğunu belirtmişlerdir. Yaptıkları araştırmada da bu açıkça görülmektedir. Katılımcıların neredeyse tamamına yakını sosyal medyayı kullanmaktadır. Yine büyük çoğunluğu her gün sosyal medyaya girmekte, sosyal medyada vaktinin önemli bir kısmını geçirmektedir. Öyle ki sosyal medya aracılığıyla içeriklere yorum yapılmakta, sosyal medyadan arkadaşlarla iletişim kurulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE DİN

1.1. Toplumsal Değişme Kavramı

İnsan yaşamı, kimi zaman bireyin kendi iradesiyle kimi zaman da kendi iradesi dışındaki etkenler doğrultusunda sürekli değişim geçirmektedir. Milletlerin veya toplumların yaşamı da böyledir ve aynı değişkenliğe sahiptir. Bu değişkenliği besleyen ve yürüten faktörler de yaşanan çağa göre farklılık göstermektedir.⁶ Örneğin ilk çağ döneminde değişim kavramına bakış fiziksel çevre üzerinden şekillenmiştir. İlkçağ insanına göre evren, herhangi bir farklılık göstermeyen sabit bir düzene sahiptir. Güneşin doğuşu, batışı, günlerin ayları ayların yılları takip etmesi bu çağın insanına göre önceden kurgulanmıştır. İnsanoğlunun doğada meydana gelen olaylara karşı yapmış olduğu bu gözlemlerin toplumsal yapıda da geçerli olacağı ifade edilmiştir. Onlara göre toplumsal yapıda meydana gelen olaylar veya olgular da sürekli birbirini takip etmekte ve önceden düzenlenen sistemin devamını getirmektedir. Ortaçağ döneminde ise değişimin iradesi yön değiştirmiş ve “din” ile “inanan insan” olguları bu kavram üzerinde etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Bu dönemin düşünce biçimine göre toplumsal yapı ve toplumsal normlar tanrı tarafından oluşturulmuştur. Buna göre toplumda meydana gelen her olay “tanrısal kelim”in sonucu olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla değişim veya gelişim tanrının isteği doğrultusunda gerçekleşmektedir. Ardından yüzyıllar sonra meydana gelen ve toplumları derinden etkileyen Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte değişim kavramının ivmesi artmış ve bu kavram toplumsal yapının veya bu yapıyı meydana getiren kurumların güçlü ve öncelikli olgusu haline gelmiştir.⁷

Bu dönemde bilimsel ve teknolojik yapıların gelişmesi, beraberinde sosyal yapılarda karşılıklı ideolojik ve kültürel etkileşimi getirmiş, toplumların sınırları siyasi ve fiziki olarak varlığını korurken sosyolojik açıdan dünya artık büyük bir kasabaya haline dönüşmüştür. Dolayısıyla aynı coğrafya üzerinde yaşayan toplumların çevresine karşı duyarsız olması veya etkilenmemesi mümkün olmamış ve toplumlar için değişim ve gelişim kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bu sebeple bilgi çağına yön veren, akıl ve bilim ile doğru orantıda ilerleyen değişim kavramının ne olduğunu veya toplumsal yönden nasıl meydana geldiğini anlamak, tarihsel olayları çözümlemek kadar önem arz etmeye başlamıştır.

Değişim kavramı başta sosyoloji bilimi olmak üzere tüm sosyal bilimlerin dikkatle üzerinde durduğu önemli olgulardan biridir. Tarihsel süreç içerisinde değişme kavramını

⁶ Mustafa Sever, “1980 Sonrası Türkiye’de Kültürel ve Toplumsal Değişme”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2019), 155.

⁷ Aydın Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi* (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2011), 47.

detaylı ve bütünsel olarak ilk gündeme getiren filozoflardan en önemlisi şüphesiz Herakleitos'tur. Yunan Filozof “Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir” ve “Bir nehirde iki kere yıkanılmaz” söylemleriyle evrende sabit bir durumun olmadığını, her şeyin bir değişim süreci içerisinde bulunduğunu ifade etmektedir.⁸ 19. yüzyılda yaşamış, sosyoloji ve felsefe bilimleri için önemli bir yere sahip olan Auguste Comte ise toplumun düzen, ilerleme ve gelişme kavramları üzerinden inşa edileceğini belirterek değişim kavramının önemini vurgulamıştır. Ona göre değişme yenileşmeyi ve ilerlemeyi ifade ederken düzen de toplumdaki normatif yapıyı anlatır. Dolayısıyla bu iki kavram birbirini tamamlayan ve toplumu ayakta tutan olgular bütününe ifade etmektedir.⁹ Aynı zamanda düşünür Perihyeseos *Tabiata Dair* adlı eserinde her nesnenin zamanla birlikte kendisinden farklı bir hal aldığını, sürekli devam eden bir sürecin içine girdiğini ve bundan dolayı farklı şekiller alıp ilk görünümünde uzaklaştığını belirterek değişimin doğal bir süreç olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

Değişme kavramı en basit ifadeyle önceki yokluk pozisyonundan var olma durumuna geçmeyi ya da var olan bir olgunun çeşitlenmesi, şekillenmesi veya başkalaşması anlamına gelmektedir.¹¹ Değişim olgusu toplumsal yapıyı ve fiziki çevreyi ayrı yönlerden etkilemekte ve canlı veya cansız her türlü varlıkla bir ilişki kurmaktadır. Ancak cansız varlıklara oranla canlıların, canlılar içinde ise hayvan ve özel olarak da insanların değişim kavramı ile daha ilgili olduğu bilinmektedir. Belirli bir toplumsal yapıda yaşayan insan zaman içerisinde hem fizyolojik hem de ruhsal yönden pek çok değişim ve gelişim aşamasından geçmektedir. İnsan psikolojisinde bir yerde başlayan bu değişimler toplumsal boyutları da etkilemekte ve toplumsal değişim de bu durumun uzantısı olarak devam etmektedir.¹² Çünkü insanoğlu toplum hayatıyla birlikte var olup bu doğrultuda yaşamını devam ettirebilmektedir. Bundan dolayı toplum, birey için büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim sosyoloji biliminin İslam dünyasındaki en büyük temsilcisi ve 14. yüzyılın büyük âlimi İbn-i Haldun da bu durumu “ insan toplumu zaruridir” ifadesiyle dile getirmiştir.¹³

İnsan ve toplum birbirlerini maddi, manevi, olumlu ve olumsuz yönlerden etkilemekte bu yüzden ortaya çıkan değişim de iki taraflı olarak yani değişen ve değiştiren şeklinde iki olgunun birbirini etkilemesi sonucu gerçekleşmektedir.¹⁴ Örneğin belirli bir coğrafyada keşfedilen petrol ya da doğalgaz ilk bakışta ekonomik, toplumsal ya da coğrafi bir değişim gibi

⁸ Anthony Giddens, *Sosyoloji* (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2013), 78-79.

⁹ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 35.

¹⁰ Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş- Temel Kavramlar* (Ankara: Feryal Yayınları, 1995), 169.

¹¹ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 19.

¹² Mustafa Aydın, *Değişim Sosyolojisi* (İstanbul: Açılım Kitap, 2015), 9.

¹³ İbn-i Haldun, *Mukaddime* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), 39.

¹⁴ Aydın, *Değişim Sosyolojisi*, 11.

görünse de aslında yaşanan fiziki ortamın değerini, halkın yaşayış tarzını, nüfus dağılımını, sosyal tabakaları ve buna bağlı olarak toplumun bütün kurumlarını hızlı ve etkili bir şekilde değiştirebilir.¹⁵ Bununla birlikte ortaya çıkan bu karşılıklı etkileşim aşamasında toplumsal değişmelerin bireysel değişmelerin üzerinde yükseldiğini de bilmek gerekir. Zira bireysel değişmelerin var olmadığı bir yerde toplumsal değişimden bahsetmek mümkün değildir çünkü bireysel değişim toplumsal değişimin temelini oluşturur.¹⁶

Toplumların ve bireylerin etkileşimi ile meydana gelen ve süreklilik arz eden değişim kavramı basit ve anlaşılması kolay bir yapıya sahip değildir. Bundan dolayı “Toplumsal değişme nasıl gerçekleşiyor?” ya da “değişenlerin ne’liği?” sosyal bilimcilerin karşılaştığı en çetin sorulardan biri olmuştur. Karşılaşılan bu soruların cevabını aramak her bir sosyal bilimci için farklı bir şekilde ve farklı bir yol izlenilerek gerçekleşmiştir. Tarih ve felsefe geleneğinde yetişmiş sosyal bilimciler endüstri devrimiyle birlikte toplumun ve toplumu oluşturan kurumların değiştiğini ifade etmiş ve sorunun cevabını burada aramışlardır. Batılı toplumların, özellikle bilimsel alanda geride kaldıklarını iddia edip ilkel olarak nitelendirdikleri küçük grupları inceleyen antropologlar ise değişimin kültürel yapıların farklılaşması sonucunda ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Toplumsal yapıları inceleyen sosyologlar ise sosyal değişim kavramını kurumların yeni bir olgu ile karşılaşp var olan düzenlerindeki sapma olarak ifade etmiş ve bu alanda toplumsal değişim sorusuna cevap aramışlardır.¹⁷

Sosyoloji biliminin öncüleri de değişim kavramının neyi ifade ettiğini ve bu kavramın nasıl meydana geldiğini düşünmüş ve bu konu üzerinden belirli tanımlamalar yapmışlardır. Marksist kuramın savunucusu olan Karl Marx’a göre toplumsal değişim sosyal yapıların temelini oluşturan sınıf ilişkileri ve sınıf çatışmasından kaynaklanarak ortaya çıkmaktadır. O’na göre göre toplumsal değişim “tarihsel materyalizm” olarak adlandırılır ve tarihsel bir süreci ifade eder. Her toplum zamanla üretim biçimlerinde değişime gitmiş sürekli daha üst bir düzeye ulaşmayı amaçlamıştır. Tarih boyunca değişen bu sistemin sonucunda ortaya dört üretim biçimi çıkmış ve Marx bunları ilkel-komünal, köleci, feodal ve kapitalist olarak sınıflandırmıştır. Oluşan bu sınıflar arasında farklılaşan üretim ilişkileri ve üretim araçları sebebiyle mutlak bir çatışma meydana gelmiştir. Oluşan bu çatışma da beraberinde toplumsal değişmeyi getirmiştir.¹⁸ H. Spencer ise sosyal değişme kavramını sosyal evrim teorisi üzerinden yorumlamıştır. Spencer basit bir canlının değişim aşamasından yola çıkarak toplumsal değişimi açıklamaya çalışmıştır. Ona göre canlıların fiziksel yapısını meydana getiren temel etken

¹⁵ Metin İşçi, *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme* (İstanbul: Der Yayınları, 2015), 71.

¹⁶ Aydın, *Değişim Sosyolojisi*, 12.

¹⁷ Bozkurt Güvenç, *Sosyal Kültürel Değişme* (Ankara: Efil Yayınevi, 2016), 29.

¹⁸ Memet Zencirkıran, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı* (Bursa: Dora Yayıncılık, 2016), 8.

kimyasal birleşmelerdir. Birleşen bu etkenler zamanla birlikte üstün derecede farklılaşmaya yol açmaktadır. Bu farklılaşma organlar arasında birbirini tamamlama olayının doğmasını ortaya çıkarır. Tıpkı bir canlı gibi toplum da ilkel olan klandan en modern olan millet biçimine yükselmiştir.¹⁹

Emile Durkheim ise sosyal değişimin somut etkilerini görebilmek için mekanik dayanışmanın egemen olduğu basit toplumlardan organik dayanışmanın hâkim olduğu karmaşık toplum yapılarına geçişi işaret etmiştir. Durkheim iş bölümünün yani toplum içindeki rollerin farklılaşması, parçalanması ve ayrıştırılması sonucunda bir toplumsal değişimin meydana geldiğini ifade ederek bunu *tarih yasası* olarak nitelendirmiştir.²⁰ Sosyal değişim kavramını tanımlayan bir diğer kuramcı da Max Weber'dir. Weber toplumlarda var olan değişimi rasyonelleşme ve kapitalistleşme süreci olarak tanımlamaktadır. Bu sürecin ortaya çıkışındaki temel etkeni toplumdaki bireylerin eylemlerine atfettikleri anlamlardaki değişim olarak açıklamıştır. Anlamlardaki bu değişim de değerlere bağlı eylemlerden işlevselliği olan eylemlere doğru bir değişimi ifade etmektedir.²¹ Klasik sosyolojinin önde gelen düşünürlerinden Ferdinand Tönnies toplumsal değişim kavramını anlamaya çalışırken cemaatten topluma doğru bir geçiş olduğunu ileri sürmüştür, “doğal istemin baskın olduğu her türlü birliği cemaat, ussal item tarafından şekillendirilen ve esas itibarıyla toplum tarafından yönlendirilenleri de cemiyet olarak adlandırıyorum” demiştir. Ona göre toplumsal değişim yüzyıllar önce başlamış ve sanayi devriminde meydana gelen olaylarla birlikte hızlanmıştır. Tönnies toplumların yapısında meydana gelen bu değişimleri geçmişten temel bir kopuş olarak nitelendirmiştir.²²

Post Modern sosyoloji anlayışının popüler ismi Zygmunt Bauman da sosyal değişimin altında yatan en ciddi etkenin bireyin toplumsal olarak inşa biçimindeki derin değişiklik olduğunu ifade etmiştir. Bu değişiklikte toplumu modern çağdan post modern çağa ulaştırmıştır. Ona göre insanlık artık modern toplumda değil post modern toplumda yaşamını sürdürmektedir. “Bugün artık Anthony Giddens’ın ‘geç modernlik’, Ulrich Beck’in ‘düşünsel modernlik’, George Balandier’in ‘modernlik ötesi’ dediği ve benim de (diğer pek çoklarıyla birlikte) ‘post modern’ dediğim bir zaman diliminde ve kendi dünyamızda yaşıyoruz.”²³ Post Modern sosyoloji kuşağında daha farklı bir yerde duran Foucault ise toplumsal değişmeyi “bireylere yönelik denetim, baskı ve uygulanan disiplin biçimlerinde,

¹⁹ Eyyüp Sanay, *Sosyal Değişim* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014), 198.

²⁰ Sezgin Kızılcılık, *Yerli Sosyoloji* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2015), 269.

²¹ Zencirkıran, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, 8.

²² Kızılcılık, *Yerli Sosyoloji*, 267.

²³ Ertan Eğribel - Ufuk Özcan, *Değişim Sosyolojisi (Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişim)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011), 165.

cezalandırma tiplerinde meydana gelen değişme” olarak tanımlamıştır. Ona göre toplumlar diyet toplumları, damgalama toplumları, sürgün toplumları ve günümüzün hapseden toplumları olarak dört gruba ayrılır. Sosyal yapının bu tip gruplara ve değişmeye gitmesinin altında yatan temel sebebini de disiplin unsuruna bağlamıştır.²⁴

Çağdaş sosyoloji düşünürü Talcott Parsons ise toplumsal değişimin kaynağının Amerikanlaşmak olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre insanlığın ulaşması gereken ideal toplum aşaması Amerika’dır. Parsons’un değişim şemasının başı ve sonu batıdır. Ona göre toplumsal değişimin temel anahtarı devamlı ve gittikçe artan farklılaşmadır. Bu yüzden sosyal değişmeyi öncelikle artan sosyal farklılaşmayla bağlantılı evrimci bir süreç olarak tanımlar.²⁵ Son olarak Weblen’in toplumsal değişme kavramına bakışını etkileyen temel olgu teknoloji olmuştur. Ona göre toplumsal değişimin temelini endüstriyel yönde yapılan icatlar oluşturmuştur. Ancak bu teknolojik gelişmeler toplumsal değişimi tek başına etkileyecek güçte değildir. Yeni teknolojik olgular toplumun hazırda bulunan hukuk sistemini, ahlak tavırlarını ve eğitim türlerini değiştirmede tek başına etkili olamaz. Daha çok eski yapılara meydan okuduğunu ve onların direnme gücünü azalttığını ifade ederek toplumsal değişim kavramını açıklamaya çalışmıştır.²⁶

Sosyal bilimcilerin toplumsal değişimin nasıl gerçekleştiğine dair yapmış oldukları açıklamalar, siyasi ve ekonomik olayların sonucuna göre temellendirilse de toplumların temel yapısındaki değişim çoğu zaman bireyin fiziksel ve sosyal çevresiyle olan ilişkileri doğrultusunda şekillendiğini söylemek mümkündür. Toplumsal yapıyı oluşturan bireyler ve gruplar arasında sürekli bir etkileşim bulunmaktadır. Bu etkileşim ile birlikte bireyler değerlere, normlara ve davranışlara yeni anlamlar yüklemekte ve yüklenilen bu anlamlar bazı davranışların sorgulanmasına ve bazı davranışlarında terk edilmesine yol açmaktadır.²⁷ Toplumların varlıklarını sürdürebilmelerinin temel faktörü de bu dönüşümlere ayak uydurmalarıdır.²⁸ Bütün bu süreç ve etkiler ile birlikte toplumsal değişim meydana gelmektedir.

Sosyal değişme kavramı üzerine düşünülen önemli sorulardan biri de şüphesiz değişimin nasıl gerçekleştiğidir. “Nasıl” sorusu bizi, değişimin mekanizmasını ve oluş mantığını açıklamaya götürür. Acaba her ülkede ve her zaman geçerli bir evrensel değişme biçimi var mıdır? yoksa her toplumdaki değişimin kendine özgü bir çizgisi veya belirli süreci

²⁴ Kızılçelik, *Yerli Sosyoloji*, 267.

²⁵ Eğribel - Özcan, *Değişim Sosyolojisi (Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme)*, 173.

²⁶ Lewis Coser, *Sosyolojik Düşüncenin Unsurları (Tarihsel ve Toplumsal Bağlamda Fikirler)* (Ankara: Deki Yayınları, 2008), 245.

²⁷ Halil İbrahim Bahar, *Sosyoloji* (İstanbul: Hayat Yayın Grubu, 2015), 126-127.

²⁸ Şeniz Anbarlı Bozatay, *Sosyoloji* (İstanbul: Beta Yayınları, 2014), 65.

mi vardır? Bu doğrultuda sosyal değişme tiplerini ikiye ayırmak mümkündür.²⁹ Bunlardan birincisi kendiliğinden yani organik olarak görülen sosyal değişmelerdir. Bu değişmeler toplumu meydana getiren unsurların etkisiyle oluşan değişmelerdir. Diğer bir değişme tipi ise zorunlu veya empoze toplumsal değişmedir. Bu değişme türünde toplum dışı faktörler etkilidir. Örneğin 18. 19. yüzyılda meydana gelen ihtilal ve inkılaplar bu kapsamın içine girmektedir. Bu değişim tipi topluma zorla kabul ettirildiği veya caydırıcı bir güç kullanıldığı için grupların reddetme eğilimi daha çok olup, değişimde istenilen seviyeye ulaşım gerçekleşmemektedir. Örneğin tarihimizde meydana gelen modernleşme hareketlerinin bazılarının uzun süre başarısız kalmasının sebebi tepeden aşağıya doğru bir baskı sonucunda oluşmasıdır.³⁰

Sosyal ve Beşeri bilimlerde toplumsal değişme kavramını açıklamaya yönelik ortaya konulan tanımlamalar genelde benzer yönlerde vurgu yapmaktadır. Toplumsal değişme kavramının önemli bir konuma sahip olduğu Sosyoloji biliminde eski olmalarına rağmen en çok kullanılan iki değişme tanımı bulunur. Bu tanımlamalardan ilki Hunt’a diğeri ise Moore’a aittir. Hunt’a göre toplumsal değişim “ bir toplumun sosyal yapı ve ilişkilerindeki değişme” yi ifade etmektedir. Moore’un tanımı ise “normları, değerleri, kültürel ürünleri ve sembolleri kapsayan sosyal yapının değişmesi” şeklindedir.³¹ Yazarlara göre toplumsal değişme kavramının üzerinde durduğu ve gerekli gördüğü iki temel nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki toplumun temel ilişki alanlarındaki değişmedir. Diğeri ise toplumun yaşama kalıplarında meydana gelen farklılaşmadır. Bu noktalardan hareket ederek toplumsal değişmeyi toplumsal yapıyı oluşturan sosyal kurumların (ekonomi, siyaset, aile, kültür, inanç sistemi) yapı ve işlevlerindeki farklılaşmaların toplamı olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.³² Bu farklılaşma aniden meydana gelen olaylar ya da gözlemlenebilmesi mümkün olan evrimsel gelişmeler değildir. Dolayısıyla geçici ve kısa süreli bir biçimde gerçekleşmeyen, toplumsal yapıların işleyişini etkileyen ve tarihin gidişatını değişikliğe uğratan değişimlerdir.³³

Yapılan bu tanımlamalardan sonra toplumsal değişmenin özellikleri şöyle sıralanabilir.

- Toplumsal değişme sosyal bir olgudur. Birey odaklı başlayan her değişim alanını genişleterek devam eder ve geniş bir kesimi içine alır. Böylece çok sayıda insanın yaşam biçimini ve ruhsal yapısını etkiler.
- Toplumsal değişme karışıklık içerir. Sosyal yapılarda meydana gelen değişimler hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabilir. Örneğin sanayi devrimiyle birlikte

²⁹ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 100.

³⁰ Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilim)*, 23.

³¹ Sezal, *Sosyolojiye Giriş*, 565.

³² Hayati Beşirli, *Sosyoloji: Günlük Yaşamı Anlamak* (İstanbul: Paradigma Akademi, 2016), 322.

³³ Aydın, *Değişim Sosyolojisi*, 40-41.

toplumlarda meydana gelen ekonomik değişimler kapitalist sistemde büyük kârlar ortaya koyarken işçi sınıfının fazlasıyla ezilmesine sebep olmuştur.

- Toplumsal değişme bazen kasıtlı ancak çoğu zaman istem dışı gerçekleşmektedir. Toplumun yararı için yapılan bazı değişim ve gelişmeler sosyal yapıyı oluşturan diğer kurumları da plansız bir biçimde değişime sürükleyebilir.
- Toplumsal değişmelerden bazıları daha fazla önem arz etmektedir. Sosyal yapıda gerçekleşen değişimler somut ve soyut olarak iki gruba ayrılırsa somut yani gözle görülebilen değişimlerin (kıyafet, giyim tarzı) soyut değişimlere (zihniyet) oranla daha kısa sürdüğünü ve toplumdaki tesir gücünün daha az olduğunu söylemek mümkündür.
- Toplumsal değişme süreklilik arz etmektedir. Bir atasözüne göre ölüm ve vergiler dışında kalıcı olan başka bir gerçek yoktur. Dolayısıyla değişim her zaman var olan bir olgudur.
- Toplumda meydana gelen değişimler başka değişimlerin temelini oluşturur. Yani yeni olan eskiye dönmeye ve yerini başkasına devretmeye her zaman mahkûmdur.³⁴

Toplumsal değişme kavramını daha iyi anlayabilmek için ilk olarak evrim, gelişme, modernleşme ve ilerleme gibi ortaklık ve benzerlik ifade eden bu kavramlar üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü sosyal bilimlerin ilk dönemlerinde bu kavramlar sürekli birbirlerinin yerine kullanılmış bazen de günlük hayatta kullanılan değişme ya da değişiklik gibi kavramlarla karıştırılmıştır.³⁵ İlerleme kavramı toplumsal yapıların veya bireysel hareketlerin kabul edilen ve istenilen yönde oluşturmuş oldukları bilinçli eğilimlerin tamamını ifade etmektedir.³⁶ Türkçede karşılığı Tekâmül olan evrim kavramı ise çevrilmek anlamına gelir. Bu kavram çok yönlü bütüncü bir değişimi ifade etmektedir.³⁷ Bir diğer kavram olan gelişme ise bir alanda yol alınan olumlu mesafe olarak tanımlanır. Toplum ve bireyler için olumlu her yeni olgu gelişme olarak kabul edilir. Son olarak modernleşme kavramı eşitleme süreci olarak tanımlanır. Gelişmiş ve az gelişmiş toplumlar arasındaki ayrımın ortadan kalkmasını ifade eder. Modernleşme batılı yaşam biçiminin yaygınlaşmasıdır. Bu yüzden toplumun bazı kesimleri tarafından olumlu bir şekilde karşılanırken diğerleri için olumsuz bir durum olarak nitelendirilir.³⁸

³⁴ John Macionis, *Günlük Yaşamda Sosyolojiyi Görmek*, çev. Vildan Akan (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015), 627.

³⁵ Sezal, *Sosyolojiye Giriş*, 565.

³⁶ Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2012), 238.

³⁷ Aydın, *Değişim Sosyolojisi*, 32-33.

³⁸ Gönül İçli, *Sosyolojiye Giriş* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2015), 141-142.

Yapılan tanımlamalardan yola çıkılarak aslında tüm kavramların bir değişimi yansıttığını ifade etmek mümkündür. Ancak değişimde bir yön gösterme ve kişiye göre olumlu ve olumsuz bir şekilde değerlendirme söz konusu olmadığından birbirlerinden ve değişme kavramından ayrılmışlardır. Sosyal değişme kavramı ile yakınlık gösteren diğer kavramların tanımlamalarından yola çıkarak sosyal değişme olgusunun kişiye göre değerlendirilmemesi ve belirli bir yönü hedef göstermemesinin dışında diğer kavramlardan kesin bir çizgiyle ayrıldığını ifade etmek mümkündür. Sosyal değişme belirli bir zaman diliminde meydana gelen bir olgudur, yani değişimin belirli bir sınırı bulunmaktadır. Sosyal değişme kesintisiz olmalıdır dolayısıyla değişimin başladığı herhangi bir alanda bozulma yüzde yüz gerçekleşmelidir. Yani sosyal değişimde tekrarlanan bir değişiklikten bahsetmek mümkün değildir, eski tam olarak yok olmalı ve yerini yeniye bırakmalıdır.³⁹

1.2. TOPLUMSAL DEĞİŞMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Karl Marks'a göre bireyin içinde yaşadığı her fiziksel çevre, alt yapı ve üst yapının diyalektik sentezi sonucunda meydana gelir. Alt yapı en basit tanımlamayla bir toplumun tüm maddesel koşullarına denk gelirken üstyapı en geniş anlamıyla toplumun düşünsel olanaklarını ifade eder. Bu iki yapının sentezi sonucunda meydana gelen toplum sabit bir yapıya sahip değildir dolayısıyla oluşan bu yapıda sürekli bir değişim söz konusudur. Bu değişimleri tetikleyen faktörleri de iç dinamikler ve dış dinamikler olmak üzere iki grup altında toplamak mümkündür.⁴⁰

İç dinamik etmenlerin rolü kategorisinde toplumun sahip olduğu iç toplumsal yapının farklılaşması sonucunda meydana gelen değişimleri, ekonomik yapı, yaşam biçimi, aile yapısı, hukuk sistemleri, kültürel değerler ve insan ilişkileri şeklinde belirli kategoriler altında sınıflandırabiliriz. Toplumsal değişimde dış dinamik etkenlerin rolü kategorisinde ise toplumun temel yapısı, coğrafi konumu, toplumlar arası fiziksel etkileşim ve değişen iklim koşulları sıralanabilir. Aslında toplumsal değişimi tetikleyen faktörler arasında karşılıklı bir etkileşimin varlığından söz edilebilir. Örneğin ekonomik yapının değişimi kültürel değerlerin, insan ilişkilerinin ve toplumun çevresiyle olan iletişiminin değişimine de yol açmaktadır. Bu yüzden değişim faktörlerini birbirinden ayırmak veya tek bir başlık altına sığdırmak doğru değildir.⁴¹ Ancak değişimde etkili olan bu faktörlerin zaman ve mekâna bağlı olarak etki derecelerinin farklılaştığını söylemek mümkündür. Bu dinamiklerin bazen biri bazen de diğeri

³⁹ Zeki Aslantürk - Tayfun Amman, *Sosyoloji* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017), 412.

⁴⁰ Doğan Ergün, *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı* (Ankara: İmge Kitabevi, 2015), 223.

⁴¹ Gürsen Topses - Mehmet Devrim Topses, *Toplumsal Olayların Bilimi Toplumbilimine Giriş* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 176.

ön planda rol oynayabilirken bazı dönem ve toplumlarda tek bir faktörün etkili olduğu görülebilir. Günümüzde değişimin etmenleri genel olarak dört sebep kategorisi altında toplanmaktadır.

- A. Coğrafi ve demografik faktörler (Demografik faktörler, keşifler ve icatlar konularını içine alır.)
- B. Fiziki ve teknolojik faktörler (Fiziksel faktörler, yayılma, teknolojik sebepler konularını içine alır.)
- C. Kültürel ve ideolojik faktörler (Toplumsal hareketler, Eğitim, Bilgi, Kültür, İdeoloji, Din, Liderlik konularını içine alır.)
- D. Ekonomik faktörler

1.2.1. Coğrafi ve Demografik Faktörler (demografik faktörler, keşifler ve icatlar konularını içine alır)

1.2.1.1. Nüfus (Demografik Faktörler)

Toplumsal değişmeyi tetikleyen önemli faktörlerden biri nüfus yani demografi olgusudur ve bu kavramı irdeleyen ilk sosyolog Durkheim olmuştur. Ona göre sosyal hayatta varlığını sürdüren iş bölümünün gelişimi toplumları gelenekselden endüstri tipine, organik dayanışmadan mekanik dayanışmaya taşımıştır. İşbölümündeki bu gelişimin altında yatan temel etken de toplumların değişen demografik özellikleridir. Durkheim'a göre "iş bölümü toplumların yoğunluğu ve genişliğinin doğrudan bir sonucudur ve şayet toplumsal gelişme esnasında sürececek bir tarzda gelişirse bu toplumlar düzenli olarak daha yoğun (kalabalık) ve daha büyük hale gelirler."⁴² Demografik yapıda meydana gelen artış veya azalış sosyal hayatı olumlu ya da olumsuz yönden etkilemektedir. Örneğin giderek büyüyen nüfus iş bölümü olgusuyla birlikte üretimde daha kolay bir sürece doğru ilerleyebiliyorken artan bu nüfusun kaynak talebini karşılamakta çoğu zaman olanaksız hale gelebilme ihtimalini de içinde barındırdığı bilinmektedir. Dolayısıyla bir sosyal yapıda nüfusun plansız bir şekilde çok hızlı büyümesi ya da düşüşü veya nesillerin tükenmesi o toplumu ciddi bir tehlike ile karşı karşıya bırakabilir. Günümüzde hiçbir toplum, nüfusun plansız bir biçimde değişmesi sorunuyla karşı karşıya değildir ancak, çağdaş dünyada bazı sosyal yapılarda var olan toplumsal problemlerin aşırı baskısı sonucunda bu sorunla karşı karşıya kalınabilir. Eğer dünya nüfusu içinde yaşadığımız zamandaki oranlar doğrultusunda yükselmeye devam ederse bireylerin birçok talebini en önemlisi de gıda kaynağına ulaşımı karşılayamaz hale gelebilir. Bunun sonucunda da ortaya çıkabilecek yetersiz beslenme, hastalık ve muhtemel savaşların önemli bir sonucu

⁴² İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar* (Ankara: Pegem Akademi, 2008), 345.

olarak ölüm, nüfus oranının hızla azalmasına ve olumsuz sosyal değişmelerin yaşanmasına sebep olacaktır. Ayrıca nüfusun sayısal yapısı toplumsal ilişkiler üzerinde etkili bir olgudur. Az nüfuslu küçük yerleşkelerde ilişkiler daha samimi ve yüz yüze olurken çok nüfuslu büyük yerleşimlerde sosyal hayat daha gerçekçi ve sınırlıdır. Çok nüfuslu büyük yerleşimlerde genelde ikincil ilişkiler, yeni sosyal kontrol mekanizmalarını ortaya çıkarır ve doğal grupların yerini yasal gruplar alır. Bundan dolayı nüfus büyümesi veya azalması her zaman sosyal hayat üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur.⁴³

1.2.1.2. Keşifler ve İcatlar

Keşif ve icat kavramları birbirlerine çok yakın anlamlar taşıyabilirler ancak belirli bir farklılık içermektedirler. Keşif var olan gerçekliğin sıra dışı ya da yeni bir yönünün sonradan insanlar tarafından bilinmesi ve anlaşılması anlamına gelmektedir. Örneğin yerçekimi kanunu izafiyet teorisi ya da yeni bir kıta veya gezegenin bulunması keşif kavramının tanımlanmasına yardımcı olabilir. Yeni bir keşif, içerisinde bulunduğu toplum tarafından benimsenirse sosyal yapının mevcut kültürüne ya da bilgisine eklenir ve bir müddet sonra toplumun bir parçası haline gelir. Örneğin buhar makinesinin keşfedilmesi dünyayı değiştiren Sanayi devriminin itici gücü olmuştur. İcat kavramı ise var olan bilgi birikimi ile birlikte bilinmeyen, var olmayan bir şeyi üretmek anlamına gelmektedir. Bu buluşlar sadece demirin ve çeliğin bulunması gibi araçsal olmayıp sosyal alanları da kapsayabilmektedir. Tüm keşifler ve buluşlar toplumun kültür, bilgi ve eğitim birikimine bağlıdır. Dolayısıyla bir kültürde ne kadar çok buluş varsa ileriye dönük buluşların yapılma olasılığı da o derece yüksektir. Bu yüzden değişme oranı endüstriyel toplumlarda daha fazla olurken endüstrileşmiş toplumlarda daha azdır.⁴⁴

1.2.2. Fiziki Faktörler (Fiziksel faktörleri içine alır)

1.2.2.1. Fiziki Çevre

Toplumsal yapıda meydana gelen değişme olgusunu coğrafi faktörlerden veya fiziki çevre fonksiyonundan soyutlamak oldukça zordur, çünkü coğrafya ve insan yaşamı arasında güçlü bir iletişim ve etkileşim bulunmaktadır. Dolayısıyla toplumsal yaşamın yapısını, kültürünü, ekonomik durumunu ve tarihsel dokusunu anlamaya çalışan sosyoloji biliminin, bu konular üzerine açıklama yaparken coğrafyayı veya fiziki çevreyi dikkate almaması mümkün değildir. Fiziki çevrenin toplumsal yapıda meydana gelen değişim olgusu üzerinde etkili olduğu gerçeği bizleri, Montesquieu'nun soğuk bölgelerde yaşayan toplumlar ile sıcak bölgelerde

⁴³ Sezal, *Sosyolojiye Giriş*, 566-567.

⁴⁴ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş* (Bursa: Ekin Yayıncılık, 2017), 318.

yaşayan toplumlar arasında farklılıklar bulunduğu düşüncesine götürür.⁴⁵ Ayrıca toplumsal yapı üzerine açıklamalarda bulunan düşünür İbn-i Haldun da bireyin “ içinde yaşadığı çevre insanın tabiatının yerini alır” söylemiyle kişiliğin oluşumunda ilkim ve fiziki çevre faktörlerinin oldukça etkili olduğunu belirtmiştir.⁴⁶

Fiziki çevrenin sosyal yapı içerisinde bulunan kurumlar arasındaki ilişkiyi farklılaştırdığı gerçeği onun aynı zamanda toplumsal değişme olgusu üzerinde de etkili olacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla toplumsal yapıda meydana gelen sosyal değişmelerin doğru bir biçimde izah edilmesi için coğrafi etmenlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.⁴⁷ Ancak toplumsal değişim olgusu üzerinde coğrafi etmenlerin tek başına etkili olduğunu söylemek tam olarak doğru değildir. Çünkü her türlü coğrafi şartlar insanların onlar üzerinde kurmuş olduğu güç neticesinde önemlilik arz eder. Örneğin günümüz sosyal yapılarında insan eliyle yapılan kanallar, barajlar ve doğanın denetimi de fiziksel çevre üzerinde etkili olmaktadır.⁴⁸ Dolayısıyla toplumsal yapıda meydana gelen sosyal değişim olgusunu yalnızca coğrafi faktörlere ya da coğrafi şartlara bağlamak doğru değildir.⁴⁹ Bu bağlamda coğrafi şartlar veya fiziksel çevre fiziki çevre toplumsal değişmeye etki eden bir faktör olarak ele alınmamış onun insanların toplu halde yaşamalarını zorunlu kılan faktörlerden biri olduğu vurgulanmıştır.⁵⁰

1.2.3. Kültürel ve İdeolojik Faktörler (Kültür ve Din konularını içine alır.)

1.2.3.1. Kültür ve Din

Bireyin içerisinde yaşadığı fiziksel çevreyi nasıl ve ne yönde düzenlemesi gerektiğine dair bilgi veren değerler bütününe kültür denir. Bu yönden kültür bireyin düşünce kalıplarını ifade etmektedir. Toplumsal yapı içerisinde yaşayan insanların davranışlarını ve düşünce biçimlerini etkileyen bu kavram sosyal değişimin de temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır. Kültürler içinde bulunduğu sosyal yapıya yenilikçi bir anlayış biçimiyle yaklaşarak değişim hareketini kolaylaştırıp hızlandırırken; gelenekçi bir düşünce yapısına bürünerek değişim olgusuna karşı veya yavaşlatıcı bir biçime de bürünebilir. Bu yüzden kültür kavramının toplumsal yapı üzerinde meydana getireceği değişim hareketinin neliği toplumsal

⁴⁵ Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji* (Bursa: Ekin Yayınları, 2015), 326-327.

⁴⁶ Mustafa Bayar, “İbn Haldun Düşüncesinde Bireyin Kişilik Gelişimini Etkileyen Faktörler”, *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi* 7 (2019), 62.

⁴⁷ Sezgin Kızılcıkelik, *Sosyolojinin Neliği* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2009), 159.

⁴⁸ Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, 242.

⁴⁹ Mustafa Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)* (İstanbul: Der Yayınları, 2015), 248.

⁵⁰ Nurettin Topçu, *Sosyoloji* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), 21.

kimliğin nitelikleri, inancı, geleneğe bağlılığı, doğaya ve insana bakışı, idealleri, egemenlik ve siyasal anlayışına bağlıdır ve o toplumun değişim karşısındaki tutumunu belirler.⁵¹

Toplumsal yapıda medyana gelen değişim olgusu üzerinde kültür kavramı tek başına etkili olmaz, çünkü kültürel değerler ve din olgusu arasında sıkı bir ilişki vardır ve birbirlerinden ayrı düşünülemezler. Din değişim karşısında kimi zaman muhafazakâr bir rol oynayarak değişimi yavaşlattığı gibi kimi zaman ise değişimi onaylayıcı ve meşrulaştırıcı bir biçime sahip olduğu görülmektedir. Ekonominin dinden etkilendiğini, modern kapitalizmin belirleyicisinin din ve zihniyet olduğunu ortaya koyan Weber dinin değişme konusunda ne denli etkili olabileceğini göstermiştir.⁵²

1.2.4. Ekonomik Faktörler

Tarih boyunca her medeniyet içerisinde barındırdığı bireylerin ekonomik, siyasal, dini ve toplumsal yönden ihtiyaçlarını karşılamak için yeni icat ve buluşlara kapı aralamıştır. Ortaya çıkan her yeni keşif var olan kurumlarda köklü değişimlere sebep olmuştur. 20. ve içerisinde yaşadığımız 21. yüzyılda meydana gelen icat, keşif ve teknolojik gelişmeler neticesinde ekonomik, dini, siyasi ve sosyal olarak bilinen toplumun temel yapılarında önemli dönüşümler meydana getirdiği görülmektedir.⁵³ Her çağ kendinden sonra gelen yeni bir çağa birtakım miraslar devreder. Her alanda devredilen bu miras yeniçağın gerçeklerine göre şekil alır. Bundan dolayı her dönem toplumsal açıdan farklı bir anlam taşımakta ve değişim tahmin edilebilir bir biçimde gerçekleşmemektedir.⁵⁴

1.3. TOPLUMSAL DEĞİŞME KURAMLARI

Somut bir biçimde meydana gelen olayların veya nesnelerin bilimsel çerçeve içerisinde açıklanmasını amaçlayan ve bu doğrultuda oluşturulan bütünsel düşüncelerin tamamına kuram veya başka bir ifadeyle teori denir. Kuramlar henüz sınanmamış ve uygulanmamış yorumlar bütünüdür. Bireyin düşünce yapısının ve yargılarının soyutlanması sonucu oluşan bu bütünsel yapının toplumda meydana gelen olayların neden-sonuç zinciri içinde çözümlenmesine katkı sağladığı dikkat çekici bir şekilde ortadadır. Dolayısıyla bu kavram geçmiş göz önüne alarak geleceğin yönünü önceden bildirip yaşamı anlama ve yorumlamada bireye kolaylık sağlamaktadır.⁵⁵ Beşeri bilimlerin her alanında kullanılan veya başvurulmuş bu kavrama sosyoloji bölümünde de sıkça yer verilmiştir. Sosyologlar ve sosyal bilimciler toplum kavramı

⁵¹ Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji*, 325.

⁵² Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, 242.

⁵³ İhsan Sezal, *Sosyolojiye Giriş* (Ankara: Martı Yayınları, 2003), 563.

⁵⁴ Mustafa Erkal, *Sosyoloji(Toplumbilim)* (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 238.

⁵⁵ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 151-152.

ve özellikle sosyal değişme olgusu üzerinden birçok kuram geliştirmişlerdir. Bu kuramların ortaya çıkış aşamasında yaşanan dönemde meydana gelen olaylar veya olgular büyük bir etkiye sahiptir. Sosyal değişme olgusunu açıklamaya veya kavramaya yönelik oluşturulan bu kuramları;

1. Büyük Boy Kuramlar (Organizmacı Modeller, Evrimci Modeller, Diyalektik Modeller)
2. Orta Boy Kuramlar (Yapısal-Fonksiyonel Modeller, Çatışma Modelleri)
3. Küçük Boy Kuramlar (Grupsal Modeller, Bireyci Modeller)

olmak üzere üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

1.3.1. Büyük Boy Kuramlar (Organizmacı Modeller, Evrimci Modeller, Diyalektik Modeller)

Büyük boy kuramlar, insanlık tarihinin tamamını kapsama ve toplumsal değişim kavramının sosyal yapı üzerindeki etkisini bütünüyle ele alma düşüncesi doğrultusunda oluşturulmuş modellerdir. Bu tür kuramlara göre değişim, yukarıdan aşağıya ya da insanlıktan topluma doğru ilerleyen bir süreci ifade etmektedir.⁵⁶ Genel kabule göre büyük boy kuramlar kendi içinde üç gruba ayrılmaktadır. Bu gruplar Organizmacı modeller, Evrimci modeller ve Diyalektik modeller olarak sınıflandırılmaktadır.

1.3.1.1. Organizmacı Modeller

Toplumsal yapıyı ve bu yapıda meydana gelen değişim olgusunu canlı organizmalara benzeten bu modeller sosyologlar tarafından organizmacı olarak nitelendirilmektedir. Bu modeli savunan kuramcılara göre uygarlıklar ya da kültürler canlı organizmalar gibi doğan, büyüyen ve ölen varlıklardır.⁵⁷ Başka bir ifadeyle kültürel ve toplumsal yapıların ortaya çıkma süreci doğum, bu yapıların gelişim süreci büyüme ve yok olma durumu da ölüm gibi canlı organizmalarla bağdaştırılan bir yaşam süreci içerisinde varlıklarını sürdürmektedirler. için geçerli olan doğum, büyüme ve ölüm çemberi kültürel ve toplumsal yapılar için de geçerlidir. Bundan dolayı geçirdiğı değişim süreci içerisinde her sosyal yapının mevcut olan durumu sonludur, yıkılmaya ve yok olmaya zorunlu bir biçimde mahkûmdur. Organizmacı modeller içinde yer alan sosyologlar, toplumsal değişim olgusuna yaklaşım açısından farklı düşünceler belirtirler de sosyal yapıda meydana gelen devresel aşamalar başka bir ifadeyle toplumsal yapıda oluşan doğum, büyüme ve ölüm aşamaları konusunda birleşmektedirler. Bu çerçevede

⁵⁶ Bekir Kocadaş, *Toplum Toplumsal Yapı ve Kurumlar* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2016), 27.

⁵⁷ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 63.

organizmacı modelin savunucularını İbn-i Haldun, Arnold Toynbee, Oswald Splenger ve Alfred Kroeber olarak sıralamak mümkündür.⁵⁸

1.3.1.1.1. İbn-i Haldun

İbn-i Haldun sosyal yapıların ve kültürlerin kaçınılmaz bir biçimde yükseliş ve çöküş aşamalarından geçeceğini vurgulayarak toplumsal değişme olgusunu, organizmacı model içerisinde açıklamaya çalışmıştır. İbn-i Haldun'un toplumsal değişme olgusu üzerine oluşturduğu bu düşünce biçimini incelemeyen önce onun toplum bilimine kazandırdığı kavramlara ilişkin bilgi vermek ele alınan konunun daha açık bir biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.⁵⁹ İbn-i Haldun'un beşeri bilimlerin ayrı ayrı her dalı için büyük bir öneme sahip olan *Mukaddime* adlı eseri dikkatle incelendiğinde, sosyoloji biliminin batılı düşünürleri tarafından ortaya konulan birçok ilkenin çekirdeklerinin bu eserde olduğu görülür. Örneğin coğrafi koşulların toplumsal değişme üzerinde etkili olduğunu ifade eden coğrafyacı okulun temelini İbn-i Haldun atmıştır.⁶⁰

İbn-i Haldun'un içinde yaşadığı tarihsel dönem ve sosyal ortam önemli veya kapsamlı bir yapıya sahip değildi. Başka bir ifadeyle onun yaşamını sürdürdüğü toplumsal yapıda, kentleşme, aydınlanma ve sanayileşme gibi önemli değişimler yaşanmamıştı. Buna rağmen İbn-i Haldun ekonomi, nüfus, arz ve talep kavramları üzerine çağına göre oldukça ileri sayılabilecek görüşlerde bulunmuştur. Bununla birlikte İbn-i Haldun sosyal yapıları incelerken geçmiş ve şimdiyi harmanlayıp kendi gözlemlerini de kullanarak, toplumu meydana getiren ahlak, din, ekonomi, aile, eğitim ve devlet gibi önemli kurumlar arasındaki ilişkileri ve bu kurumların birbirlerini etkileme biçimlerini nesnel bir bakış açısıyla ele alıp incelemelerde bulunmuştur. Böylece toplumsal düzenin sağlanması için sosyal yapıyı meydana getiren kurumların uyum içinde olması gerektiğini ifade edip Charles-Louis de Secondant Montesque'den daha önce toplumsal uyum kavramına vurgu yapmıştır.⁶¹ Bununla birlikte Durkheim'in düşünce sisteminin temelini oluşturan işbölümü kavramına yüzyıllar önce ifade ettiği "Sosyal hayat cemiyet fertlerinin birbirlerine yardım etmelerini zaruri kılar. Çünkü yardımlaşmak sosyal hayatın tabiatındadır. Cemiyet fertlerinin bu yolla birbirine yardımlaşarak çalışmaları, o cemiyetin yaşadığı şehre ve bölgeye mahsus bazı sanatların yayılmasını icabettirir." söylem ile belirli bir zemin hazırlamıştır.⁶² İbn-i Haldun pek çok düşünürün fikir

⁵⁸ Yaka, *Toplumsal Değişme Türk Modernleşmesi*, 152.

⁵⁹ Yaka, *Toplumsal Değişme Türk Modernleşmesi*, 153.

⁶⁰ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 65.

⁶¹ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 154.

⁶² Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 66.

sistemine öncülük eden bu yaklaşımlarıyla birlikte toplumsal yapının değişme modelini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.⁶³

İbn- Haldun doğal hayat ile benzerlik gösteren toplumsal yapıyı ve bu yapıda meydana gelen değişim olgusunu açıklarken akıl fenomenine ve sosyal determinizm ilkesine bağlı kalmış ve toplumdaki bozulmanın veya çöküşün Tanrı'nın iradesiyle gerçekleşmediğini vurgulayarak asıl sebebin sosyal yapıda olduğunu ifade etmiştir. İbn-i Haldun toplumsal değişme modelini ortaya koyarken birçok kavramdan yararlanmışır. Yararlandığı önemli kavramlardan biri de “*asabiyet*” tir. Temelde akrabalık bağı, aile veya kabile dayanışması anlamına gelen bu kavram ona göre toplumu ayakta tutan, geliştiren, değiştiren ve güç katan bir enerji biçimidir. Toplumsal beraberlik duygusunu ortaya çıkaran bu kavram aynı zamanda sosyal yapıyı düzene sokan bir otoriteye duyulan ihtiyacı da beraberinde getirmektedir. Ortaya çıkan bu ihtiyaçta devleti oluşturan gücü ifade etmektedir. Toplumların güç ve yücelik kazanmasını *asabiyet* kavramına bağlayan İbn-i Haldun bu bağın zayıflaması sonucunda toplumsal yapının dağılabileceğini belirterek asabiyet bağının kuşaktan kuşağa aktarılıp bu duygunun sürekli güçlü tutulması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁴

Düşünüre göre toplumsal yapıda meydana gelen değişim olgusu *bedevi* ve *hazeri* olarak tanımlanan iki toplumsal grup arasında oluşan gelgitler, kuruluşlar ve çöküşlerden ibarettir ve bu oluşumun dinamiğini de asabiyet kavramı oluşturur. İbn-i Haldun *Mukaddime* adlı eserinde *bedeviyet* ve *hazeriyet* olmak üzere iki tür toplum biçimi olduğunu söyler.⁶⁵ Ona göre “ çiftçilik yapmak ve hayvan beslemek gibi tabii bir geçim yolunu tutmuşlardır ve yine bunlar gıda, giyecek, mesken ve sair hal ve adetler itibariyle zaruri geçim maddeleriyle yetinmektedirler. Bunun üstünde ve ilerisinde olan lüzumlu ve lüks ihtiyaç maddelerine ulaşamazlar. Kıldan, devetüyünden veya ağaçtan veyahut çamur ve topraktan veyahut da taştan iyi ve muntazam olamayan evler edinirler. Maksat sadece gölgelenmek ve barınmaktır. Bunun ötesinde bir gaye yoktur. Bazan mağaralarda ve taş oyuklarında da barınırlar. Gıdalara gelince temin ettikleri gıda maddelerini, tabiattaki şekillerinden biraz değiştirerek (az çok terbiye ederek) veya ateşte pişirme hali müstesna hiçbir şekilde değiştirmeyerek alır ve tüketirler.”⁶⁶ ifadeleri ile toplumsal yapının ilk aşaması olan bedeviliği açıklamıştır. İbn Haldun daha sonraki sosyolojik evrimi bu üretim ve toplumsal yaşam üzerinden devam ettirmiş ve bu durumu da *hazeri*’lik olarak tanımlamıştır. Ona göre hazeri toplumu içerisinde yetişen bireylerin “ çeşit çeşit zevklerle,

⁶³ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 66.

⁶⁴ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 156.

⁶⁵ Aydın, *Değişim Sosyolojisi*, 109.

⁶⁶ İbn-i Haldun, *Mukaddime 1*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları 1982), 325.

refahın getirdiği adetlerle menfaatlerine yönelmekle, dünyevi arzuları üzerinde ısrarla durmakla sık sık karşılaştıkları için, birçok kötü ve çirkin huy ile nefsleri kirlenmiştir.”⁶⁷

İbn-i Haldun’a göre *bedevilik* ve *hazerilik* toplumsal yapıların doğal olarak geçirdikleri durumlardır. Bu aşamalardan bedevi durumunda yaşayanlar zamanla hazeri toplum yapısına geçerler ve bu geçiş İbn-i Haldun’un gözünde zorunlu bir evrimi ifade etmektedir. “bedeviliğin, hazeriliğin aslı olduğuna ve ondan önce geldiğine dair bize şahitlik eden hususlardan biri şudur: biz, herhangi bir şehrin halkını ele alıp inceleyecek (ve araştırarak) olursak, bunların çoğunun evveliyetlerinin, o şehir civarında bulunan bedevi halka dayandığını, ellerinin genişlemesi üzerine şehre gelip yerleştiklerini, şehirde var olan refaha ve rahata yöneldiklerini görürüz. Bu, hazerilik ahvalinin bedevilik ahvalinden doğduğunu ve hazeriliğin kökünün bedevilikte olduğunun delilidir.”⁶⁸ ifadesiyle İbn- i Haldun toplumların doğal bir evrim çizgisi üzerinde ilerlediğini ve erişilen son noktanın kentsel yaşam olduğunu ifade etmiştir. İbn-i Haldun’a göre toplumların göçebelikten kentsel yaşama doğru ilerlemesi doğallıktan uzaklaşmayı ve dünya nimetlerine düşkünlüğü beraberinde getirir. Bu durumda toplumsal yapının yozlaşmasına, yıkılmasına ve yok olmasına neden olur.⁶⁹ Farklılaşan toplumsal yapı sosyal birliği oluşturan asabiyet duygusunu da değiştirir. Bedevi toplumlarda asabiyet bağının güçlü durumu kentsel nüfusta yani hazeri toplumda gücünü yitirir ve toplumsal yapı üzerindeki etkisi yok denecek kadar az bir seviyeye geriler.⁷⁰

İbn-i Haldun, toplumsal değişme olgusunu incelerken üzerinde dikkatle durduğu değişme ve bozulma kavramlarını devletlerin geçirdiği aşamaları araştırırken de kullanır. Devletlerin doğma, büyüme ve ölme evrelerinden geçtiğini iddia eden ve organizmacı modellere uyum sağlayan İbn-i Haldun, devletlerin beş tavrı üzerinde durmaktadır ve bu aşamaları *tavırlar nazariyesi* olarak adlandırmaktadır. Toplumsal değişmeyi açıklamaya yönelik oluşturduğu bu nazariyenin ilk tavrı devletlerin ve tahtların elde ediliş devresidir. Bu aşamada asabiyetin mensuplarının ortak çabası ile devlet kuruluş aşamasına geçmekte ve bu kurum varlığın tacı olarak adlandırılıp güç ile iyi ahlakın bir araya gelmesinde etkin bir güç olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla asabiyet mensupları tarafından kurulan devlet kuvvet ile iyi ve güzel ahlakın bir araya gelmesi bunun sonucunda ise insanın yeryüzünün yöneticisi olması ile doğru orantılı bir biçimde düşünülmektedir. Ayrıca tavırlar nazariyesinin ilk aşamasında kurulan devletin herhangi bir güce ihtiyaç duymasından dolayı devleti kuran iradenin ilk aşamada nesep asabiye dayanmasının zorunlu olduğunu da söylemek

⁶⁷ İbn-i Haldun, *Mukaddime* 1, 326.

⁶⁸ İbn-i Haldun, *Mukaddime* 1, 326.

⁶⁹ Kongar, *Toplumsal Değişim Kuramları ve Türkiye Gerçekleri*, 69.

⁷⁰ Aydın, *Değişim Sosyolojisi*, 111.

mümkündür. İbn-i Haldun bu durumu şu şekilde ifade etmektedir. “İlk devre (tavır), zafer ve amaçlara ulaşma, karşı koyanları sindirme, devlet ve tahta sahip olma ve kendisinden önce hüküm sürmüş olanların elinden devleti çekerek alma (tavrı-l zafer bi’l-bugye) çağıdır.”⁷¹

İbn-i Haldun’un sosyal değişimi anlamaya yönelik oluşturduğu tavırlar nazariyesinin ikinci aşaması devletin diktatörlüğe dönüşebilme evresini anlatmaktadır. Haldun’a göre bir devletin kuruluşu kabile ve nesep dayanışmasıyla olur. Ancak devlet büyüdükçe bu kabile ve nesep dayanışması zamanla başka sathi ve palyatif dayanışma ve çıkar işbirliklerine dayanırsa devlet teşkilatı zayıf düşer. İbn Haldun’un bu görüşüne göre hanedan ve hükümdar, kabile ve nesep dayanışmasından asla vazgeçmemelidir. Çünkü kabile ve nesep dayanışmasında var olan bedevilik ve fedakârlık ruhu devleti ileri zamanlara güçlü bir şekilde taşır. İbn Haldun, devletin geçirmek zorunda olduğu ikinci devrenin (tavrın), hükümdarın kavmini boyunduruğu altına alarak devleti kendi başına, onları karıştırmadan idare etmeye başladığı ve devletin idaresini paylaşmaktan ve ortaklaşmaktan onları uzaklaştırdığı dönem olduğunu belirtmektedir.⁷² Tavırlar nazariyesinin üçüncü aşaması olan refah devri ise devletin yükseliş durumunu anlatmaktadır. İbn-i Haldun, bu üçüncü aşamayı anlatırken bazı temel vurgulamaları şöyle yapar. Bu tavrda büyük emek ve gayretler sonucu elde edilen siyasi istikrarla birlikte, bu duruma binaen elde edilen kazanımlardan ve fırsatlardan istifade etme dönemidir. Bu aşamada artık devletin devamını tehdit eden unsurlardan arınmış olan iktidar, hem dış hem iç tehditlere karşı kendini savunacak olan askerlere ve ülkenin imarına özel itina gösterir. Yönetimde görev alanlara verilecek makamlarla mevkilerle büyük bağış ve hediyelerle ödüllendirilir. “Üçüncüsü devre refah devresidir. Bu safha (tavrı”l-ferag ve”d-de”at) olarak da tanımlanır. Hükümdarlar bu dönemde para ve servet toplarlar. Topladıkları bu servetlerle kalabalık nüfusların barınabilecekleri büyük binalar, büyük köşkler, sağlam kaleler, büyük şehirler ve görkemli heykeller yaptırırlar. Bu devrede hükümdarlar, devletin olanaklarından kendi aile fertlerini de yararlandırırlar. Ayrıca yardımcılarını ve çevrelerini hem genişletirler ve hem de onlara mal vererek, ün ve şöhrat kazandırarak durumlarıyla yakından ilgilenirler”.⁷³

Dördüncü tavır, barış içinde yaşama devresidir. İbn-i Haldun’a göre bu tavrda devletin sefahat, lüks ve sınırsız eğlenceli yaşamla artık hanedanlık ve tek hükümdarla yönetilen ülkede yıkılışın belirtileri bariz olarak ortaya çıkmış olmaktadır. Bu durumun çokça sebebi olduğu ortadadır. Yönetim erkini tek başına elinde bulunduran hükümdarın iktidarı, yapısı ve oluşumunun neticesi olarak, her türlü övgüyü ve methiyeyi ve şöhrati bünyesinde bulundurur.

⁷¹ Süleyman Uludağ, *İbn-i Haldun (hayatı, eserleri, fikirleri)* (Ankara: Harf Yayınları, 2015), 96.

⁷² Uludağ, *İbn-i Haldun (hayatı, eserleri, fikirleri)*, 97.

⁷³ Uludağ, *İbn-i Haldun (hayatı, eserleri, fikirleri)*, 98.

Hanedanın mensupları ve askerleri her türlü övgüyü, methiyeyi ve şöhreti ve üstünlüğü hanedan yönetimi için düşünme eğilimindedirler. Onlara göre, hanedan için mücadele etmek, her türlü övgüden, methiyeden, şöhretten ve şereften daha ileri bir payedir. Hanedanın mensuplarından ve askerlerinden biri şahsi olarak bir payeyi elde etmeyi amaçladığında, bu durum diğer gruplarca kötü ve aşağılık olarak tanımlanmıştır.⁷⁴ Beşinci tavır ise tavırlar nazariyesinin en son aşaması olup devletin yaşlanma ve yıkılış devresini ifade etmektedir. Bu tavırda devlet yönetimini elinde bulunduranlar bu gücü keyfi bir şekilde kullanmaktadır ve bu aşamada iktidar kendini başarılı kılan ve ortaya çıkaran tabanından ve dayanaklarından tamamen habersiz hale gelir. Hükümdar ve çevresi kendilerinin alternatifsiz, vazgeçilemez ve zorunlu olduğu yanılgısı içerisinde. *“Beşinci aşama, ölçüsüzce harcamalarda bulunma ve israf dönemi. Bu dönemde hükümdar, kendisinden önceki hükümdarların birikimlerini zevkleri, arzuları ve şehveti uğrana harcar; eğlence meclislerinde kötü dostlara ve güzel kadınlara saçar. Yine zevk ve eğlence meclislerinde beraber olduğu kimseleri altından kalkamayacakları büyük görevlere getirip, kendi kavminden olan dost ve yardımcıları, yine kendisinden önceki hükümdarların (kendi kavminin dışından atadığı) dost ve yardımcıları küstürüp çevresinden uzaklaştırır. Onlar da hükümdara kin beslerler ve onu yardımsız bırakırlar.”*⁷⁵

İbn-i Haldun, toplumsal değişme olgusunu incelerken üzerinde dikkatle durduğu değişme ve bozulma kavramlarını devletlerin geçirdiği aşamaları araştırırken de kullanır. Devletlerin doğma, büyüme ve ölme evrelerinden geçtiğini iddia eden ve organizmacı modellere uyum sağlayan İbn-i Haldun, devletlerin beş aşaması üzerinde durmaktadır. Birinci aşama bedeviliğin huyları, sertliği, cesareti ve yırtıcılığı üzere bulunur. Devletin toprakları alınır ve kuruluş için gerekli düzen sağlanır. İkinci aşama da toplumsal yapı içerisinde yaşayan bireyin hal ve hareketleri değişir böylece yavaş yavaş bedeviliğin yerini hazerilik alır, göçebe insan tipi yok olurken bu tipin yerini kentsel yaşam biçimi alır. Ancak asabiyet gücünü korumakta ve toplum üzerinde etkisi devam etmektedir. Üçüncü aşama insanlar üzerinde rahatlamamanın ve özverinin hâkim olduğu bir çağdır. Bu aşamada asabiyet kavramı, toplum üzerindeki gücünü yavaş yavaş kaybeder. Dördüncü aşama devlet açısından bir duraklama dönemine denk gelir ancak ekonomik ve siyasi yönlerden toplumsal yapı üzerinde değişim yaşanmaz. Beşinci aşama israf çağı olarak da nitelendirilebilir. Toplumsal yapı ekonomik ve siyasi yönden güç kaybetmekte ve nesil yok olma ile karşı karşıya gelir.⁷⁶ Böylece devletler de çeşitli aşamalardan geçerek canlı organizmalar gibi doğmakta, büyümekte ve ölmektedir.

⁷⁴ Aydın, *Değişim Sosyolojisi*, 110.

⁷⁵ Uludağ, *İbn-i Haldun (hayatı, eserleri, fikirleri)*, 100.

⁷⁶ Uludağ, *İbn-i Haldun (hayatı, eserleri, fikirleri)*, 94-95.

1.3.1.1.2. Arnold Toynbee

Toplumların organizmalar gibi doğum, büyüme ve ölme aşamalarından geçtiğini iddia eden bir diğer teorisyen de Arnold Toynbee'dir. Toplumsal değişme kavramını organizmacı yaklaşım biçimiyle açıklamaya çalışan Toynbee, sosyal yapıda meydana gelen değişim olgusuna devletler üzerinden değil uygarlıklar ve kültürler açısından yaklaşmıştır. Çünkü ona göre devleti doğuran uygarlıklar ve kültürlerdir ve devleti oluşturan bu olguların ortaya çıkışının altında da iki temel unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar sırasıyla toplumun içinde bulunduğu çevrenin çok elverişli, gelişmeye açık olması ve toplumsal yapı içerisinde yaratıcı önder azınlığın bulunmasıdır. Bu iki unsura sahip olan gruplar, uygarlıklar şeklinde ortaya çıkabilir ve gelişim gösterebilirler.⁷⁷

Uygarlıkların ortaya çıkışında etkili olan unsurları sıralayan Toynbee ikinci olarak niçin bazı uygarlıkların uygun bir zamandan önce ortaya çıkarak gelişmediklerini ve bazı uygarlıkların da gelişmelerinin durduğu konusunu açıklamaya çalışır. Bu sorunun cevabını toplumsal yapıda meydana gelen fiziksel gelişmelerden ziyade toplumsal yapının niteliksel özelliklerinin farklılaşması durumunda arar. Ona göre uygarlığın gelişmesi teknik bir ilerlemenin değil toplumsal değerlerin kutsallaştırılmasının ve uygarlığın mekanizma veya tekniksel yapısının basitleştirilmesinin sonucudur. Toynbee'nin açıklamaya çalıştığı üçüncü sorunda uygarlıkların nasıl gelişip değiştiği konusudur. Ona göre uygarlıkların veya sosyal yapının değişimi toplumun dışarıdan gelen müdahalelere cevap verme durumuna ve kendi içinde yöneten ve yönetilen ilişkisine göre şekillenmektedir. Toynbee'ye göre uygarlık, kendi içinden veya dışarıdan gelen meydan okumalara karşı koyabildiği takdirde gelişme gösterir. Aksi halde yok olmaya muhtaçtır. Sosyal değişme kavramını açıklarken din olgusuna da vurgu yapan Toynbee, değişim sürecinde toplumsal yapıların yok olabileceğini ya da bir uygarlığın doğabileceğini ifade edip dinin bu süreçte herhangi bir değişim geçirmeyeceğini ve tek bir gelişme çizgisi üzerinde ilerleyeceğini vurgular.⁷⁸

1.3.1.1.3. Oswald Splenger

Organizmacı modelin savunucularından olan Oswald Splenger, düşünce yapısını oluştururken aynı toplumsal yapı içerisinde yaşamış Nietzsche ve Goethe gibi yazarların ortaya koyduğu sistemsal yapılardan etkilenmiştir. Splenger toplumsal değişme olgusunu açıklamak için organizmacı modelinin temeline doğa, tarih, yaşam, oluş, kültür ve uygarlık kavramlarını yerleştirmiştir. Bu kavramlar içerisinde kültür ve medeniyet onun toplumsal değişmeyi

⁷⁷ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 167.

⁷⁸ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 79-81.

açıklamasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan toplumsal değişimin yönünü ve sosyal yapıların içeriğini anlamak için kültür ve uygarlık kavramlarını incelemiş ve benzerlik gösteren bu kavramları birbirlerinden ayırmıştır. Splenger’e göre kültür “özel bir ruhun itici gücü tarafından şekil verilmekte ve üzerinde çalışılmakta olan bir hammadDEDİR.” Her kültürün kendine özgü bir yapısı ve medeniyet şekli vardır. Dolayısıyla her kültürün dünyaya bakışı ve içerisinde yaşadığı sosyal hayatı kavrayış şekli farklıdır. Ayrıca Splenger her kültürün belirlenişinde ana sembol veya ana bir ilkenin rol oynadığını ifade eder. Ona göre her kültürün bilim ve felsefesi, düşünce şekli, sanatı ve inanç biçimi bu sembollerin özelliklerini taşır. Bundan dolayı dünya üzerinde ortak bir dinin ve felsefe geleneğinin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Kültürden ayrı bir yerde tuttuğu medeniyet kavramı ise olmuş veya bitmiş bir yapıyı temsil eder. Medeniyet kültürden sonra gelen başka bir ifadeyle kültürün devamını sağlayan bir kavramdır.⁷⁹

Splenger toplumsal yapıyı ve bu yapıda meydana gelen sosyal değişmeyi organizmacı bir yaklaşım biçimiyle değerlendirdiği için kültür kavramına da bu yönden yaklaşarak bir incelemede bulunmuştur. Ona göre her kültür çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık aşamalarından geçer. Splenger tarafından oluşturulan bu aşamalar İbn-i Haldun’un toplumsal değişimi açıklamak için ortaya koyduğu bedevi ve hazeri toplum tipleri ile benzerlik göstermektedir. Kültür öncesi aşamada yani çocukluk döneminde birey göçebe, cesur ve doğa ile savaşırdı. Tarımsal yapının gelişmesi ile birlikte göçebe halde yaşayan bireyler yerleşik hayata geçerler. Yavaş yavaş ortaya çıkan ve gençlik aşamasına geçen kültür, içerisinde derebeylikler ve aristokratik devletler barındırmaya başlar. Olgunluk aşamasında da devam eden bu gelişmeler yaşlılık aşamasında kültür kavramını ortadan kaldırır ve yerine uygarlık olgusunu yerleştirir. Bu aşamayla birlikte toplumsal yapıda ekonomik, sosyal açılardan çözümler ve beraberinde çöküşler meydana gelir. Splenger’in kültürel gelişimi ve sosyal değişimi açıklamak için ortaya koyduğu bu aşamalar her kültürel yapıda benzer bir biçimde gelişme göstermektedir.⁸⁰

1.3.1.2. Evrimci Modeller

Büyük boy kuramcılarının ikinci grubu olan evrimci modeller, insanlık tarihinin doğrusal bir çizgi üzerinde gelişme gösterdiğini ifade ederek toplumsal yapının gelecekte alacağı şeklin bu doğrusal çizgi sonucunda oluşacağını iddia etmişlerdir. Yani bu modelleri oluşturan

⁷⁹ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 160-163. Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 77.

⁸⁰ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 164. Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 75-76.

kuramcılara göre sürekli evrimleşme ve gelişme aşamalarından geçen toplumsal yapının geçmişte sahip olduğu biçime bakıp gelecekte alacağı şekli tahmin etmek mümkündür.⁸¹

Evrimci modeller her ne kadar Darwin'in sosyoloji literatürüne kattığı “evrim” kavramını toplumsal değişme olgusunu açıklamaya yönelik oluşturdukları kuramsal yapının temeline oturtsalar da aslında evrim olgusuna farklı bir açıdan yaklaşmışlardır. Bu modeli oluşturan kuramcılara göre evrim, geriye dönüşü olmayan, herhangi bir dış güç olmadan kendi kendini değiştirebilen ve daima yenilik veya farklılık oluşturan bir gücü ifade etmektedir.⁸² Evrimci modelin temelini oluşturan bu kavram toplumsal değişme olgusu üzerinde iki noktada büyük önem arz eder. Bunlardan birincisi toplumsal yapı kavramının evrimsel yönünü araştırırken insan-doğa ilişkisine ışık tutmasıdır. İkincisi de günümüzdeki sosyal yapıları oluşturan kurumları önemli ölçüde etkilemiş olmalarıdır.⁸³ Toplumsal değişme olgusuna evrimci yönden yaklaşan kuramcılar Auguste Comte, Harbert Spencer, Max Weber ve Emile Durkheim gibi sosyal bilimcilerden oluşmaktadır. Bu sosyal bilimcilerin bir kısmı *klasik tek çizgili evrim* anlayışına sahipken, bir kısmı da *çok çizgili evrim* anlayışını benimsemektedirler.⁸⁴

1.3.1.2.1. Auguste Comte

Sosyoloji biliminin isim babası olarak bilinen ve Fransız devrimi sonrası meydana gelen karmaşık bir toplumsal yapı içerisinde yaşayan Auguste Comte, düşünce biçimini zıtlıklar üzerine inşa etmiştir. Aydınlanma, ilerleme, Fransız devriminin getirdiği geleneksel yapı ve muhafazakârlık Comte'un düşünce yapısının temelini oluşturmuş, gelenekçi düşünce yapısı ve reformcu sistem arasında bir uzlaşma sağlamış ve sosyolojik düşünce biçimini iki ayaklı kurgu üzerinden şekillendirmiştir.⁸⁵ Comte sosyolojik düşünce biçimini oluştururken toplum kavramı üzerinde dikkatle durmuş ve toplumu birey, aile, sosyal birlikler olmak üzere üç seviyeye ayırmıştır. Bu seviyelerden ilki olan birey, Comte'un sosyolojik düşünce biçiminde etkisiz bir konuma sahiptir. Ona göre birey toplumun temel birimi değildir ve toplum bireylerin bir araya gelmesi ile oluşan bir yapıya sahip değildir. Comte sosyolojik incelemelerinde bireyi değil, aile kavramını esas almıştır. Çünkü ona göre “toplumlar bireylerden değil ailelerden oluşur, diğer sosyal biçimler yani kabileler ya da uluslar aileden meydana gelir.” Sosyal kurumlar veya sosyal birlikler üzerinde de dikkatle duran Comte bu olguları toplumun ana parçaları ya da

⁸¹ Cahit Aslan, *Sosyolojiye Giriş, Kavramlar ve Kullanımları* (Adana: Karahan Kitabevi, 2016), 376. Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 88.

⁸² Ejder Okumuş, *Dinin Toplumsal İnşası* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 182.

⁸³ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 89.

⁸⁴ Okumuş, *Dinin Toplumsal İnşası*, 182.

⁸⁵ Levent Ünsaldı - Ercan Geçgin, *Sosyoloji Tarihi Dünya'da ve Türkiye'de* (Ankara: Heretik Yayınları, 2015), 100.

toplumun yaşamasını sağlayan iksir olarak kabul etmiştir. Ona göre bu kurumsal yapılar toplumsal düzenin ve dayanışmanın belirlenmesinde etkin rol oynamaktadır.⁸⁶

Comte sosyolojik düşünce biçimini oluştururken merkeze aldığı toplum kavramının iki boyuta sahip olduğunu söylemiş ve bu boyutları da *statik statik* ve *dinamik sosyoloji* olarak iki parçaya ayırmıştır.⁸⁷ Buna göre sosyal statik toplumların ve bu yapı içerisinde inşa edilen kurumların ve kuralların durağan yapıları üzerinde incelemelerde bulunur.⁸⁸ Comte göre sosyal statik kavramı sosyal ve insan doğasını ve toplumdaki “düzen”, “denge”, “istikrar” konularını kapsar ve toplumsal hayatın önem verdiği olgularını veya bu hayatın kurucu unsurlarının özelliklerini inceler. Ayrıca Comte’e göre bu kavram toplumsal yapının düzene bağlı durağan yönlerini açıklayarak sosyal kurumlar arasındaki ilişkinin netleşmesinde önemli bir rol oynar.⁸⁹ Sosyal dinamik kavramı ise toplumların ve bu yapı içerisinde inşa edilen kurumların ve kuralların tarihsel süreç içerisinde nasıl durmadan değiştiği sorunu ile ilgilenir.⁹⁰ Comte sosyal dinamik kavramını evrim ve ilerleme olguları üzerine inşa etmiş⁹¹ ve bu kavramı “insan toplumunun doğal ilerlemesinin kuramı” olarak nitelendirmiştir.⁹²

Comte’un insan toplumunun doğal ilerlemesinin kuramı olarak ifade ettiği şey aslında onun *üç hal yasası*’ndan ibarettir ve bu *üç hal yasası* toplumsal değişimin nasıl meydana geldiğini ve “ne oldu biz nereye geldik” sorusunu açıklamaya yönelik oluşturulan Comte’un sosyolojik kuramının bir parçasıdır.⁹³ Ona göre toplumlar üç aşamalı bir değişim sürecinden geçer. Oluşan bu aşamaların her birinde birey kendi çevresinde var olan “şeyler” ile ilgili açıklama arayışında bulunurlar ve bu arayışlar toplumsal ve bireysel değişim süreçlerinin ortaya çıkmasına katkı sağlar. Bu aşamaların değişim ve gelişimini doğrudan aklın gelişimine bağlayan⁹⁴ Comte “insan zihinin teolojik merhaleden başlamak üzere metafizik düşünüş merhalesinden geçerek pozitif düşünüş çağına ulaşması, ‘toplumsal dinamiğin ana yasası’ nı oluşturur.” söylemiyle toplumsal yapıda meydana gelen üç hal yasasının *teolojik*, *metafizik* ve *pozitif* çağlardan oluştuğunu ifade etmiştir.⁹⁵

Üç hal yasasının ilk dönemi olan *teolojik aşama* diğer aşamaların başlangıç noktasıdır. Bu aşamada bireyin zihinsel yapısı toplumsal yapı içerisinde bulunan “şey”lerin nereden

⁸⁶ Sezgin Kızılçelik, *Sosyoloji Tarihi 3* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2016), 113-119.

⁸⁷ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 94.

⁸⁸ Adil Çiftçi, *Sosyolojiye Giriş Bir Özgürlük Tarzına Çağrı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 40.

⁸⁹ Kızılçelik, *Sosyoloji Tarihi 3*, 120.

⁹⁰ Çiftçi, *Sosyolojiye Giriş Bir Özgürlük Tarzına Çağrı*, 40.

⁹¹ Kızılçelik, *Sosyoloji Tarihi 3*, 120.

⁹² George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları* (Ankara: De ki Yayınları, 2014), 111.

⁹³ Çiftçi, *Sosyolojiye Giriş Bir Özgürlük Tarzına Çağrı*, 43.

⁹⁴ Baykan Sezen, *Sosyolojinin Ana Başlıkları* (İstanbul: Doğu Kitabevi Yayınları, 2015), 81.

⁹⁵ Kızılçelik, *Sosyoloji Tarihi 3*, 123.

geldiklerini, amaçlarını araştırır ve bu durum beraberinde mutlak bilgi arayışını getirir.⁹⁶ Comte “teolojik halde, araştırmalarını her şeyden önce varlıkların kendine has doğasına, kendisini etkileyen her şeyin ilk ve son nedenlerine, tek kelimeyle mutlak bilgilere yönelten insan aklı, fenomenleri, keyfi müdahaleleri evrenin tüm görünür anormalliklerini açıklayan az ya da çok sayıdaki doğrudan ve kesintisiz doğaüstü etkenlerin etkisinin sonucu olarak görülür.” ifadesiyle toplumsal yapı içerisinde var olan fenomenlerin bu aşamada doğaüstü güçler tarafından yaratıldığını ve düzenlendiğini ifade etmiştir.⁹⁷ Comte ortaya koyduğu üç hal yasası’nda ikinci aşamayı *metafizik* olarak nitelendirir. Comte’a göre bu aşama teolojik ve pozitivist aşamalar arasındaki geçişi sağlayan ve çok fazla bir önemi olmayan aşamadır. Bu aşamada toplumsal yapı içerisinde bulunan fenomenlerin ilk nedenleri ve amaçlarının açıklanması için doğaüstü varlıklardan ziyade soyut güçler kullanılmaya başlanmıştır.⁹⁸ Başka bir ifadeyle bir çocuğun doğmasından fırtınanın kopmasına kadar bütün toplumsal olaylar tanrısal nedenler ile değil ilk ilke veya ilk neden olarak tanımlanan soyutsal sebepler doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır.⁹⁹ Comte’un üç hal yasasında sonuncu ve şüphesiz en önemli aşama *pozitivist aşama*’dır. Bu aşamada insanlar doğaüstü varlıklardan, esrarengiz güçlerden vazgeçerler ve toplumsal yapıda var olan fenomenleri bilimsel yöntemler kullanarak neden sorusu üzerinden değil nasıl sorusu ile açıklamaya çalışmışlardır. Bu aşamada her toplumsal yapının veya sosyal olgunun temelini bilim kavramı oluşturur.¹⁰⁰

1.3.1.2.2. Herbert Spencer

Charles Darwin’in evrim teorisinden yola çıkarak belirli bir düşünce biçimi oluşturan ve toplumsal değişme olgusunu farklılaşma, bütünleşme, sosyal evrim ve güçlü olanın hayatta kalması kavramları doğrultusunda açıklamaya çalışan Harbert Spencer, bireyin içinde yaşadığı toplumsal yapıyı canlı bir organizmaya benzeterek toplumsal değişme olgusuna farklı bir açıdan bakmaya çalışmıştır. Ona göre her toplumsal yapı canlı organizmalar gibi belli yapı taşlarının birleşmesi sonucunda oluşmaktadır. Nasıl ki bir insan vücudu kalp, akciğer, beyin vb. organlardan meydana gelip bu organların sistematik bir biçimde işlem görmesinin sonucunda hayatta kalabiliyorsa toplumsal yapılarda bu yapıyı oluşturan aile, hukuk, din vb. kurumların karşılıklı ve sağlıklı iletişimi sonucunda varlığını devam ettirebilmektedir.¹⁰¹

⁹⁶ Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, 108.

⁹⁷ Kızılçelik, *Sosyoloji Tarihi 3*, 124-125.

⁹⁸ Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, 109.

⁹⁹ Çiftçi, *Sosyolojiye Giriş Bir Özgürlük Tarzına Çağrı*, 44.

¹⁰⁰ Kızılçelik, *Sosyoloji Tarihi 3*, 126. Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, 110.

¹⁰¹ Nilgün Çelebi, *Sosyoloji Notları* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2007), 145.

Spencer toplumsal değişme olgusunu açıklarken organizma ve evrim kavramlarını ön planda tutmuştur. Ona göre toplum, evrim kavramı ile karşılaştıktan sonra karmaşık hale gelmeye ve zamanla farklılaşmaya başlar. Bu farklılaşma sonucunda toplumsal yapı endüstriyel bir toplum yapısına kavuşur. Evrim kavramını sosyolojik düşünce biçiminin temeline koyarak bu kavramı çeşitli yönlerden açıklamaktadır. Evrim kavramının devamlı bir süreci ifade ettiğini belirten Spencer aynı zamanda bu kavramın hareketin dağılmasıyla beraber oluşup homojenlikten heterojenliğe, yalınlıktan karmaşıklığa ve belirsizlikten belirliliğe doğru ilerleyen bir farklılaşma olarak tanımlamıştır.¹⁰² Birlikten tümlüğe doğru ilerleyen bu süreç içinde toplum göçebelikten yerleşik yaşama doğru bir ilerleme gerçekleştirir ve toplumsal yapı hacim yönünden büyüme gösterir. Böylece yeni sosyal sınıflar, fonksiyonlar ve sosyal çeşitlilikler oluşur. Meydana gelen bu gelişmeler beraberinde sosyal farklılaşma olgusunu da getirir.¹⁰³ Oluşan bu farklılaşma sonucunda ortaya çıkan endüstriyel düzen ile birlikte toplumsal yapı için yıkıcı bir güç olan savaş kavramı azalış göstermeye başlayacak ve toplumsal düzen kendini gösterecektir.¹⁰⁴

1.3.1.2.3. Max Weber

Max Weber toplumsal değişme olgusu üzerine düşüncelerini oluştururken içinde yaşadığı sosyal yapıda meydana gelen sanayileşme, ekonomik gelişme, kapitalizm vb. olaylardan etkilenmiştir. Weber, ortaya koyduğu bu sosyal değişme teorisi ile birlikte toplumsal yapıda meydana gelen değişimin insana bağlı olduğunu iddia etmiş ve bu doğrultuda ortaya üç tür egemenlik biçimi çıkarmıştır. Bu egemenlik biçimleri sırasıyla *geleneksel egemenlik*, *akılcı-yasal egemenlik* ve *karizmatik egemenlik*’tir.¹⁰⁵ Yapısal egemenlik biçiminde kişilere emir verme veya toplumsal yapıyı yönetme normlara dayalı biçimde gerçekleşir. Geleneksel otoritede emir verme gücünün kaynağı değişmiş normların yerini geleneksellik ve kutsallık almıştır. Karizmatik egemenlik biçiminde ise toplumsal yapıya yön veren güç tek bir birey üzerinde toplanmıştır.¹⁰⁶ Weber’e göre, karizmatik liderlik kriz dönemlerinde, bir toplumun karşılaştığı problemleri çözmekte kullanılan mevcut yöntemler uygunsuz, çağı geçmiş veya yetersiz olarak görüldüğü zamanlarda ortaya çıkar. Bu koşullarda karizmatik egemenlik devrimcidir. İnsanlar liderin telkin gücüne dayalı yeni bir yön lehine geçmiş reddederler. Nitekim karizmatik egemenlik -diğer iki egemenlik tipi olan geleneksel ve yasal-bağlıamlarında bir toplumsal değişme aracıdır. Karizmatik egemenliğin meşruluğunun temelini

¹⁰² Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 92.

¹⁰³ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 185.

¹⁰⁴ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 93.

¹⁰⁵ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 104-106.

¹⁰⁶ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 99.

hem liderin sıra dışı bir kavrayış ve başarı göstermesi hem de izleyicilerinin onun egemenliğini tanımaları oluşturur. Weber'in bakış açısından, karizmatik bir liderin bir şarlatan veya kahraman olarak ortaya çıkması önemli değildir; bu anlamda Hitler de Gandhi de karizmatik liderlerdi. Gerçekte önemli olan, kitlelerin kendi özgür iradeleriyle lideri izlemeyi seçmeleridir. Weber, karizmanın uzun vadede istikrarsız bir otorite biçimi olduğuna inanır, zira onun meşruluğu liderin özel kavrayışı ve başarısına bağlıdır. Bu yüzden, lider başarısını uzun süre devam ettiremediği ve krizler yeterince çözüme kavuşturulamadığı takdirde kitlelerin karizmatik kişiliği reddetmeleri ve sonuçta karizmatik liderin otoritesini kaybetmesi ihtimali yüksektir. Toplumsal yapıyı yöneten bu birey olağanüstü zihinsel ve siyasal özelliklere ve çekiciliğe sahiptir. Bu tip liderlerde önemli erdemler bulunur ve sosyal yapının kuralları bu bireyler tarafından belirlenir.¹⁰⁷ Weber'e göre toplumsal yapıda meydana gelen değişim karizmatik tiplerin ortaya çıkması ile birlikte gelişir. Sosyal yapıda ortaya çıkan kuralların veya normların bozulma durumuna mukabil toplumda krizler başlar. Çıkan bu krizleri ortadan kaldıracak ve sosyal yapıyı tekrardan düzene sokacak şey de Weber'e göre karizmatik liderdir.¹⁰⁸

Ayrıca Weber'in "*Ne oldu da geleneksel toplumdaki modern topluma geçildi*" söyleminden yola çıkarak ortaya koyduğu protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu adlı eseri toplumsal değişmeyi anlamaya yönelik ortaya konulan değerli eserlerden biridir. Bu eserinde Weber fikri değişimlerin temeline ekonomik değişimleri koymaktadır. Ona göre dinler ve dinsel kurumlar toplumsal yapılarda meydana gelen değişim olgusunun temelini oluşturmaktadır ve buna örnek olarak ta, antik Çin ve Hint uygarlıklarını göstermektedir. Bu uygarlıklar, endüstrileşme eşiğine gelmiş olmakla birlikte, batı dünyasındaki dönüşüm bu uygarlıklarda gözlemlenmemiştir. Weber, bu dönüşümün ortaya çıkmamasını, düşünce yapısında paralel bir değişim olmamasına bağlamaktadır. Buna karşılık, İngiltere, Hollanda gibi ülkelerin modern dünyaya geçişin başladığı ilk ülkeler olduğunu, bu geçişin Protestan ahlakındaki rasyonel düşünce yapısından kaynaklandığını belirtmektedir.

1.3.1.2.4. Emile Durkheim

Toplumsal değişim olgusunu evrimci model üzerinden açıklayan bir diğer kuramcı da Emile Durkheim'dır. Durkheim sosyal yapıda meydana gelen değişim olgusunu sanayi devrimi sonrası özellikle 19. yüzyıl toplumlarından yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır. Ona göre değişim ilkel toplumlardan sanayi toplumlarına doğru giden bir evrimleşme sürecini ifade

¹⁰⁷ Yaka, *Sosyal Değişim Türk Modernleşmesi*, 197.

¹⁰⁸ Kongar, *Toplumsal Değişim Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 101.

etmektedir. Bu değişim aşamasında etkili olan en önemli faktörler de işbölümü ve dayanışma biçimleridir. Durkheim’a göre bu toplumsal dayanışma biçimleri *mekanik* ve *organik* olmak üzere iki sınıfa ayrılmakta ve bu dayanışma biçimlerinde yaşayan bireylerin davranış tipleri de farklılık göstermektedir.¹⁰⁹

Mekanik dayanışma tipinin hakim olduğun toplumsal yapılarda bireye ait bir kişilik yoktur. Birey benzerlik gösterdiği diğer kişilerle bir araya gelerek toplumsal yapıyı meydana getirir ve kendisi de bu yapının bir parçası olur. Ayrıca bu toplum tipinde farklılık ve çeşitlilik kavramlarına yer yoktur bundan dolayı bireyler ve toplum üzerinde “biz bilinci” hâkimdir.¹¹⁰ Zamanla sosyal yapıda var olan nüfusun genişlemeye başlaması ve beraberinde ihtiyaç durumunun çoğalması toplumsal hacmin büyüyüp gelişmesine yol açmıştır. Buna bağlı olarak toplumsal yapı giderek farklı bir hal almış ve karmaşık bir yapıya dönüşmüştür. Böylece sosyal yapı içerisinde bulunan bireyleri birbirlerine bağlayan ve toplumsal birliği oluşturan sosyal bağların niteliği değişmiştir. Başka bir ifadeyle tektipliğin yaygın olduğu ilkel toplumlardan yani mekanik dayanışma tipinden farklılaşmanın yaygın olduğu sanayi toplumlarına diğer bir biçimiyle organik dayanışma tipine geçiş yapılmıştır.¹¹¹ Organik dayanışma tipinde insanlar kişisel özelliklerini ön plana çıkararak kendini başkalarından ayırır. Bu dayanışma tipi değişim karşısında daha esnek bir duruş sergilemektedir. Toplumsal yapıların işbölümüne bağlı olarak mekanik dayanışma tipinden organik dayanışmaya doğru ilerlediğini ve toplumsal değişiminde bu biçimde gerçekteğini ifade eden Durkheim toplumsal değişimi de esasen sosyal bir olay olan nüfus artışına bağlamaktadır.¹¹²

1.3.1.3. Diyalektik Modeller

Toplumsal değişim olgusunu zıtlık kavramı ile birlikte yorumlayan bu model evrimci kuram biçimi ile benzerlik göstermektedir. Diyalektik modeli savunan kuramcılar sosyal yapıda meydana gelen değişim olgusunu belli başlı varsayımlar doğrultusunda analiz etmeye çalışmışlardır. Bu kuramcılar tarafından ortaya konulan varsayımlara göre bir şeyin değişebilmesi için belirli bir zaman dilimine ihtiyaç yoktur çünkü her şey her zaman değişebilme gücüne sahiptir. Ayrıca nicelikten niteliğe doğru ilerleyen bir değişimin olduğunu ifade eden bu kuramcılar değişim esnasında toplumsal yapıyı oluşturan bütün varlıkların birbirleri ile etkileşim içerisinde olduğunu da belirtmişlerdir. Son olarak diyalektik modele göre değişim aşamasında her yapı veya her olgu kendi zıddını da beraberinde getirir ve kendi zıddını

¹⁰⁹ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 200-201.

¹¹⁰ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 102.

¹¹¹ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 202.

¹¹² Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 103.

yaratır. Bu varsayımların dışında diyalektik modeller ayrıca değişim olgusunun toplumlar için kaçınılmaz bir hal olduğunu ifade ederek bu durumun temeline de çatışma kavramını yerleştirmişlerdir.¹¹³

1.3.1.3.1. Karl Marx

Diyalektik toplumsal değişme kuramının en önde gelen temsilcisi olan Karl Marx, sosyal değişme olgusunu tanımlarken bireyin sahip olduğu maddi koşullardan ve çatışma kavramından yola çıkmıştır. Yani Marx'a göre bireylerin veya toplumların değişimi kişilerin maddi durumlarına bağlı olarak gelişmektedir. Bu maddi durumlarda toplumsal yapıda var olan çatışmalardan başka bir ifade ile itici ve çekici güç arasında olan ilişkinin sonucunda meydana gelmektedir. Aynı zamanda Marx toplumsal yapıda oluşan değişimin belirli kurallara ve yasalara dayandığını da ifade etmiş ve bu yasaların niteliklerinin de ekonomik ve diyalektik olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴

Toplumsal değişme olgusuna ekonomik veya maddi koşullar doğrultusunda yaklaşan Marx değişimin iki önemli ayağı olduğunu ifade eder. Bu ayaklar sırasıyla diyalektik yöntem ve tarihsel maddecilik öğeleridir. Diyalektik yöntem, temelinde iç çelişki olgusunu barındıran bir açıklama biçimidir. Bu yöntemle göre toplumsal değişme, sosyal yapı tarafından oluşturulan tez ve antitezin çatışması sonucunda meydana gelen sentez kavramından kaynaklanır. Tez kavramı varlığın ilk şekli olarak tanımlanmaktadır. Ancak kendi içinde tutarsızlıklar taşır ve kendi antitezini üretir. Üretilen bu antitez sonunda bir senteze ulaşır. Ortaya çıkan bu sentez yeni aşamanın tezi konumuna geçer ve antitezini üretmeye başlar ve bu durum sürekli kendini tekrar ederek sürüp gider.¹¹⁵ Tarihsel maddecilik ayağı ise toplumsal değişimin nedenini bireylerin zihinsel yapılarında ya da mutlak gerçekte değil üretim biçiminde aramanın daha sağlıklı sonuçlar vereceğini iddia eder. Başka bir ifadeyle tarihsel maddecilik anlayışına göre toplumsal değişim ve siyasal devrim felsefi alanda değil ekonomik alanlarda gerçekleşir.¹¹⁶

1.3.2. Orta Boy Kuramlar (Yapısal-Fonksiyonel Modeller, Çatışmacı Modeller)

Toplumsal değişme kavramını açıklamaya yönelik oluşturulan ikinci aşama “orta boy kuramlar” olarak nitelendirilmektedir. Bu kuramsal yapıya göre değişimin kaynağı kişiler ve gruplardır. Dolayısıyla değişim aşağıdan yukarıya yani küçük yapılardan büyük yapılara doğru giden bir süreci ifade etmektedir.¹¹⁷ Bu yaklaşım ile birlikte orta boy kuramlar daha çok nüfus

¹¹³ Güven, *Toplumbilim*, 223.

¹¹⁴ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 247.

¹¹⁵ Aydın, *Değişim Sosyolojisi*, 105.

¹¹⁶ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 131.

¹¹⁷ Kocadaş, *Toplum Toplumsal Yapı ve Kurumlar*, 27.

değişimi ve ekolojik yapı, modernleşme ve kentleşme, alt kültürler, toplumsal yapının dışladığı davranış biçimleri, toplumsal tabakalaşma ve sosyal hareketlilik gibi olgular üzerinde yoğunlaşmışlardır.¹¹⁸ Orta boy kuramlar kendi içinde Yapısal-Fonksiyonel modeller ve Çatışmacı modeller olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

1.3.2.1. Yapısal-Fonksiyonel Modeller

Yapısal-fonksiyonel modeller orta boy kuramlar içinde gelişen ve büyük boy kuramlara tepki niteliğinde ortaya çıkan öncü modellerden biridir. Bu modelleri oluşturanlara göre büyük boy kuramlar toplumsal değişme kavramını açıklamakta başarısız olmuşlardır ¹¹⁹ çünkü onlara göre değişim büyük yapılardan küçük yapılara doğru değil aşağıdan yukarıya yani kişilerden gruplara doğru giden bir süreci ifade etmektedir.¹²⁰ Dolayısıyla bu modellerin odak noktası birey ve bu kavramdan yola çıkarak oluşturulan rol ve statü olguları olmuştur.¹²¹

Yapısal-fonksiyonel modeller her ne kadar büyük boy kuramları eleştirmek için ortaya çıkarılmış olsa da aslında önemli ölçüde büyük boy kuramlar kapsamında geliştirilen evrimci modellerden etkilenmişlerdir. Bunda dolayı yapısal-fonksiyonel modellerin temelini oluşturan toplumsal evrim, farklılaşma, sosyal yapı ve toplumsal eylem kavramlarının çoğunluğu büyük boy evrimci kuramlardan aktarılmıştır.¹²² Ancak kategorik açıdan bu kavramların kullanılması ya da analiz edilen olguların kapsamı büyük ve orta boy kuramlara göre değişiklik göstermektedir. Başka bir deyişle büyük boy kuramlar altında gelişen evrimci modeller farklılaşma, toplumsal evrim gibi kavramları dünya ölçüsü üzerinden açıklarken orta boy kuramlar altında gelişen yapısal-fonksiyonel modeller ise bu kavramları birey ya da toplum düzeyinde analiz etmişlerdir.¹²³

Yapısal-fonksiyonel modellerin toplumsal değişim olgusunu açıklamaya yönelik oluşturdukları kuramsal yapının temelini büyük boy evrimci modeller oluştursa da aslında kendi geliştirdikleri başka kavramların olduğunu da söylemek mümkündür. Bu kavramların birincisi yapılar ve işlevler arasındaki bağlantıdır. Yapısal-fonksiyonel modeline göre her yapı bir işleve sahip olduğu için ilerlemektedir, yani yapının var olması işlevi ortaya çıkarmaktadır. Başka bir ifadeyle işlevler yapılardan önce ortaya çıkar ve yapıların oluşumuna zemin hazırlar. Dolayısıyla yapılar işlevleri değil işlevler yapıları oluşturur. Soyut bir biçimde tanımlanan bu durumu gündelik bir biçimde ifade etmek gerekirse: Bireyler ağzı oldukları için konuşmazlar,

¹¹⁸ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 153.

¹¹⁹ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 153.

¹²⁰ Kocadaş, *Toplum Toplumsal Yapı ve Kurumlar*, 27.

¹²¹ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 210.

¹²² Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 153.

¹²³ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 209.

konusma işlevlerini yerine getirmek için ağızları geliştirmiştir. Bu düşünce biçimi yapısal-fonksiyonel modelin oluşturduğu “yapısal farklılaşma” fikrinin zeminini oluşturur. Yapısal farklılaşma temel olarak, benzer yapılar tarafından meydana getirilen işlevlerin zamanla artmasına ve belirli bir noktada uzmanlaşması sonunda birbirlerinden ayrılarak yeni yapılar oluşturmaya denk gelmektedir. Bu tanımlamayı somut bir örnekle açıklamak gerekirse toplumun gelişmesi için gerekli olan eğitim, üretim vb. farklı işlevlerin zamanla aileden okullara veya fabrikalara geçmesi biçiminde ifade edilebilir. Yapısal-fonksiyonel modellerin oluşumunda etkili olan kavramlardan ikincisi de, toplumsal yapıyı oluşturan bütün kurumların veya birimlerin toplumsal sistem için işlevsel yapıya sahip oldukları düşüncesidir. Bu düşünce yapısına göre her toplumsal yapı toplumsal sistem için gerekli ve vazgeçilmez bir niteliğe sahiptir.¹²⁴ Yapısal-fonksiyonel modelin oluşturduğu bu iki kavram ve evrimci modelden etkilendiği diğer kavramlar, bu modelin birey, toplumsal davranışlar ve toplum anlayışı üzerine düşüncelerine ve toplumsal değişme kavramını açıklamalarına zemin hazırlamıştır. Genel bir görüşe göre yapısal-fonksiyonel modeller grubunda üç düşünür ele alınmıştır. Bu düşünürler sırasıyla Talcott Parsons, Robert Merton ve William Ogburn’dur.¹²⁵

1.3.2.1.1. Talcott Parsons

Yapısal-fonksiyonel modellerin öncülerinden biri olan Parsons toplumsal değişme kuramını üç temel dayanak ve sistem kavramı üzerine kurmuştur. Düşünür “diğer alanlarda olduğu gibi eylem alanlarında da çok öncelerden beri sistem kavramı düşüncemde merkezi bir yer tutmuştur.” ifadesiyle oluşturacağı kuramsal yapıda sistem kavramının büyük bir etkiye sahip olacağını ifade etmiştir.¹²⁶ Toplumsal değişme kuramı üzerinde etkili olan bir diğer olgu da Parsons’un deyimiyle *üç temel dayanak*’tır. Bu dayanaklar sırasıyla klasik ekonomistlerin oluşturduğu rasyonellik ilkesi, pozitivistlerin biyoloji kanunları ve idealistlerin kültürel değerleridir. Ona göre bu üç model gerçekliğin bir kısmını ifade eder bu yüzden yukarıda sıralanan üç temel dayanağın bir araya getirilip uzlaştırılması gerekmektedir.¹²⁷

Parsons’un toplumsal değişme olgusu üzerine oluşturmuş olduğu düşünceleri ele almadan önce onun toplum ve toplumsal yapı kavramları ile ilgili düşüncelerine değinmekte fayda vardır. Çünkü ona göre değişim “yapı” ve “sistem” kavramları üzerinden şekil almaktadır.¹²⁸ Aktör, toplumsal sistem ve toplumsal yapı kavramları Parsons’un düşünce yapısında ve toplum görüşünde önemli bir yere sahiptir. Ona göre aktör toplumsal pozisyonu

¹²⁴ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 153-154.

¹²⁵ Yaka, *Sosyal Değişme*, 211.

¹²⁶ Kocadaş, *Toplum toplumsal yapı ve kurumlar*, 28.

¹²⁷ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 155.

¹²⁸ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 212.

olan veya belirli bir role sahip kişiyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Toplumsal sistem ise aktörler arasındaki etkileşimi ifade eder. Toplumsal yapı da “ aktörlerin toplumsal ilişkilerinin kalıplaşmış sistemi” olarak tanımlanmaktadır.¹²⁹ Böylece Parsons yapısal-fonksiyonel modellerine hem toplumu hem de bireyi yerleştirmiştir.¹³⁰ Bu kavramlar göz önüne alınarak Parsons’un çalışmalarını şu temeller üzerine kurduğunu söylemek mümkündür;

1. Her sosyoloji kuramı aynı zamanda bir eylem kuramı olmak zorundadır. Başka bir ifadeyle her kuram içinde bulunduğu toplumsal yapıya göre şekil almalıdır.
2. Sosyolojik kuramlar toplumda meydana gelen yeni olguların ortaya çıkış unsurlarını da açıklamalıdır. Parsons’a göre toplumsal yapı içinde oluşan yeni sistemler onu meydana getiren parçaların işleyişine bakılarak açıklanamaz. Dolayısıyla yeni olgular üzerinden nedensel ilişkiler kurup değişimi anlamak daha gerçekçi bir davranış biçimi olacaktır.
3. Sistemler ve bu sistemsal yapılardan meydana gelen her yeni olgu kendilerini ortaya çıkaran parçaların yapısal özellikleri ile benzerlik göstermektedir.¹³¹

Parsons, toplumsal yapıların anlaşılması ve sistemlerin ilerleyiş biçimlerinin kavranması için farklılaşma kavramının önemli bir olgu olduğunu ifade etmiş ve değişme modelini de aynı kavram üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Ona göre her toplumsal sistem basit ve farklılaşmış bir yapıdan meydana gelmekte ve varlığını sürdürmektedir. Parsons’un farklılaşma kavramı üzerinden çözümlemeye çalıştığı sistemi daha açık bir şekilde kavramak için onun toplum modeline bakmak gerekir. Bu modele göre toplumsal yapı içerisinde üç tür temel sistem bulunmaktadır. Bunlar *kişilik sistemleri*, *toplumsal sistemler* ve *kültürel sistemler*’dir. Kişilik sistemleri bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda şekil alan ve diğer kişilerin eylemleri ve amaçlarıyla uyuşabilen faktörlerden meydana gelir. Burada anahtar kelime toplumsallaşmadır. Toplumun oluşturduğu değerler içinde yaşayan bireyler tarafından benimsendiği zaman toplumsallaşma meydana gelir ve bu kavram beraberinde toplumsal denetimi veya toplumsal birliği getirir. Toplumsal sistemler ise aktörlerarası etkileşimi ifade eder. Bu sisteme göre toplumsal kurumlar benzer bir değer veya belirli bir ihtiyaç doğrultusunda oluşturulmuş olan bir fikir birliğine göre tutarlı bir şekilde eylemde bulunurlar. Toplumsal sisteme göre çokluk iki veya daha fazla bireyden meydana gelebilir. Örneğin bir toplumsal sistem bir sınıfta etkileşen iki insandan veya temas edilenlerin ülkeler olduğu bir sistemde olabilir. Son olarak kültürel sistemler ise kişilik ve toplumsal sistemleri meydana getiren faktörlerin soyutlaştırılması sonucunda oluşur. Değerler, normlar ve semboller olarak sıralanan

¹²⁹ Kongar, *Toplumsal Değişme ve Türkiye Gerçeği*, 156.

¹³⁰ Kocadaş, *Toplum Toplumsal Yapı ve Kurumlar*, 30.

¹³¹ Kongar, *Toplumsal Değişme ve Türkiye Gerçeği*, 157.

bu faktörler arasında bir tutarlılık olmalıdır ve bireyler bu soyutlamaları bir sistemden diğerine taşıyabilmelidir. Parsons yukarıda ifade ettiği üç sistemi birbirleri için vazgeçilmez bir niteliğe sahip olduklarını söyler ancak bu sistemler birbirlerini meydana getiremeyecekleri gibi kuramsal bir yapı içinde de birbirlerine dönüşülemezler. Bu sistemleri meydana getiren etken “eylem” dir.¹³²

Parsons’un ifade ettiği bu temel üç sistem sosyal yapıların oluşumunda yol gösterici niteliğe sahip dört işleme denk gelmektedir. Bunlar sırasıyla örnek sürdürümü, bütünleşme, amaç gütmeye ve adaptasyondur. Oluşturulan bu dörtgene göre sosyal yapı önce bir örnek sürdürümüne ihtiyaç duyar ve bu ihtiyaçta beraberinde kültürel alt sistemi getirir. Bütünleşme olgusu ise sistemin, toplumsal bütünleşmesini sağlamak ve sosyal yapıyı ayakta tutabilmek için gerekli önlemlerin alınması ve düzen oluşturulmasını ifade edip toplumsal alt sistemi beraberinde getirir. Sonraki basamak olan amaç gütmeye ise sistemin, toplumun amaçlarına erişmesi için kaynak ve enerji seferber etmesini ifade ederek beraberinde kişilik sistemini oluşturur. Son aşama da uyum gerçekleşerek organizmal alt sistem meydana gelmektedir. Parsons tarafından oluşturulan bu dörtgenin içinde var olan sistemler birbirlerinden etkilenerek denge oluşturmakta ve toplumdaki huzur veya uyum da bu sayede meydana gelmektedir. Aynı zamanda oluşturulan bu sistemde ortaya çıkacak olumsuz bir eylem ya da sapma da toplumsal dengesizliği tetikleyecektir.¹³³

Parsons kişilik sistemini meydana getiren eylemsel yapıları inceleyerek oluşturulan sistem ile toplumsal yapıda bulunan modeller arasında bir ilişki oluşturmaya çalışmıştır. Kişisel eylemlerin kalıpları açısından beş kategorili iki ayrı grup oluşturarak bunları rol tanımlarının kalıp değişkenleri olarak tanımlar. Bu tanımlama bireyin davranışlarında etkili bir rol oynar. İki ayrı grup olan bu değişkenler, iki ayrı toplum tipini ortaya çıkarır. Bunlar şöyle sıralanır:

1. Duygusal-duygusal olmayış
2. Toplumsal-kişisel
3. Özel standartlara yönelme- evrensel standartlara yönelme
4. Başka kişileri kendilerine atfedilen özelliklere göre değerlendirme-başka kişileri başkalarına göre değerlendirme
5. Yaygın ilgi-belirli ilgi

Yukarıda sıralanan kalıp değişkenleri için Parsons üç temel ölçüt kullanır. Bu ölçütlerden ilkinde göre, sıralanan değişkenler bütünüyle genel olmalı ve özelliği veya niteliği

¹³² Kongar, *Toplumsal Değişme Türkiye Gerçeği*, 158. Kocadaş, *Toplum Toplumsal Yapı ve Kurumlar*, 31.

¹³³ Yaka, *Değişim Sosyolojisi*, 55.

ne olursa olsun bütün gruplar ve kültürler arasında karşılaştırılma durumlarını olanaklı bir hale getirmelidir. İkincisine göre, değişkenler sosyal davranış kuramının genel yapısına uygun olmalıdır. Üçüncüsü, bu değişkenler sosyal değişmelerle birlikte meydana gelebilecek fonksiyonel sorunların çözülmesi içinde olanak sağlaması gerektiğini ifade eder. Parsons'a göre bütün toplumsal yapılar bu değişkenler arasından tercih yaparak eylemlerde bulunurlar. Başka bir ifadeyle her toplumsal yapı belirli ölçütü kabul eder ve diğer gruplardan ayrılır. Bu durumda beraberinde toplumsal farklılaşmayı ve değişimi getirir.¹³⁴

Parsons'un toplumsal değişme ile ilgili görüşlerine gelince: ona göre bireylerin davranışlarının belirlenmesinde ve sosyal değişimin gerçekleşmesinde sosyal kurum olgusunun büyük bir etkisi vardır. İnsan davranışlarının açıklanmasında veya nitelendirilmesinde aile, din, eğitim, ve ahlak gibi sosyal kurumlar etkin bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla toplumsal kurumlar ve bireyler arasında karşılıklı bir etkileşim ve denge mevcuttur. Her iki olguda meydana gelen değişim de bu dengeyi etkilemekte ve belirli farklılaşmalar oluşturmaktadır. Meydana gelen bu farklılaşmalar da beraberinde denge ve uyum sorunlarını getirmektedir.¹³⁵

1.3.2.1.2. Robert King Merton

Orta boy kuramcılardan olup genelde Sorokin-Parsons çizgisinin devam ettirilmesine katkı sağlayan Robert Merton toplumsal değişme kuramının açıklanmasını ya da toplumsal yapının çözülmesini statü kavramı üzerinden temellendirmektedir. Ona göre statü kavramı bireye bağlı olarak tanımlanan bazı davranış beklentileridir. Bundan dolayı toplum belirli statü ve rol ilişkilerinden meydana gelmekte ve her pozisyon kendine has hak ve sorumluluklarla donatılmaktadır.¹³⁶ Bununla birlikte Merton, sosyal bütünleşme ve denge kavramları üzerinde yoğunlaşır. Diğer sosyologlar gibi Merton da sosyal yapı olgusunun, “kültür” ve “toplumsal yapılar” ın doğru bir biçimde birleşmiş olup olmadığına ve adetlerin veya sosyal etkenlerin toplumsal yapının sürekliliğine olan katkıda bulunup bulunmadığı yönlerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla Merton araştırmalardan önce yapısal-fonksiyonel modelin temelini oluşturan işlev kavramı üzerinde titizlikle durmaktadır.¹³⁷ Ona göre işlev konusunda iki önemli yanlış yapılmaktadır. Yapılan yanlışlardan ilki fonksiyon ya da işlev kavramının toplumsal ya da kültürel sisteme yaptığı iki taraflı etkiden sadece olumlu katkıların dikkate alınmasıdır. İkinci yanlış ise nesnel bir nitelik taşıyan işlev kavramı ile öznel bir niteliğe sahip olan güdü

¹³⁴ Kongar, *Toplumsal Değişme ve Türkiye Gerçeği*, 159-160.

¹³⁵ Yaka, *Toplumsal Değişme Türk Modernleşmesi*, 217-218.

¹³⁶ Alev Ertikel, *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları* (Ankara: Hece Yayınları, 2013), 208.

¹³⁷ Kocadaş, *Toplum Toplumsal Yapı ve Kurumlar*, 57.

kavramının karıştırılmasıdır. Bu karışıklığın engellenmesi için Merton işlev olgusu üzerine bazı temel tanımlar oluşturmuştur. Oluşturulan bu tanımlara göre işlevler “ belli bir sistemin adaptasyon ya da uyum sorununa çözüm getiren ve gözlenen sonuçlardır. İşlevsel olmayan sonuçlar ise ele alınan sistemle ilgisiz olanlardır.”¹³⁸

Merton bozuk işlevi başka bir ifadeyle işlevsel olmayan fonksiyon kavramını daha açık bir biçimde ifade etmek için bürokrasi olgusu üzerinde durmuştur. Bürokratik örgütlenme, sanayi toplumlarında oluşan çevre şartlarını daha etkili bir biçime getirdiği için işlevsel bir yapı olarak görülmektedir. Ancak Merton’un bozuk işlev düşüncesi bürokratik normlara disiplinli bir biçimde bağlı kalmanın toplumsal yönden bir amaç haline gelmesi durumunda bu kurumun ayınleşme adını verdiği olayda neler olabileceğinin farkına varmasına yol açmaktadır. Bundan dolayı Merton toplumsal yapı üzerinde etkili olan fonksiyon olgusunu düzene koymak ya da formüleştirmek için “açık” ve “gizli” fonksiyonlar arasında kavramsal bir ayrım yapmayı önermiştir.¹³⁹ Açık fonksiyonlar, toplumsal yapı içerisinde bulunanlar tarafından istenilen, bilinen ve o sistemin uyumuna fayda sağlayan nesnel fonksiyonlar bütünüdür. Gizli fonksiyonlar ise belirli bir toplumsal yapı içerisinde bulunanlar tarafından istenmeyen ve çok bilinmeyen fonksiyonlardır. Sosyal yapıda var olan her kurumun ya da olgunun hem açık hem de gizli fonksiyonları bulunmakta ve çoğu zaman birlikte var olabilmektedirler.¹⁴⁰

Sosyal değişme yönünden gizli ve açık fonksiyon ayrımı üzerinde dikkatle duran Merton, toplumsal yapının değişme kavramından etkilenmesi için gizli ve açık fonksiyonların anlaşılması gerektiğini söyler. Merton toplumsal değişme olgusunu *Anomie* ve *sapma* kavramları ve bu kavramlar arasında oluşan ilişkiler üzerinden açıklar. Ona göre *Anomie*, “özellikle kültürel norm ve amaçlar ile grup üyelerinin bu norm ve amaçlara uygun davranışlar yapmalarını sağlayan ve toplumsal yapı tarafından saptanan kapasiteleri arasında kopma olduğu zaman ortaya çıkan kültürel yapının yıkılması durumudur.”¹⁴¹ *Anomie* kavramı, özellikle bazı bireylerin toplumsal yapı tarafından oluşturulan norm ve değerlere uygun, bazı kişilerin ise uygun olmayan davranışlar yapmalarına yol açar. Merton bu kavramdan yola çıkarak kişinin çevresini ikiye böler. Buna göre değerler ve normlar kültürel çevreyi, bireyler arasındaki ilişki ise toplumsal çevreyi oluşturur. Kültürel ve toplumsal çevre arasında meydana gelen uyumsuzlukta beraberinde gerilimi getirir. Bu gerilim de bireyi içinde bulunduğu toplumsal yapıda oluşan norm ve değerlere uygun eylemde bulunmasına yöneltir.¹⁴²

¹³⁸ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 162.

¹³⁹ Kocadaş, *Toplum Toplumsal Yapı ve Kurumlar*, 57.

¹⁴⁰ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 220.

¹⁴¹ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 163.

¹⁴² Kocadaş, *Toplum Toplumsal Yapı ve Kurumlar*, 59.

Merton'a göre sapma ile anomie kavramları arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Ona göre sapma anomie kavramına bağlı olarak ortaya çıkmakta ve bu iki kavram arasındaki ilişki bağımlılık durumunu meydana getirmektedir. Anlaşıldığı üzere Merton sosyal değişme olgusunun nedenini toplumun kendi içinde yarattığı uyumsuzluk kavramında aramaktadır. Ona göre toplumsal yapı ve kültürel yapı arasında meydana gelen gerilimler ve zıtlıklar birer değişme aracıdır ve değişimin başlangıç noktası da bu kopmalar ve boşluklardır. Toplumsal yapıda oluşan Anomie hali uzun sürerse sosyal hayatta daha derin değişimler meydana gelir hatta toplumun üzerinde dikkatle durduğu ve oluşum süresi hayli zaman alan norm ve değerler bile değişebilir.¹⁴³

1.3.2.1.3. William Fielding Ogburn

Ogburn toplumsal yapıda meydana gelen değişimleri anlamak veya açıklamak için *kültürel boşluk* kavramına başvurmuştur. Ogburn'a göre toplum maddi ve maddi olamayan yani manevi olmak üzere iki tip kültürden oluşmaktadır. Maddi kültür, teknoloji ve bu alandaki buluşları kapsarken manevi kültür sosyal değerleri ve normları içermektedir. Ogburn'a göre toplumsal yapıyı oluşturan bu iki kültür tipindeki değişimler zaman bakımından farklılık göstermektedir. Başka bir ifadeyle maddi kültür hızlı bir biçimde şekil değiştirirken manevi kültür sabit bir biçimde yerinde durmakta ya da çok ağır bir biçimde değişim gerçekleştirmektedir. Maddi kültürdeki bu hızlı değişim manevi kültürü etkilememekte ve bu iki kültür arasındaki mesafe zamanla açılmakta ve bu durumda *kültürel boşluk* kavramını ortaya çıkarmakta ve iki kültür arasında meydana gelen bu kültürel boşluk beraberinde toplumsal yapı içinde sosyal gerginliklere ve sapkın davranışlara yol açmaktadır.¹⁴⁴

Ogburn toplumsal değişim olgusunu açıklarken kültürel boşluk kavramının yanında *kültürel evrim* fenomenine de başvurmuştur. Ona göre kültürel evrim kavramını açıklayan dört öge bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla icat, birikim, yayılma ve uyum sağlamadır. Zihinsel yetenek, toplumsal talep ve kültürel taban öğelerinin birleşmesiyle meydana gelen icat kavramı bilimsel aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Kültürel evrimin oluşmasında etkili olan bir diğer kavram da *birikim*'dir. Bu kavram sosyal zemine yapılan yüklemelerin toplamını ifade eder. Bu yüklemeler yeni buluşlar doğrultusunda yapılır ve her birikimin sonucunda insanlar kendilerinden önce var olanların toplumsal birikimine konmaktadır. Yayılma kavramı ise bir buluşun ortaya çıktığı kaynaktan başka yerlere dağılma eylemini ifade etmektedir. Bu yayılma hareketi teknolojik olguların gelişmesi ile birlikte hız kazanmıştır. Son öge olan uyum sağlama

¹⁴³ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 222-223.

¹⁴⁴ Yaka, *Toplumsal Değişme Türk Modernleşmesi*, 228-229.

kavramı da toplumsal yapıda meydana gelen yeni icatlara karşı sosyal sistemin kendini tekrardan düzenlemesini ifade etmektedir.¹⁴⁵

Ogburn sosyal yapının temelini oluşturan toplumları iki gruba ayırmakta ve bu toplumları durgun ve değişken olarak sınıflandırmaktadır. Ona göre durgun toplumlar sosyal sistemlerinde herhangi bir değişme yaşamayan gruplardır. Bu gurpların özelliklerini Ogburn şu şekilde sıralamaktadır: a) Durgun toplumlarda yeni sosyal öğeler tecrübe edilemez çünkü bu sosyal yapıda yenilik ve icat kavramlarına yer verilmemektedir. b) Kadercilik durgun toplumlarda egemen bir yapıya sahiptir. c) Durgun toplumlarda geçmiş kavramının önemi büyüktür çünkü geçmiş tecrübelerle doludur ve bu grup yapısı da tecrübe kavramına çok önem vermektedir. d) Bu toplumsal yapıya egemen olan yaş grubu yaşlılardır çünkü sosyal yapıda en tecrübeli kişiler bu yaş grubunda bulunmaktadır. e) Durgun toplumlarda hukuk ve kanun olguları ön plandadır ve kuvvetli güçlerdir. f) Ahlak kuralları bu toplumsal yapıda sert ve değişmez bir yapıya sahiptir. g) Gelenek ve görenekler toplumun her birimine veya kurumuna yansımıştır. Dolayısıyla bu toplum tipinde moda kavramına yer verilmemektedir. h) Durgun toplumlarda birey ve sosyal yapı arasında sürtüşme vardır. Çünkü bu toplum tipinde sosyal yapı birey üzerinde egemenlik kurar ve hiçbir şekilde bireysel davranışlara müsaade etmez. ı) Durgun toplumlarda sosyal tabakalaşma hareketleri ve sınıflar arası ayrım daha belirgindir. i) Bu toplumsal yapıda değişim kavramının desteğiyle birlikte şekil alan sosyal aktiviteler daha az desteklenmektedir. j) Durgun toplumlarda din olgusu sosyal yapı üzerinde etkili bir yapıya sahiptir. k) Durgun toplumlarda kültür olgusu tam bir bütünlük içinde varlığını sürdürür çünkü kültür bu sosyal yapı içerisinde değişim kavramına en uzak olan olgudur. Ogburn güncel dönemde artık böyle durgun toplumların var olmadıklarını ve bütün sosyal yapıların değişen toplumlar haline büründüğünü ifade eder. Bu değişmeyi tetikleyen temel faktör de icat kavramıdır. Ogburn'a göre toplumsal yapıda meydana gelen her icat sosyal yapı üzerinde etkili olmakta ve sosyal yapıyı değişim kavramına yakınlaştırmaktadır. Bu durumda sosyal değişmelere sebep olmaktadır.¹⁴⁶

1.3.2.2. Çatışmacı Modeller

Diyalektik kuramlar olarak da bilinen çatışma kuramları toplumsal değişme olgusunu felsefi bir yöntemle açıklamaktadır. Bu kuramsal yapıya göre doğanın ve toplumsal yapının temelini çatışma kavramı oluşturur. Başka bir ifadeyle sosyal hayatı oluşturan kurumlar arasında sürekli bir hareketlilik ve çatışma vardır ve meydana gelen bu hareketlilik beraberinde

¹⁴⁵ Kongar, *Toplumsal Değişim Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 169-170.

¹⁴⁶ Yaka, *Toplumsal Değişme Türk Modernleşmesi*, 231-232. Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 170-171.

toplumsal değişmeyi getirmektedir.¹⁴⁷ Çatışma kuramları, toplumsal yapıda meydana gelen çatışma hareketinin ortaya çıkış sebebini açıklamak için ortaya iki görüş koymuşlardır. Birinci görüşe göre, çatışma bireyin içgüdüleri doğrultusunda ortaya çıkar bu nedenle kaçınılmaz ve evrensel bir yapıya sahiptir. İkinci görüş, çatışmanın toplumu oluşturan kurumların çıkarlarının birbirleriyle çatışmasından doğduğunu ve bu nedenle kaçınılmaz olduğunu ifade eder. Genel bir görüşe göre çatışma modelinin temsilcileri Vilfredo Pareto ve Ralph Dahrendorf'tur.¹⁴⁸

1.3.2.2.1. Vilfredo Pareto

Toplumsal değişme olgusunu yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiye bağlayan Vilfredo Pareto sosyal değişimi *seçkinlerin dolaşımı* sistemi ile açıklamaya çalışmıştır. Ona göre bir toplum yönetici seçkinler ve yönetilen seçkinler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Yönetici seçkinler sınıfında yer alan kişilerden bir bölümü içinde bulunduğu toplumsal grubun özelliklerini taşıyabilirken bir kısmı da bu grubun yeteneklerini taşımayabilir.¹⁴⁹ Bu gruplardan bulunduğu sınıfı değiştiren bireyler de olmakta ve gittikleri yeni sınıfa önceki sınıflarına ait sosyal, kültürel ve bireysel özellikleri de beraberinde götürmektedir. Pareto'nun sosyal değişimin dinamiği olarak gördüğü bu sınıflar arası yer değiştirme sonucunda oluşan nüfus, yalnızca seçkinler ve seçkin olmayanlar diye iki gruba ayrılabilir. O halde bu *seçkinlerin dolaşımı*'dır. Toplumda seçkinler tabakasında bir aristokrasi yıkıldığında aşağı katların en yetenekli olanı onun eksikliğini derhal giderdiği için seçkinlerin dolaşımı hiçbir zaman ortadan kalkmamaktadır.¹⁵⁰

1.3.3. Küçük Boy Kuramlar (Grupsal Modeller, Bireyci Modeller)

Küçük boy kuramlar toplumsal değişim olgusunun kaynağını kişi ve gruplar içinde aramaktadır. Bu kaynağa göre değişim süreci kişiden gruplara doğru ilerler. Bu kuramsal yapıya göre değişme aşağıdan yukarıya doğru ilerleyen bir süreci ifade etmektedir. Bununla birlikte küçük boy kuramcılar sosyal değişim olgusunun sosyoloji biliminden ziyade psikoloji ve sosyal psikolojinin ilgi alanına girdiğini belirtmişlerdir. Yani bu kuramcılara göre sosyal değişim toplumsal olgulardan ziyade bireysel ve grupsal yapılara daha çok yakındır.¹⁵¹ Küçük boy kuramlar kendi içinde grupsal modeller ve bireyci modeller olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

¹⁴⁷ Yaka, *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*, 234.

¹⁴⁸ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 185-186.

¹⁴⁹ Güven, *Toplumbilim*, 230.

¹⁵⁰ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türk Modernleşmesi*, 189.

¹⁵¹ Kocadaş, *Toplum Toplumsal Yapı ve Kurumlar*, 27.

1.3.3.1. Grupsal Modeller

Grup düzeyinde sosyal değişme kavramı üzerinde yoğunlaşan bu kuram günümüz sosyal psikoloji bilimi tarafından geliştirilmiş bir modeldir. Grupsal modellere göre iki tip toplumsal değişim vardır. Bunlardan birincisi grup tarafından oluşturulan ve bireye aktarılan değişimdir. Bu modeli savunanların üzerinde durduğu ikinci tip ise tüm grubun değiştiği düşüncesidir. Ortaya konulan bu iki tip değişim birbirlerinden farklı veya ayrı değildir çünkü küçük bir grupta yaşayan bireylerin davranışların farklılaşması ile genel grubun davranış biçiminin değiştirilmesi birbirlerini etkileyen ve tetikleyen bir süreci ifade etmektedir. Toplumsal değişme kavramını açıklamaya yönelik oluşturulan ve birey ile grupları merkeze alan grup modelinin bir diğer önemli özelliği, toplumsal yapı ve birey arasında oluşan köprü olgusuna odaklanmış olmalarıdır. Bu düşünce biçimine göre toplumda veya bireyde oluşan her değişim iki tarafı da kapsamakta ve meydana gelen bu farklılaşma karşılıklı bir biçimde yaşanmaktadır.¹⁵²

1.3.3.1.1. Jacob Levy Moreno ve Sosyometri

Sosyal değişme kavramını açıklamaya yönelik oluşturulan grupsal modelin en önemli savunucusu Jacob Levy Moreno'dur. Psiko-sosyoloji uzmanı olup psikiyatri alanında çalışmalar yapan bu kuramcı gruplar üzerine incelemeler yaparken Lewin'in gruplara yönelim biçimini örnek almış ve *sosyometri* kavramını keşfetmiştir. Moreno sosyometriyi bir *toplum sosyolojisi* olarak tanımlayıp, hareket halinde olan insan ilişkilerini ölçen bir bilim olduğunu belirtmiştir. Sosyometri bilimi tarihsel olaylardan ziyade güncel hareketler üzerine odaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle olmuş, bitmiş, soğumuş ve ölmüş olaylar bu kavramın dikkatini çekmez olmakta olan veya canlı olaylar sosyometrinin ilgi alanına girmektedir.¹⁵³

Moreno'ya göre toplumsal yapının sağlıklı bir biçimde incelenmesi için öncelik kişi kavramına verilmemelidir başka bir ifadeyle toplumsal yapı kişi kavramı üzerine temellendirilmemelidir. Ona göre bu incelemede dikkat edilmesi gereken ilk olgu kişinin grup üyelerine karşı yapmış olduğu itici ve çekici tavırlardır. Bu tavırları Moreno, *sosyal atom* yani *bireyciler arasındaki ilişki* olarak tanımlar. Moreno bu ilişkileri ölçebilmek için *sosyometrik test*, *psikodrama* ve *sosyodrama* metotlarını kullanmıştır. Sosyometrik test, bireyin kendi yaratıcılığını oluşturması için yardımcı egoları seçmesine imkan verilmesi anlamına gelmektedir. Psikodrama, incelenen kişi için uzmanlar tarafından oluşturulan anket sorularına

¹⁵² Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 205-206.

¹⁵³ Ayşen Satiroğlu, "J. L. Moreno ve Sosyometri Üzerine", *İstanbul University Journal of Sociology* 3/5 (2012), 110-114.

bireyin hazırlık yapmadan yanıtlar vermesi anlamana gelirken sosyodrama, bireyin toplumsal yapı içerisinde belirli bir rolü oynamasını ifade etmektedir.¹⁵⁴

Moreno'ya göre toplum maddede olduğu gibi atomlardan meydana gelmektedir. Ancak sosyal yapının temeli ya da atomları bireyler değildir. Sosyal yapının toplumsal atomları bireylerin kendisine duygusal bağlarla bağlı olduğu kişilerdir. Bu duygusal bağ, bireyin sosyal yapıya adapte oluş biçimini ve insanlar tarafından kabul veya reddedilme durumunu belirler. İşte toplumsal değişimin temelini de bu çekme ya da itme kavramlarını merkeze alan toplumsal atomlar oluşturur. Böylelikle Moreno, toplumsal değişme olgusunu küçük boy düzeyde bireyler arası ilişkilere ve kişinin yakın çevresine, büyük boy düzeyde ise yine bireylerin tutumlarına bağlamaktadır.¹⁵⁵

1.3.3.2. Bireyci Modeller

Toplumsal yapıda meydana gelen değişim olgusunu en küçük seviyede inceleyen bireyci modellere göre toplumsal değişim bireylerin kişilik özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle birey toplumsal değişimin temelini oluşturmaktadır. Bireyci modele göre toplumda meydana gelen değişim tek yönlü bir etkiden çok, karşılıklı bir etki-tepki sonucunda oluşur. Yani birey toplumu etkilerken toplumda bireyi etkilemekte ancak bu etkileşimin temelini bireyin kişilik özellikleri oluşturmaktadır.¹⁵⁶

1.3.3.2.1. Richard Tracy LaPiere

Toplumsal değişme kavramını birey olgusu üzerinden açıklamaya çalışan bireyci modellerin en önemli temsilcisi Richard Tracy LaPiere'dir. LaPiere'e göre toplumsal değişme asosyal bir yapıya sahiptir yani toplumun ya da sosyal hayatın oluşturduğu köklü bir normun ürünü değildir. Sosyal değişmeyi açıklayan diğer kuramcılar aksine LaPiere toplumsal değişmeyi yaşayan bir organizma içerisinde zamanla meydana gelen farklılaşma olarak görmez. Ona göre toplumsal değişme var olan düzenin bozulmasıyla veya toplumdan sapan insanların sergilemiş olduğu anormal davranışlar sonucunda meydana gelir. LaPiere toplumsal değişim olgusunu yenilik kavramı üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Ona göre yenilik yaratma kabul edilen bir toplumsal amacın gerçekleştirilmesi için bir aracın kullanılması hakkındaki bir fikir anlamına gelmektedir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Abdurrahman Özkan, "Sosyometrinin Türkiye'deki Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11 (2008), 254.

¹⁵⁵ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 208-209.

¹⁵⁶ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 212.

¹⁵⁷ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 214.

LaPiere'e göre icat ve keşif olguları yeniliğin yaratılmasında büyük bir etkiye sahiptir. Kavramsal açıdan keşif, toplumda ya da doğada bulunan ancak daha önceden bilinmeyen bir olgunun ortaya çıkarılması anlamına gelmektedir. İcat ise, var olan bir olgunun farklı öğelerle birlikte tekrardan yorumlanması ifade etmektedir. LaPiere'e göre toplumsal değişimin ortaya çıkması için icatlar ve keşifler tarafından bir yenilik yaratılması gerekir. Yeniliğin meydana gelmesi için ortak çabaya veya toplumsal bir desteğe ihtiyaç yoktur. Ancak yaratılan bu yeniliğin toplumsal yapıyı etkileyip değiştirmesi için pek çok kişinin çalışması gerekmektedir. LaPiere'e yaratılan yeniliğin önemini kavrayanları ve bu yeniliğin geliştirilmesini savunanları savunucu olarak nitelendirmiştir. Ona göre yeniliğin toplumsal yapıya mal olabilmesinde savunucuların etkisi büyüktür. Çünkü savunucular yaratılan yeniliği geliştirir ve toplumsal yapı içinde propagandasını yapar. Böylece Lapiere'e toplumsal değişme kavramını yenilik yaratma fikrine yaslamakta ve bunun kaynağının asosyallik olduğunu öne sürmektedir. Bu yaklaşıma göre toplumsal değişme kişilerden doğar ancak toplumsal yapılar ve mekanizmalarda değişim üzerinde etkisiz değildir.¹⁵⁸

1.4. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE DİN

1.4.1. Din Kavramı

İnsanlık tarihinin başlangıcı ile birlikte ortaya çıkan ve bireyin her dönemine şahitlik eden din kavramının nasıl bir anlam taşıdığı ve bu kavramın tasnifi noktasında hangi öğelerin ön plana çıktığı eski dönemlerden beri her toplumsal yapı içerisinde tartışılan bir konu haline gelmiştir. Çünkü her dinin kendine ait özel bir yapısı vardır ve bu dinsel yapıları yorumlayan bireylerin düşünce biçimleri birbirlerinden farklılık göstermektedir.¹⁵⁹

Din kavramına kutsal dinler doğrultusunda bakıldığında ilk olarak İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an'ı Kerimde bu kavramın "İnsanın bütün yaşamında takip ettiği temel yol ve hayat tarzı" olarak tasnif edildiği görülmektedir. İbranice'de *abodaht elohim* deyişi ile aynı anlama gelen din kavramı ibadet, kurban ve dua işlemlerinin bütününe ifade ederken günümüz Yahudileri bu kavramı hüküm ve kanun terimleri ile eş değer tutmaktadır. Batı dillerinde ve dolayısıyla Hristiyanlık'ta ise bu kavram *religion* kelimesi ile aynı anlama gelip saygı, tazim, bağlılık ve titizlik anlamını taşımaktadır.¹⁶⁰ Kutsal dinlerin din kavramına yönelik yapmış oldukları nitelendirmelerden yola çıkarak bu terimi, aşkın bir varlığa bağlanma ve bu inancın gerektirdiği düşünce uygulamaların bütünü ve bu yönde yapılan anlam arayışı olarak

¹⁵⁸ Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 215-217.

¹⁵⁹ İsmail Taşpınar, *Bütün Boyutlarıyla Din* (İstanbul: Kur'an Çalışmaları Vakfı Yayınları, 2016), 108. Baki Adam, *Dinler Tarihi* (Ankara: Grafik Yayınları, 2016), 41.

¹⁶⁰ Taşpınar, *Bütün Boyutlarıyla Din*, 108-109.

tanımlamak mümkündür. Bu tanımlama din kavramının iki yönünü ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan ilki objektif açıdan dindir. Bu ifadeye göre din kutsallığına inanılan eylemlerin veya fiziki hareketlerin sürekli olarak tekrarlanması anlamına gelir ve bireyin dışında var olan olaylarla ilgilidir. İkinci anlamı ifade eden sübjektif din ise hayatın gizli durumunu anlatmaktadır. Bu anlatıma göre din, bireyin içsel yönden hareketlenmesi doğrultusunda ortaya çıkmakta ve bireyin iç dünyasındaki algıyı ifade etmektedir.¹⁶¹

İslam alimlerinin din kavramı üzerine yapmış oldukları tanımlamalara bakıldığında Seyyid Şerif Curcani'nin din kavramını akli dengesi yerinde olan her bireyin peygamberler aracılığıyla bildirilen ilahi kanunları kabul etmesi olarak tanımladığı görülmektedir. Yine aynı şekilde Zebidi ve Tehanevi de din kavramını tanımlarken bireyin akıl sahibi olmasını merkeze alarak kişiyi halde ve ahirette hayırlı yollara sevk eden ilahi kanunlar bütünü olarak ifade etmişlerdir. Ayrıca Muhammed Abduh, din kavramını bireyin kainattaki varlık alemini anlayıp bu kavramdan yola çıkarak duyular üstü ilahi güçleri görme biçimi olarak ifade ederken Reşit Rıza'da bireyin çabasını merkeze alarak din kavramını gerçekler bütünü olarak tanımlanmıştır. Din kavramını kelam bilimi açısından ele alan düşünürler ise “Allah tarafından vahiy yoluyla ve peygamberleri aracılığıyla va'z edilen ve bağlarını dünya ve ahirette mutluluk ve kurtuluşa götüren, inanç ve amellerden oluşmuş bir kurum” ifadesi yönünden bir tanımlamaya gitmişlerdir.¹⁶²

Toplumun yapısında ve bu yapıların işleyiş biçiminde etkili olan din kavramı ve din kurumu sosyal bilimciler ve bu bilim dallarının her biri açısından farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Ancak konumuz gereği sosyal bilimlerin her alanına bakmaktan ziyade toplum ve din kavramı arasındaki ilişkiyi daha iyi bir biçimde analiz edebilmek adına sosyoloji biliminde ve özellikle de din sosyolojisi bilim dalında görüş bildirmiş ve din adına önemli tespitlerde bulunmuş düşünürlerin bu yöndeki söylemlerine değinmekte fayda vardır.

Bu düşünürlerden ilki Durkheim'dir. O'na göre din “ kutsal şeyler yani ayrı tutulan ve yasak kabul edilen şeylerle ilgili inanç ve pratiklerden ibaret birleşik bir sistemdir. Bu inanç ve pratikler, onları kabul eden kimseleri kilise denen manevi bir topluluk halinde bir yere toplar. Tarifimizde yer alan ikinci unsur, birincisinden daha az önemli değildir. Çünkü din fikrinin, kilise fikrinden ayrılmayacağını göstermekle dinin gayet ortak bir şey olduğunu hissettirir.” Bu tanıma göre din kavramı inançlar, pratikler, ulaşılmaz kutsal varlıklar ve kilise öğelerinin bütününden oluşmaktadır. Dolayısıyla Durkheim bu kavramını tanımlarken tek bir öğenin özellikle de bireysel etkenlerin etkisi altında kalmamış ve din kavramının toplumsal bir

¹⁶¹ Hüseyin Bal, *Din Sosyolojisi (Din olgusu, dini gruplar, yöntem)* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014), 48.

¹⁶² Mehmet Bayyığıt, *Din Sosyolojisi* (Konya: Palet Yayınları, 2017), 89.

yönünün de olduğunu belirtmiştir.¹⁶³ Öyle ki Durkheim din tanımını ya da onun anlayışına göre kutsal olanı toplumsal yapının bir parçası olarak tanımlayıp dinin ile toplumun birbirini tamamlayan ve birbirini yaratan bir niteliğe sahip olduklarını ifade etmiştir.

Durkheim'dan başka Yinger, Talcott Parsons ve Taplamacıoğlu gibi sosyologlar da dine işlevci bir tanım getirmişlerdir. Bu tanımlamalardan Yinger'e göre din "bir halk grubunun onun vasıtasıyla insan hayatının nihai problemlerini çözmek için uğraşıp mücadele ettiği bir inanç ve pratikler sistemi" ni ifade etmektedir. Parsons dini, "empirik olmayan normatif bir inanç sistemidir." diye tanımlarken,¹⁶⁴ Taplamacıoğlu ise bu kavramı "olayı, kavram, eylem ve gruplanma başka bir deyişle, iman, ibadet ve cemaatten oluşmuş karmaşık bir sistemdir."¹⁶⁵ biçiminde tarif etmiştir. Ayrıca din Tylor'a göre ruhsal varlıklara karşı inanç eğilimi, Otto'ya göre bireyin kutsalla olan ilişkisi, Müller'e göre duyguların ve aklın saf dışı kaldığı olgular ile ilgili inanç ve uygulamaların tamamı Mensching'e göre bireyin hayatının veya davranışlarının kutsalla çevrelenmesi, Geertz'e göre ise bireylerin genel bir varlık düzenine ilişkin kavramsal analizler yaparak bu kavramları bir gerçeklik süzgecinden geçirerek son derece güvenilir olan güçlü, geniş kapsamlı ve uzun süreli ruhsal durumlar tesis etmeye çalışan semboller bütünü ifade etmektedir.¹⁶⁶

Sosyoloji bilimi ve toplumsal yapıyı oluşturan her bir olgu üzerine çeşitli ve önemli kuramlar oluşturan Karl Marx ise dini, insanı kendisine yabancılaştıran bir kavram olarak tanımlayıp bu kurumun ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre din toplumların ve özel de bireyin sürekli uyku halinde olmasına sebep olur ve dolayısıyla gerçekleri görme noktasında toplumların gelişim göstermesi adına en büyük engeldir.¹⁶⁷ Görüldüğü gibi din her bir düşünür için farklı bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla herkesin üzerinde uzlaşma sağlayacağı bir dini tanımdan söz etme mümkün değildir. Ancak yapılan bu tanımlamaların doğru veya yanlış olduğunu söylemek mümkün değildir çünkü ifade edildiği gibi her birey dini kendi düşünce biçimine göre tanımlamaktadır ve din ne sadece teori, ne sadece duygu, ne de sadece sosyal dayanışma ve kaynaşmadır.¹⁶⁸

¹⁶³ Ali Coşkun, *Din Sosyolojisi (Tarih ve Teoriler)* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 14.

¹⁶⁴ Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 60-61.

¹⁶⁵ Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 60.

¹⁶⁶ Bayyigit, *Din Sosyolojisi*, 88.

¹⁶⁷ Giddens, *Sosyoloji*, 584.

¹⁶⁸ Mehmet Aydın, "Tanrı Hakkında Konuşmak: Felsefi Bir Tahlil", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 44.

1.4.2. Toplum ve Din İlişkisi

Din ve toplum ilişkisi, geçmiş dönemden günümüze kadar her zaman beraber düşünüle gelmiş önemli bir konudur. Çünkü şüphesiz her yeni din, ortaya çıkışından itibaren içerisinde bulunduğu toplumsal yapıya göre yeni bir model oluşturma ve toplumlara belirli bir zihniyet kazandırma amacındadır. Dolayısıyla toplumların tarihsel süreci ortaya çıkan dinler doğrultusunda hep bir değişim yaşamıştır. Bu yüzden gerek toplumsal gerçekler gerek bilimsel araştırmalar dinsiz bir toplumun olamayacağı ve dinin toplum yapısından ayrı düşünülemeyeceği görüşünü desteklemektedir.¹⁶⁹

Din ve toplum ilişkisi konusundaki temel kural her iki kavramın da birbirini karşılıklı olarak etkilediğidir. Bu kuralı savunan önemli düşünürlerden biri toplumsal değişimi evrimci modeller doğrultusunda yorumlayan Comte'dir. Ona göre toplumlar üç aşamalı süreçten geçerek evrilmekte ve ilk hallerinden uzaklaşmaktadır ve bu evrilme sürecinde etkin rol oynayan kavramlardan biri dindir. Dolayısıyla din ve toplum kavramlarını birbirlerinden ayrı tutmak yanlış bir yaklaşım olacaktır.¹⁷⁰

Bununla birlikte geçmiş toplumlara göz atıldığında toplumun din üzerindeki etkilerine rastlamak mümkündür. Örneğin toplumsal yapı üzerinde tarım olgusunun etkili olduğu tarımcı toplumların Tanrılarına “Toprak Ana”, akarsu yataklarında yaşayan sosyal grupların “Bereket Tanrısı”, denizci toplulukların ise “Koruyucu Mabut” dedikleri bilinmektedir.¹⁷¹ Ancak bu açıklamalardan yola çıkarak geçmiş dönemde yaşayan bu toplulukların dinsel düşüncelerinin temelinde sadece sosyal yapıların etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü din etkilendiği kadar etkileyicidir. Yaşayan her din, doğası gereği sosyal ilişkiler kurmak, sosyal hayata atılmak, diğer sosyal kurumlarla bağlantı kurmak ve içinde yaşadığı toplumu örgütlemek zorundadır. Özellikle bazı dinsel yapılar ve dini düşünceler sosyal sapa üzerinde düzenleyici ve şekillendirici bir rol üstlenmiş ve toplumsal şartları değişikliğe uğratmışlardır. Örneğin ilkel kabil dinleri cemaat için bir üst sistem rolü ifade etmiştir. Çünkü din, hayatın bütün alanlarını ve kurumlarını kuşatmış, bu kurumlara anlam ve yön vermiştir. Onların hayatında hiçbir bayram veya kutlama törenleri din dışı bir özellik taşımamıştır. Dolayısıyla geçmişte ve günümüzde toplumlar üzerinde yapılan dikkatli bir gözlem dinin toplumu şekillendiren bir sistem olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷²

¹⁶⁹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 13. Cahit Akşit, *Dinler Tarihi* (İstanbul: Kamer Yayınları, 2016), 14.

¹⁷⁰ Ali Coşkun, *Din Toplum ve Kültür* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 35.

¹⁷¹ Hans Freyer, *Din sosyolojisi* çev. Turgut Kalpsüz (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964), 67.

¹⁷² Ejder Okumuş, *Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 67.

Sosyal yaşamda ve bu yaşam alanını meydana getiren her bir kurum üzerinde etkili olan din olgusu sosyal yapı üzerinde olumlu yönde bir değişim sağlamaktadır. Bu yüzden bazı düşünürlere veya toplum bilimcilere göre din kavramı değerler ve inanışlar sistemi olarak toplumsal yapının üst grubunu oluşturan en önemli olgu olarak tanımlanmaktadır. Toplum bilimcilerin din kavramının sosyal yapı üzerindeki etkisini anlamaya yönelik yapmış oldukları bu yorumlama din kavramının hem sosyal hayat üzerindeki etkisini, hem de din olgusunun sosyal yapı için vazgeçilmez bir öge olduğunu göstermektedir.¹⁷³ Din olgusu aynı zamanda sosyal yapılar üzerinde etkin bir kontrol aracı olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal yapı içerisinde yaşamını sürdüren her birey için belirli davranış biçimleri üreten din olgusu, ortaya çıkardığı bu davranışları kutsal olarak tanımlar ve bireylerin bu davranışları devamlı bir şekilde ve toplu bir biçimde yapmasını ister. Bu sebeple yapılan ortak ayinler, ibadetler ortak duyguların sürekli olarak kuvvetli kalmasını sağlar.¹⁷⁴

Başka bir yönden din olgusu, toplumsal yapıların ve bu yapıyı oluşturan sosyal kurumların olumlu yönde ve sürekli bir biçimde varlığını sürdürebilmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda sosyal yapı içerisinde yapılan ve toplumun refahına hizmet eden yardımlaşma, sanat, eğitim gibi etkinlikler bulunmaktadır. Din kurumlarının sosyal yapı içerisinde yapmış oldukları bu etkinlikler nüfusun bazı kesimleri için daha fazla önem arz edebilmektedir. Örneğin toplumsal yapıda alt sınıf olarak nitelendirilen yaşlı kimselere yönelik yapılan etkinliklerin sadece eğlenme amaçlı olmayıp, birtakım psikolojik gereksinimleri de giderdiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla din kurumların sosyal yapı içerisinde bireylerin yaşamlarına dokunmak için yapmış oldukları bu sosyal aktivitelerin sadece dini amaçlar doğrultusunda oluşturulmadığını ayrıca bireyin toplumsal yapıya karşı tepkisiz kalmaması için yapıldığını belirtmek mümkündür.¹⁷⁵ Ayrıca din ve toplum ilişkisi incelenirken toplumların temel yapı taşı olan kültür kavramı ile din kurumunun ayrılmaz bir bütün olduğunu belirtmek gerekir. Din hemen her devirde insanların ve toplumların yaşantısına yön vermiş, değişimlere ve gelişime etki etmiş, dil, örf, adet, gelenek, görenek, sanat, edebiyat, müzik, mimari gibi kültür öğelerinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Toplumumuzda yer alan ibadethaneler, çeşmeler, vakıflar, köprüler, imarethaneler, darülacezeler gibi birçok mimari ve kültürel çevrelerin ortaya çıkmasında dini buyruk ve emirler birinci derecede etkili olmuştur.¹⁷⁶

¹⁷³ Mehmet Emin Köktaş, *Türkiye’de Dini Hayat* (İstanbul: İşaret yayınları,1993), 36.

¹⁷⁴ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş* (Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, 1998), 230.

¹⁷⁵ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 231.

¹⁷⁶ Kemalettin Taş, *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri* (Ankara: Alter Yayınları, 2005), 46.

1.4.3. Toplumsal Değişme ve Din

Toplumsal yapının oluşumu sonucunda meydana gelen ve tarihsel süreç ile birlikte farklı eğilimler ve değişkenlikler gösteren din kavramı, içerisinde yaşadığı toplumsal yapı için belli kurallar oluşturur ve meydana getirdiği bu sosyal yapının sistemsel karakterine uygun davranış biçimleri üretir. Bu anlamda din toplumsal eylemler için bir motivasyon kaynağıdır ve sosyal yapıdan ayrı veya bağımsız bir fonksiyonel duruma sahip değildir. Çünkü toplumsal yapı ve bu yapıyı meydana getiren her sosyal kurum düşünce merkezlerine insanlar arası eylemleri ve karşılıklı ilişkilerden doğan toplumsal değerleri aldıkları için birbirlerine doğrudan ya da dolaylı olarak bağlıdırlar. Bu nedenle toplumsal yapının dini alanında meydana gelen değişimler sosyal yapıda ciddi farklılaşmalara neden olabileceği gibi, toplumsal yapının diğer alanlarında meydana gelen farklılaşmalarda din kurumuna etki ederek zamanla yapısal veya kurumsal değişimlere yol açabilir.¹⁷⁷ Dolayısıyla toplumsal yapının oluşumunda önemli bir etkiye sahip olan din kavramı ile sosyal yapı arasında meydana gelen karşılıklı ilişki sayesinde, zaman içinde sosyal yapıyı etkileyen bir unsur dini de etkilemekte ve gerçekleşen bir değişim sosyal yapıda değişimlere sebep olurken dini alanda da değişimlere sebep olmaktadır.¹⁷⁸ Sosyal değişim ve din arasındaki ilişki biçimini iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; sosyal değişimi engelleyici bir faktör olarak din ve toplumsal değişmeyi sağlayıcı ya da kuvvetlendirici bir faktör olarak din etkileridir.¹⁷⁹

1.4.3.1. Toplumsal Değişimi Yavaşlatıcı ve Engelleyici Bir Faktör Olarak Din

Bireylerin kutsalla irtibatını sağlayan ve inananlara belirli bir düşünce biçimini aşıl原因an din olgusu, esas itibarıyla bir kurucu ya da tebliğ edicinin dini tecrübesine bağlı kalıp bu düşünce ve eylem boyutlarını sürekli hale getirip bu doğrultuda kendini tarihten soyutlayarak meydana gelen değişimlerin etkisinden uzak kalma eğilimi göstermektedir.¹⁸⁰ Din olgusunun en önemli işlevlerinden biri olan toplumsal bütünleşmeyi sağlama işlevi de onun değişimden çok istikrar sağlayıcı statik bir faktör olarak algılanmasına sebep olmaktadır.

Toplumsal yapıda meydana gelen değişim olgusunun sosyal yapılar için yalnızca ileriye dönük bir gelişme olarak tanımlanamamak gerektiğini, aynı zamanda sosyal yapılarda ve bu yapıyı oluşturan toplumsal kurumlar arasında çözümlere yol açabilecek değişimleri de kapsadığı bilinmelidir. Dolayısıyla değişim olgusunun sosyal yapı üzerinde oluşturduğu iki

¹⁷⁷ Akyüz - Çapcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, 386.

¹⁷⁸ Sinanoğlu, *Toplumsal Değişim ve Din*, 21.

¹⁷⁹ Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 103. Ejder Okumuş, *Dinin Toplumsal İnşası* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 187.

¹⁸⁰ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayıncılık, 2017), 369.

yönlü farklılaşmadan dolayı bu kavrama karşı muhafazakâr duruş esasında yalnızca dinlerde bulunmamakta, toplumun kendi karakterinde de yer almaktadır. Sosyal yapılar muhafazakâr güçler sayesinde ileriye doğru gelişmeyi sağlamakta ve sosyal yapı ve işlevler böylece sosyal bünneyi diri tutmaktadır.¹⁸¹ Dolayısıyla toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerin bazılarının dini anlayışlar tarafından olumsuz yönde yorumlanması değişimin gecikmesi ya da yavaş ilerlemesinde de din kavramının temelini oluşturan muhafazakârlık olgusu etkili olmaktadır. Çünkü muhafazakârlık din kavramının mevcut düzenini korumakta ve belirli bir yönde istikrar sağlayabilmektedir. Bundan dolayı toplumsal yapıda meydana gelen değişim dinin özüne ve bireylerin muhafazakârlık duygusuna uygun olmadığı zaman din değişim kavramını engelleyici olarak yorumlamaktadır.¹⁸²

Din olgusunun toplumsal değişimdeki muhafazakâr rolü üzerinde duran ve dinin değişim olgusunu yavaşlatıcı bir etkiye sahip olması gerektiğini düşünen sosyologlardan biri Durkheim'dir.¹⁸³ Ona göre din toplumsal yapıların sabit kalmasında veya sosyal yapıların sahip olduğu özelliklerin korunmasında işlevsel bir özelliğe sahiptir. Bundan dolayı dini yapıda meydana gelen değişim veya farklılaşma toplumsal yapıyı ayakta tutan dayanışma bağlarının çözülmesine yol açmakta ve bu durum da beraberinde toplumsal çöküşü getirmektedir.¹⁸⁴ Durkheim'in din kavramı üzerinden ortaya koyduğu düşünce biçimini benimseyen Marxist sosyologlar ise dinin değişime karşı koyan bir etken olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu düşünce biçimine göre din egemen sınıfların egemenlik aracıdır ve sosyal yapıda meydana gelen değişim olgusuna karşı güçlü bir fren teşkil etmektedir. Bu doğrultuda marxist kuramcılar din kavramını toplumsal yapıda istikrarı sağlayan bir fenomen olarak nitelendirirler. Onlara göre din, kavranamayan, yanlışlığı görülmeyen bir bilinç yapısını ifade etmekte ve toplumsal yapı içerisinde yaşayan ve üst kesim tarafından ezilen bireyleri hayata bağlayıp sosyal düzeni ayakta tutmaktadır.¹⁸⁵ Bu girişimlerin, tanımlamaların tümünde dinlerin aslında değişime direnmekten ziyade kendini asli formu içinde yeniden sunma çabası sergilediği görülmektedir.

Toplumsal yapıda meydana gelen değişimin kaçınılmazlığına karşın yine sosyal yapı üzerinde etkili olan din kurumunun kural koyucu değişmez ilkeler getirme özelliği zaman zaman değişim ve din arasında çatışmalara sebep olmaktadır. Çünkü toplumsal yapıda meydana gelen bazı değişimler dinin temel yapısıyla uyum gösterirken diğer yönden uyum göstermemektedir. Bu nedenle de din çoğu zaman kendi yapısına uymayan bir değişmeyi

¹⁸¹ Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 119.

¹⁸² Mustafa Tekin, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 269. Akyüz-Çapcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, 387.

¹⁸³ Mehmet Bayyigit, *Din Sosyolojisi* (Konya: Palet Yayınları, 2017), 146.

¹⁸⁴ Talip Küçükkan, *Din Sosyolojisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 74.

¹⁸⁵ Bayyigit, *Din Sosyolojisi*, 146.

bozgunculuk ve dini kurallarına ve değerlerine başkaldırma olarak görüp buna direnç göstermektedir. Dinin sosyal değişimi engelleyici bir faktör olarak görülmesi de bu sebepten kaynaklanmaktadır. Toplumsal yapıda meydana gelen sosyal değişimlerin dine uygun olup olmaması da yüksek oranda toplum tiplerine ve sosyal yapı içerisinde bulunan farklı kesimlere veya farklı bir düşünce biçimini savunan bireylere göre şekillenmektedir. Örneğin geleneksel toplum yapılarında meydana gelen sosyal değişimler genelde din olgusuna ait değerler biçimi ile uyum içinde bir duruş sergilerken, modern özellikler gösteren toplum yapılarında ise meydana gelen toplumsal değişimlerin genellikle din olgusuna ait değer biçimleri ile çatışma içinde olduğu görülmektedir.¹⁸⁶ Aynı şekilde toplumsal yapı içerisinde meydana gelen değişim karşısında muhafazakâr bir düşünce biçimine sahip olan bireyler şimdiki duruma göre davranıp mevcut düzenin korunmasını savunurken, liberaller ise şimdiki zamanın daha iyi bir gelecek için devamlı ilerlemekte olduğunu ve şimdiki zamana zarar vermenin geleceğe de zarar vereceğini savunmaktadır.¹⁸⁷ Ayrıca dini yapının ve bu düşünce biçiminin ortaya koyduğu norm ve değerleri sosyal değişimi engelleyici bir faktör olarak görenler o toplumda geri kalmışlığın nedenini dine bağlayarak değişime direnen insanları gerici olarak görmektedir. Dini düşüncüyü savunanlar ise toplumu, dine uygun olmayan davranışların bozduğunu ve değişimin dini ve ahlaki yönden yozlaşmalara sebep olabileceğini savunmaktadır.¹⁸⁸

1.4.3.2. Toplumsal Değişmeyi Sağlayıcı Ya Da Kuvvetlendirici Bir Faktör Olarak

Din, bireysel yaşam ve toplumsal yapı üzerinde önemini her zaman hissettiren ve ortaya koyduğu değişmez yasalar sayesinde insanları günlük hayatın zorluğu karşısında güçlendiren bir olgudur.¹⁸⁹ Ancak din ortaya koyduğu bu yasaları ve normları değiştirilemez bir biçimde toplum yapısına sunup değişimi veya bugünden farklı bir hale talip olmayı olumsuz olarak nitelendirse de bazen sosyal yapıda oluşan değişimi hızlandırıcı veya takviye edici işlevi de içinde bulundurmaktadır.¹⁹⁰

Genel olarak toplumsal yapıda bulunan geleneksellik veya muhafazakarlık ve değişim özelliğinin din kavramı içinde geçerli olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹¹ Başka bir ifadeyle değerlerin muhafaza edilmesini sağlayan din kavramı toplumsal yapıda meydana gelen değişim olgusunda da temel bir işlev görebilmektedir. Din kavramının bu fonksiyona sahip olması sosyologların ve sosyal bilimcilerin dikkatini çekmiştir. Örneğin Materyalist düşünürlere göre

¹⁸⁶ Ali Akdoğan, *Sosyal Değişme ve Din* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 125.

¹⁸⁷ Şaban Ali Düzgün, "Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 38/1 (1998), 328-329.

¹⁸⁸ Akdoğan, *Sosyal Değişme ve Din*, 126.

¹⁸⁹ Akyüz-Çapcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, 394.

¹⁹⁰ Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 120.

¹⁹¹ Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 120.

dini düşüncelerin temelini ekonomik faktörler belirler. Bu sebeple onlara göre din toplumsal yapıda meydana gelen sosyal değişim olgusu üzerinde etkin bir yapıya sahip değildir. Din kavramına başka bir yönden bakan idealistler bu kavramın toplumsal değişim olgusu üzerinde etkin bir rol oynadığını ifade etmişlerdir. Sosyoloji biliminin öncü düşünürlerinden biri olan Weber ise din olgusunun toplumsal yapı içerisinde ele alınacağını iddia ederek bu olgunun bazı durumlarda en etkili değişim faktörü olacağını ifade etmiştir.¹⁹²

Genel bir görüşe göre birçok din veya dini düşünce ortaya çıkışından itibaren en yakın sosyal çevreden başlayarak uzak mesafelere doğru genişleyen bir değişim hareketi başlatmıştır. Ortaya çıkan bu değişim hareketinin en tipik örnekleri de Budizm, Hristiyanlık ve İslamiyet'tir. Hristiyanlık Hz. İsa'nın Roma'ya gönderilişi ile başlamış ve daha sonra geniş coğrafyalara yayılarak toplumsal yapıları değiştirmiştir.¹⁹³ Bu konuda bir başka örnekte İslam dinidir. İslam dininin ortaya çıkışı ve yayılması ile birlikte etkilediği toplumsal yapılarda değişim yaşanmış ve sosyal ortamlarında değişimin önünü açtığı gözlemlenmiştir.¹⁹⁴ Özetle toplumsal yapıda meydana gelen değişim olgusu üzerinde etkili olan din kavramı sosyal yapıda müşriyet, zihniyet kazandırma, çatışma, organize etme ve toplumu düzenleme gibi fonksiyonları yerine getirerek sosyo-kültürel değişimlere kaynaklık etmiştir.¹⁹⁵

¹⁹² Akçöz - Çapcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, 395.

¹⁹³ Tekin, *Din Sosyolojisi*, 268.

¹⁹⁴ Bayyigit, *Din Sosyolojisi*, 149.

¹⁹⁵ Akçöz - Çapcıoğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, 398.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL MEDYA, DİN VE KADIN

İnternet teknolojisinin gelişmesi ile birlikte günümüz toplum yapılarında iletişim araçları ve iletişim medyaları gün geçtikçe daha etkin bir duruma gelmektedir. Bu gelişimler doğrultusunda sosyal yapı içerisinde her geçen gün yüz yüze iletişim azalmakta ve iletişimde bireyleri aktif bir konuma yerleştiren medya tipleri önem kazanmaktadır. Dolayısıyla bir iletişim aracı olarak sosyal medya, yapısal özellikleri ile geleneksel medyadan ayrılmakta ve günümüzün toplum yapılarında en popüler iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. Sosyal medyada ve bu medyanın sahip olduğu her bir platform türünde birçok konuda içerik üretilmektedir. Bu konulardan biri de hiç şüphesiz dindir. Sosyal medyanın yaygınlaşmaya başladığı dönemden itibaren dini konuların da paylaşılmaya başlandığı gözlemlenmekte ve dini içerikler farklı yönleri ile birlikte sosyal medyada yerini almaktadır. Bu durum dinin sosyal medyadaki durumuna yönelik soru işaretleri ve eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Bu eleştirilerden biri, dinin sosyal medyada popülerleşmesidir.¹⁹⁶ Bu doğrultuda bu bölümde, sosyal medya ve din ilişkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bunun için ilk olarak sosyal medya kavramı ve sosyal medyanın gelişim süreci ele alınacak, daha sonra sosyal medya ve din ilişkisi toplumsal değişim bağlamında incelenecektir.

2.1. Sosyal Medyanın Tanımı

Dünya genelinde hızlı ve etkili bir şekilde yayılma gösteren ve her toplum tarafından kabul edilen internet teknolojisi, yeni medya olarak tanımlanan kavramı ortaya çıkarmıştır. Yeni medya, bilgisayar ve internet teknolojisinde meydana gelen yeniliklerin ve gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan ve daima yenilenmeye ihtiyaç duyan bir medya türüdür.¹⁹⁷ Thompson, internet teknolojisinde medyada gelen gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yeni medya kavramının daima yenilik içinde olduğunu vurgulayarak yeni medyayı şu şekilde tanımlamaktadır: *“Bilgi işlem teknolojisi aracılığıyla yetenekleri artmış, kullanımı kolaylaşmış veya olası genişletilebilirlik potansiyelini bünyesinde barındıran iletişim araçlarıdır.”*¹⁹⁸ İnternet teknolojisi sayesinde toplumsal yapıya kazandırılan yeni medya kavramı bireylerin birbirleri ile etkileşim kurabilmesinde ve bu etkileşimin sürekli olarak devam edebilmesinde etkin bir rol oynamaktadır.

¹⁹⁶ Şeyma Düzcan, *Popüler Kültür Bağlamında Sosyal Medya ve Din: Sözler Köşkü Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 32.

¹⁹⁷ Seda Yıldırım-Mert Kalender “Sosyal Medyanın Üniversite Öğrencilerinin Satın Alma Davranışlarına Etkisi Üzerine Kavramsal Bir Bakış”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/4 (2018), 569-570.

¹⁹⁸ Ali Murat Kırık, “Yeni Medya Aracılığıyla Değişen İletişim Süreci: Sosyal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Konumu”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 5/1 (2017), 233.

İnternet ilk olarak Web 1.0 teknolojisi ile kullanılmaya başlanmıştır. Web 1.0 esasında internet üzerinde ‘bilgisayar ile bilgisayar’ arasındaki etkileşimi desteklemek amacıyla ortaya konulmuş bir yazılım türünü ifade etmektedir. Kullanıcı bu yazılım türünde sadece web sitelerinin kendisine sunduğu bilgiyi alan kişi konumundadır. Dolayısıyla kullanıcı bilgi alma ve bilgiyi kabullenme noktasında edilgen bir konuma sahipken bilgi dolaşımı da tek taraflı olacak şekilde gerçekleşmektedir.¹⁹⁹ Teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler sonucunda ortaya çıkan Web 2.0 yazılımı ise internet teknolojisinde yeni bir dönemi başlamıştır. Bu teknolojik gelişim ile birlikte içeriklerin herkes tarafından hazırlanabildiği, kullanıcı eliyle tasarlanmış, çift taraflı ve paylaşıma yönelik katılımın olduğu bir platform geliştirilerek internet kullanıcılarını aktif hale getiren bir yazılım haline dönüşmüştür. Böylelikle kullanıcıyı pasif bir konuma yerleştiren geleneksel medya türlerinden farklı niteliklere sahip, kullanıcı odaklı yeni medya ortaya çıkmıştır. Yeni medya hızlı veri aktarımının sağlandığı, sanal toplulukların olduğu bir sanal iletişim ortamı meydana getirmiştir. Yeni medya, sürekli gelişim içinde olan yapısı ve bireyi iletişim noktasında aktif bir konuma yerleştirmesi hasebiyle birçok farklı özelliği içinde barındırmaktadır.²⁰⁰ Richard A. Rogers’a göre yeni medyanın en temel üç özelliği mevcuttur:

Etkileşim: Kullanıcıyı aktif konuma yerleştiren yeni medyanın en önemli özelliği etkileşim boyutudur. Bu medya tipinde çift taraflı bilgi alışverişi bulunmaktadır. Bu sayede alıcı ve verici birbirlerinden etkilenebilmekte ve her iki tarafta pasif duruma düşmemektedir.

Kitlesizleştirme: yeni medya türünde kitlelere ve bireylere yönelik ayrı ayrı içerik üretilmektedir. Bu özellik ile birlikte bireyler ve kitleler arasındaki etkileşim ayrı şekilde gerçekleşmektedir. Yani vericinin ortaya koyduğu bilgi bazen kitleler arasında yayılırken bazen de bireyin direkt kendisine ulaştırılmaktadır.

Eş zamanlılık: yeni medya teknolojisinde kullanıcıların aynı zamanda olma durumları ortadan kalkmaktadır. Yani alıcı ve verici arasında iletişim sağlanabilmesi için iki tarafın aynı anda bir arada bulunma durumuna ihtiyaç yoktur. Vericinin alıcıya gönderdiği mesajı alıcı istediği zaman alabilmekte ve iletişim bir taraf olmadan da gerçekleşebilmektedir.²⁰¹

Yeni medyanın gelişmesi zamanla sosyal medya ağlarını ortaya çıkarmıştır. Sosyal medya, temelinde Web 2.0 teknolojilerini barındıran, daha geniş ve derin bir sosyal etkileşime zemin hazırlayan, internet teknolojisinin oluşturduğu ortamda yeni toplulukların meydana

¹⁹⁹ Özgür Köseoğlu, “Sosyal Ağ Sitesi Kullanıcılarının Motivasyonları: Facebook Üzerine Bir Araştırma”, *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 7/2 (2013), 59.

²⁰⁰ Ceren Öztürk, “Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımının Rolü”, *Sosyolojik Düşün Dergisi* 5/1 (2020), 8.

²⁰¹ Filiz Aydoğan- Ali Murat Kırık, “Alternatif Medya Olarak Yeni Medya”, *Akdeniz İletişim Dergisi* 18 (2012), 60.

gelmesine ve işbirliği projelerinin başarılı olmasına imkân sağlayan web sitelerinin ortak adı olarak tanımlanmaktadır.²⁰²

Sosyal medya kavramı ilk olarak Chris Shipley tarafından kullanılmıştır. Chris Shipley'e göre bu kavram, bilgi iletişiminin aktif bir biçimde sağlandığı, kişilerin katılımının önemsendiği ve iş birliğini destekleyen araçlar bütünü ifade etmektedir.²⁰³ Sosyal medya kavramı üzerine birçok çalışma yapan Micheal Fruncher ise sosyal medyayı beş kavram üzerinden açıklamaktadır. Bu kavramlar sırasıyla sohbet, yorumlama, katkı, topluluk ve işbirliğidir. Sohbet, Fruncher'e göre sosyal medyanın temel özelliğini işaret etmektedir. Yorumlama, bu mecrada paylaşılan her verinin eleştiriye ve yoruma açık olduğunu ifade ederek kullanıcının oldukça aktif bir rolde olduğunu göstermektedir. Katkı, alıcı ve verici arasındaki bilgi alışverişi olarak tanımlanmaktadır. Topluluk, bireyin normal yaşamda ihtiyaç duyduğu sosyal yaşamın ve çokluğun sosyal medya içinde geçerli olduğunu belirtirken işbirliği ise sosyal medyanın güncelliğini koruyup varlığını devam ettirmesi için olması gereken şey olarak ifade edilmiştir.²⁰⁴ Sosyal medyanın diğer tanımlarına bakıldığında Sayımer'e göre bu kavram alıcı ve verici arasında düşünce paylaşımına olanak sağlayan sitelerin tamamını ifade etmektedir. Hatipoğlu, sosyal medyayı, kullanıcıların fotoğraflar ve videolar aracılığıyla etkileşime geçtiği ve buna imkân sağlayan ortamların tamamı olarak tanımlarken²⁰⁵ Mayfield, sosyal medyanın özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır:

Katılım: Bireyler arası iletişimde büyük bir öneme sahip olan sosyal medya, alıcı ve verici arasında meydana gelen iletişim durumunda, kullanıcıların geribildirimde bulunmasını ve gerekli katkılar göstermesini kolaylaştırmakta, medya ile izleyicisi arasındaki sınırı ortada kaldırarak, patronajı kullananın hizmetine vermektedir.

Açıklık: Sosyal medya bileşenlerinin çoğunda katılım ve geribildirim özelliği bulunmakta ve her mecra bilgi paylaşımını, oylamayı, katılımcıların ortaya koyduğu bilgileri eleştirmeyi ve bu bilgilere yorum yapmayı desteklemektedir. Ancak paylaşılan içeriklerden faydalanma ve giriş için nadiren engeller vardır. Bu engellerden en basiti vericinin alıcıya şifre korumalı içerikler vermesidir.

Karşılıklı Konuşma: Geleneksel medya kullanıcılarını pasif bir konuma yerleştiren bir iletişim kanalıdır. Dolayısıyla bu medya türünde tek yönlü bir iletişim bulunmakta,

²⁰² Mustafa Çalışkan - Yunus Mencik, "Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 50 (2015), 257.

²⁰³ Ceren Öztürk, "Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımının Rolü", 7.

²⁰⁴ Çalışkan - Mencik, "Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya", 258.

²⁰⁵ Reyhan Başbayram- Aykut Hamit Turan, "Gençler Arasında Sosyal Medya Kullanım Karakteristikleri", *International Management Information Systems Conference* 1 (2018), 1.

geribildirimler zor bir şekilde ilerlemekte ve fazlasıyla zaman almaktadır. Buna karşılık, sosyal medya olgusu bireyler arası iletişimi çift yönlü olacak şekilde sağlayarak kişilerin rahat ve zamanında geribildirim yapmasını sağlamaktadır.

Toplum: Topluluklar sosyal medya vasıtasıyla çabuk ve etkili bir biçimde oluşum sağlamak ve topluluklar da böylece sevdikleri fotoğraf, politik değerler, favori TV şovları gibi ilgili oldukları şeyleri paylaşmaktadır.

Bağlantısallık: Birçok sosyal medya ağı bağlantısal bir yapıya sahiptir. Sosyal medyanın çoğu türü, bağlantılı işler gerçekleştirir; diğer siteler, araştırmalar ve insanların ilgili oldukları herhangi bir konuda link verilmesine olanak tanır.²⁰⁶

İnternet teknolojisinin gelişimi sonucunda ortaya çıkan sosyal medya kavramı, kısa sürede tüm dünyada yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Sosyal medyanın tüm dünyayı sarması ve kullanıcılar tarafından ilgiyle takip edilmesinin en önemli nedeni de iletişim noktasında tek tarafı savunan ve kullanıcıyı arka plana atan geleneksel medyadan farklı özelliklerinin bulunması ve bu özelliklerin kullanıcılara sunduğu avantajlardır. Sosyal medyanın bu özellikler çerçevesinde geleneksel medyadan farkı ise şöyle sıralanmaktadır:

Erişim: Geleneksel medya kullanıcılara erişim noktasında hem alıcı hem de verici rolüne sahipken sosyal medya kullanıcıyı aktif bir hale getirerek geniş bir kitlenin bu teknolojilere ulaşmasına olanak tanımaktadır.

Erişilebilirlik: Geleneksel medyanın kontrol noktası özel şirketler ve hükümetler ve sermaye sahipleri olurken, sosyal medya, kullanıcılarından herhangi bir ekonomik gelir talep etmeksizin özgürce ve ulaşımda sıkıntı yaşamadan herkesin iletişim kurmasını ve bilgi akışına katılmasını sağlamaktadır.

Kullanılabilirlik: Geleneksel medyanın kullanılması için bireylerin belirli bir eğitim seviyesine sahip olmaları gerekmektedir. Sosyal medya da ise kullanıcılar herhangi bir eğitim almadan içerik üretimi yapılabilmektedir. Ancak bu durum beraberinde bazı dezavantajları da getirmektedir. Sosyal medyada hiçbir süzgeçten geçirilmeksizin yayılan enformasyon, bilgi kirliliğine ve dezenformasyona sebep olabilmektedir.

Yenilik: Geleneksel medyada kullanıcılar bilgiye ulaşmak için belirli bir zaman dilimine ihtiyaç duyarken Sosyal medya zaman algısını ortadan kaldırmakta dolayısıyla kullanıcılar kısa bir süre içinde başkalarına tepki verebilmektedirler.

²⁰⁶ Çalışkan - Mencik, "Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya", 260-261.

Kalıcılık: Geleneksel medyada yayın, yayımlandıktan veya herhangi bir bilgi akışa girdikten sonra üzerinde herhangi bir değişiklik yapılamamaktadır. Ancak sosyal medya da yorumlar değiştirilip düzeltilebilmektedir. Sosyal medya bir toplumun davranışını etkileyerek ona yön verebilmektedir.²⁰⁷

Tüm bu durumlar ve bunlara eklenebilecek birçok özellik, birtakım yan etkileri veya olumsuz durumları da içinde barındırmakla birlikte, sosyal medyayı geleneksel medyadan ayrıcalıklı kılmakta ve bu platformların kullanımını dünya genelinde gün geçtikçe artış göstermektedir.

Sosyal medya kavramına iletişimsel yönden bakıldığında bu ağlarda meydana gelen iletişim biçiminin geleneksel medyadan ve günlük yaşamdan farklı olduğunu ve daha hızlı bir biçimde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bireyin günlük yaşamında karşı tarafla iletişim kurmak için kullandığı ses, konuşma, mimik gibi faktörlerin yerini sosyal medyada, görsel, fotoğraf ve video gibi göstergesel sistemler almakta ve bireyler duygularını bu sistem üzerinden yansıtmaktadır. Bu açıdan sosyal medya ağlarının sahip olduğu özellikler ve bireyin kullandığı iletişim sistemindeki farklılıklar sayesinde günlük yaşamda kullanılan dil ve ifadelerde değişikliğe uğramaktadır. Örneğin, bir sosyal medya aracı olan Twitter, kullanıcılarına tek iletide kullanabilmek için karakter sayısını 280 ile sınırlamıştır. Bu durumda beraberinde kullanıcının, az karakter ile daha çok şey ifade etme ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca sosyal medya hız kavramı ile bütünleşmiş bir biçimdedir. Bu platform çatısı altındaki her bir ağda iletişim, bilgi aktarımı, yeni bilginin duyulması ve daha bir sürü eylem hızlı bir biçimde gerçekleşmekte kullanıcı bilgiyi anında tüketip yeni bilgilerin peşine düşmektedir.²⁰⁸

Bu özelliklerin dışında ayrıca sosyal medyada görselliğin ön planda olduğunu, hayatımıza yeni terimler veya ifadeler kattığını, farklı dünya görüşünden, farklı kültürel özelliklerden ve farklı yaşam alanlarına yönelik birçok ayrı içeriğin bir arada bulunduğu ve bu platformun kültür biçiminin eğlenceye dayandığını söylemek mümkündür. Sosyal medyanın sıralanan bu özellikleri ile iletişim alanı büyük bir ilerleme kaydetmektedir. Dolayısıyla sosyal medya, toplumsal yaşam ve kültür üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahiptir.

2.2. SOSYAL MEDYA ARAÇLARI VE BİLEŞENLERİ

1990'lı yıllarda World Wide Web (www) sisteminin geliştirilmesi sonucunda meydana gelen internet teknolojisi, beraberinde Web 1.0 yazılımını ardından Web 2.0'ın ortaya çıkıp

²⁰⁷ Arda Almalı, "Bir Toplumun Ahlaksal Metaforu Olarak Sosyal Medya Ve Modern Zamanda Ahlakın Evrimleşmesi", *Yeni Medya Elektronik Dergisi* 3/1 (2019), 5.

²⁰⁸ Düzcü, *Popüler Kültür Bağlamında Sosyal Medya ve Din: Sözler Köşkü Örneği*, 37-39.

gelişerek sosyal medya kavramını iletişim alanına bir alternatif olarak sunarak dünyaya tanıtmış ve bu kavram zamanla bireylerin yaşam alanlarına girmeye başlamıştır. Ortaya çıkan sosyal medya olgusu zamanla bireylerin yaşam alanlarının vazgeçilmezleri arasına girmiş hatta bununla kalmayıp, kullanımının farklı sektörlerle de entegre olması ile birlikte bireyin yaşam alanındaki yerini sağlamlaştırmıştır.²⁰⁹

Bireylerin profillerini oluşturdukları, tanıdıkları kişilerle çevrimiçi görüşmeler yaptıkları veya yeni kişilerle tanışmalarına imkân sağlayan, karşılıklı bilgi paylaşımını içeren bu internet siteleri sosyal ağ olarak tanımlanmaktadır ve bu ağlar Buss ve Strauss’a göre 21. yüzyılın en çok dikkat çeken web siteleridir. Geniş bir kullanım alanı içerisinde kendilerine yer bulmaları ve kullanımlarının ücretsiz ve kolay olması sosyal medya araçlarının ilk çıktıkları dönemden itibaren tercih edilme sebeplerinden birkaçı olmuştur. Günümüzde dijital iletişimin gün geçtikçe yaygınlaşması ile sosyal medya platformlarının sayısı da doğru oranda artış göstermektedir. Sosyal medya platformlarından ilki olan “sixDegress. com” 1997 yılında kullanıma geçmiştir. Bu platform bireyler arasında bağlantı kurmaya ve mesaj göndermeye yardımcı olmuştur ancak 2000 yılında hizmete kapanmıştır. Sosyal ağlar genel olarak şu şekilde sınıflandırılmaktadır.

1. Sosyal Siteler: Facebook, Instagram, Twitter, Whatsapp, Telegram
2. Video Paylaşım: YouTube
3. Bloglar: Blog
4. Profesyonel Ağ Siteleri²¹⁰

2.2.1. Facebook

Toplumsal yapının her alanını etkisi altına alan teknoloji ve beraberinde getirdiği internet sistemi, toplumsal yapı içerisinde hızlı bir biçimde yayılma göstermiş ve bunun sonucunda bireyler, paylaşımlarını web sitelerinde veya sosyal ağlarda gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bireyler tarafından sıkça kullanılan ve kullanıcıların hayatlarında kalıcı bir yer edinen sosyal ağlar içerisinde tüm dünyada hızlı bir şekilde kabul gören ve kullanıcı sayısının en fazla olduğu ağ şüphesiz Facebook’tur. ²¹¹ Facebook’un dünya genelinde en popüler sosyal

²⁰⁹ Gonca Telli Yamamoto - Özgür Karamanlı Şekeroğlu, *Sosyal Medya ve Blog* (İstanbul: Kriter Yayınları, 2014), 4-5.

²¹⁰ Necla Tektaş, “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağları Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* 7/17 (Mart 2014), 854.

²¹¹ Ayfer Alper, *Sosyal Ağlar* (Ankara: Pelikan Yayıncılık, 2012), 6.

paylaşım sitesi olmasının başlıca nedeni de kullanım kolaylığı ve kullanıcıya sunduğu gizlilik özelliğidir.²¹²

Mark Zuckerberg ve arkadaşları tarafından 2004 yılında kurulan Facebook, ortaya çıkışının ilk yıllarında kullanımı sadece Harvard öğrencileri ile sınırlandırılmışken zamanla önce diğer üniversite ve liselere sonrada küresel düzeyde herkese açık hale gelmiştir.²¹³ 2005 yılında sınırsız sayıda video ve fotoğraf yükleme, 2006'da haber akışı yeniliği, 2007'de kullanıcılarına sanal bir hediye mağazası sunması, 2008'de “connect” uygulamasının tanıtımı 2010 yılında konum paylaşımı ve 2011'de “timelime” adı altında kullanıcıların hayatlarının görsel ve işitsel bir zaman çizelgesi ile mevcut profili değiştirme yenilikleri getirerek kurulduğu yıla oranla hem işlevsel açıdan hem de görsel yönden ciddi bir değişim yaşamıştır. Paylaşım ağı olarak kurulan bu site zamanla eğlence, iletişim, işbirliği, sosyalleşme ve paylaşım özelliklerini de içinde bulundurmaya başlamıştır.²¹⁴

2.2.2. Instagram

İngilizce bir sözcük olup “instant” ve “telegram” kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşan instagram kendisini “ hayatınızı arkadaşlarınızla ve sosyal ağ dünyasıyla eğlenceli, hızlı bir şekilde fotoğraf paylaşmanızı sağlayacak bir ortam” olarak tanımlamış ve 2010 yılında Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından kurulmuştur. İlk olarak hizmete iPhone, iPad ve iPad Touch cihazlarında başlayan bu sosyal medya mecrası 2012 yılında hizmet alanını büyütürken Android işletim sistemine sahip cihazlarda da kurulum sağlayarak kullanım alanını genişletmiştir.²¹⁵ Günümüz dünyasında oldukça popüler bir kullanıma sahip olan Instagram, kullanıcıların mobil anlık görüntülerini anında görsel olarak çekici görüntülere dönüştürmelerini sağlayan bir sosyal medya aracıdır ve akıllı telefonların hızlı bir şekilde benimsenmesiyle birlikte bu mecra kurulumunu mobil deneyime adanmıştır.²¹⁶

2.2.3. Twitter

2006 yılında hizmete giren, kullanıcının ifade biçimini 280 karakterle sınırlayan ve kullanıcıların düşüncelerini veya bir duruma karşı orta(ya koydukları eleştirileri “tweet” olarak

²¹² Hatice Duran Okur-Metin Özkul, “Modern İletişimin Arayüzü: Sanal İletişim Sosyal Paylaşım Sitelerinin Toplumsal İlişki Kurma Biçimlerine Etkisi (Facebook Örneği)*”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/21 (2015), 225.

²¹³ Özgür Köseoğlu, “Sosyal Ağ Sitesi Kullanıcılarının Motivasyonları: Facebook Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk İletişim* 7/2 63.

²¹⁴ Duran Okur-Özkul, “Modern İletişimin Arayüzü: Sanal İletişim Sosyal Paylaşım Sitelerinin Toplumsal İlişki Kurma Biçimlerine Etkisi (Facebook Örneği)*”, 227-228.

²¹⁵ Ceren Nur Yavuz, “Instagram’da Alışveriş ve Materyalizm”, *İşletme ve Bilişim Yönetim Dergisi* 4/1 (2017), 3.

²¹⁶ Nebiye Konuk, “Bir Sosyal Medya Aracı Olarak Instagram Kullanımı Ve Kişisel İletişim Kaygısı Üzerine Üniversite Öğrencileri İle Araştırma”, *International European Journal of Managerial Research* 4/3, 4.

tanımlayan yazılım biçimine Twitter denilmektedir.²¹⁷ Twitter, bireylerin günlük yaşamlarındaki duygu, düşünce ve deneyimlerini paylaştıkları sosyal bir ağıdır. Bu sosyal ağ yapısı itibarıyla kısa yorumlar anlamına gelen microblog özelliği taşımaktadır. Bireyin içerisinde yaşadığı toplumsal yapıda meydana gelen siyasi, ekonomik, dini ve sosyal olayları en yakından takip eden ve kullanıcılarına güncel bilgiler sunan bu platform bireylerin internet ağının bir parçası olmasında, farklı insanların ve farklı düşüncelerin bir arada bulunup fikirleri, hissedilen duygu ve düşüncelerin özgür bir biçimde ifade edilmesinde ve en önemlisi bireyin düşündüğü, okuduğu ve bildiği her şeyi karşı tarafa aktarma noktasında etkin bir rol oynamaktadır.²¹⁸

2.2.4. Whatsapp

Whatsapp, 2009 yılında Jon Koun tarafından Kaliforniya’da kurulmuştur. What’s up kelimesinin biçim değiştirmiş hali olan Whatsapp Türkçe’de “naber?” anlamına gelmektedir. 2010 yılında ilk grup özelliği yüklenen bu ağ 2013 yılında kullanıcılarına sesli mesajlaşma özelliğini tanıtmıştır. Ardından 2014 yılının Kasım ayında, gönderilen mesajların okunduğuna dair kullanıcıyı uyaran “okundu” yani iki mavi tik özelliğini sunmuştur. 2018 yılında mesajlaşma özelliğine çıkartmalar bölümünü ekleyen Jon Koun 2020’de gönderilen mesajların sessize alınma özelliği tanıtmıştır. Yenileşmeye ve değişmeye devam eden Whatsapp son yılların en çok talep edilen uygulamalarından ve sosyal ağlarından biri olmuştur. Çünkü bu platform kullanıcılar arasında mesaj yoluyla iletişimin yanında ayrıca hikâye bölümü, görüntülü ve sesli arama, grup aramaları gibi özellikler yükleyip sürekli kendini güncelleyerek kullanıcılar arasında ilgi ile karşılanmıştır.²¹⁹

2.2.5. Telegram

Bulut tabanlı bir uygulama olup kullanıcılar arasında ücretsiz iletişim sağlayan ve anlık mesajlaşma imkanı sunan Telegram, Rus yazılımcı Pavel Durov tarafından geliştirilmiştir. Kullanıcılara sunduğu gizli sohbetler, sesli aramalar, bulut sohbetler ve grup özellikleri ile mesajlaşma ve iletişim yönünden bireyler tarafından kabul edilen ve sevilen bir uygulamadır.²²⁰

²¹⁷ Solmaz vd., “İnternet Ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama”, 25.

²¹⁸ Emine Şardağı, “Sosyal Medyada Kurumsal Kimlik: Türkiye’deki Vakıf ve Derneklerin Twitter Kullanımının Değerlendirmesi”, 10/3 (2017), 45-46.

²¹⁹ Wikipedia, “Whatsapp Özellikleri” (Erişim 23 Mart 2023).

²²⁰ Mert Küçükvardar, “Haber Ajanslarının Anlık Mesajlaşma Servisi Kullanımı Üzerine Bir İnceleme: Telegram Örneği”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 20/4 (2021), 1763.

2.2.6. Youtube

Günümüz dünyasında insanlar tarafından en çok bilinen ve kullanılan video paylaşım platformu youtube, 2005 yılında üç eski Poypol çalışanı tarafından kurulmuştur. Kuruluşunun ardından bir yıl sonra Google tarafından satın alınan bu platform sosyal medyada ve teknolojik iletişimde yerini daha da sağlamlaştırarak dünyanın en büyük video paylaşım mecrası haline gelmiştir.²²¹

Bu platform, kullanıcıda herhangi bir özellik aramaksızın rahatça video yüklemeyi ve yüklenen videoların bireyler tarafından kolaylıkla izlenmesini amaçlamaktadır. Yüklenen videoların türü genelde müzik, eğlence, kısa yaşam öyküleri, reklam, dizi, film. Belgesel, eğitim ve kişisel gelişimden oluşmaktadır. Ayrıca kullanıcıların, yüklenen videoların altına bu videoyla ilgili yorum yapabilmesini sağlayan platform alıcı ve verici arasında doğrudan bir iletişim veya etkileşim oluşturmaktadır.²²²

2.3. Sosyal Medya ve Kadın

İnternet teknolojisinin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan kitle iletişim araçları ve sosyal medya, genelde toplumlar arası iletişimi özelde bireyler arasındaki bağlantıyı sağlamlaştırmış ve mesajların daha geniş topluluklara ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Bu gelişim sosyal yapının her kurumunu ve her ferdini etkilediği gibi din olgusu üzerinde de tesir etmiş ve böylece ilahi emirlerin veya dini mesajların toplumlara hızlıca ulaştırılması, bireylerin dini bilgiye erişiminin kolaylaşması ve dini sorunların çözümünde sosyal medyanın bir kaynak olarak görülmesi öngörülebilir haller arasına girmiştir.

Sosyal medya ve din kavramı arasındaki ilişkiyi incelemek, öncelikle iletişim alanında yaşanan teknolojik gelişmelerin din ile olan ilişkisini tarihsel bağlamda incelemeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü dini bilginin yayılması ilk olarak dini kitapların basımı ile başlamış ve teknolojinin gelişimi ile birlikte yirmi birinci yüzyılda son halini almıştır.

Toplumsal yapının önemli bir parçası olan din kavramının sosyal yapı içerisinde yaygınlaşması, dini propaganda ve din eğitimi gibi birçok amacın gerçekleştirilmesinde kitle iletişim araçları çok eski zamandan beri etkisini göstermektedir. Örneğin 15. Yüzyılda matbaanın gelişmesi ile birlikte ilk basılan eserin İncil olması, 19. Yüzyılda Samuel Morse'nin önderliğinde icat edilen ve kitle iletişim adına devrimsel bir yenilik olan telgrafın dini metinleri

²²¹ Erol İlhan - Adalet Görgülü Aydoğdu, "Youtube Kullanıcılarının Kullanım Motivasyonlarının İncelenmesi", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 7/2 (2019), 1131.

²²² Hakkı Kahveci, "Sosyal Medya İçeriklerinin Ahlaki Değerler Bağlamında İncelenmesi: Youtube Örneği", *Anadolu Journal of Educational Sciences International* 11/1, 209.

toplumun her kesimine ulaştırması din olgusunun yayılmasında ve bu kavramın teknoloji ile buluşmasında etkin bir rol oynamıştır.²²³ Telgraftan sonra teknoloji alanında medyada gelen gelişmeler 1920’li yıllarda meyvesini vermiş ve kitle iletişim alanına ses ve görüntüyü birleştiren üstün özelliğı ile televizyon bu iletişim alanına giriş yapmıştır. Bu gelişme yirminci yüzyılın en büyük icadı olarak tanımlanmıştır. Televizyon, sosyal yapı içerisinde bulunan her bireye ve kuruma hitap etmektedir. Siyasetten sağık alanına, eğitimden kültürel yapıya kadar her konuyu görüntüleyen ve bireye bu noktalarda bilgi aktaran iletişim aracı din konusunda da toplumu yönlendirmiş ve halkın din konusunda bilgilendirilmesi ve dini anlatma gayreti oluşturmak adına toplumsal yapıyı ve din kavramını etkilemiştir.²²⁴

1970’li yıllara gelindiğinde teknoloji ve iletişim alanında mesaj panosu sistemi ve usunet gibi toplumsal yapıyı derinden etkileyecek ve değıştirecek gelişmelerin meydana gelmesi, bilgisayar ağılarında sosyal ve dini konular üzerinde ilk paylaşımların ve tartışmaların yapılmasına yol açmıştır. Bu formlardan ilki olan mesaj panosu sistemi ile birlikte dini konuların tartışıldığı bir alan oluşturulmuştur ve oluşturulan bu alan ‘Start-A-Religion’ (Bir Din Başlat) ismi ile tanımlanmıştır. Ardından 1979 yılında geliştirilen USUNET formu ile birçok dini tema etrafında haber grupları oluşturulmuş ve küresel çapta fikir paylaşımına imkan sağlanmıştır. 1991 yılında internet teknolojisinin gelişimi ile birlikte ortaya çıkan www (World wide web) yazılımı dini grupları ve dini bilgileri kitle iletişim alanlarına ve internet ortamına taşımıştır. Bu durum dini konuların ve bilgilerin seçkin bir kesimin elinden çıkıp din olgusunun daha geniş kitlelere ulaşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca www yazılımının gelişimi ve geniş kitleler tarafından kullanılmaya başlanması ile birlikte dinsel gruplar arasında ve ağırlıklı olarak Hristiyanlık düşüncesini savunan kesim din temalı web siteleri kurmaya başlamıştır. Zamanla farklı dinleri temsil eden ve bu dinlerin geniş kitleler tarafından bilinmesini sağlamak için kurulan web siteleri web 2.0 yazılımının gelişimi ile birlikte yeni bir boyuta taşınmıştır.²²⁵ Web 2.0. yazılımı ile birlikte bilginin akışı veya iletişim tek taraflı olmaktan çıkmış dini bilginin tartışılması veya dini bilgilerin akışı iki yönlü bir biçimde gerçekleşmeye başlamıştır. Bu gelişim aynı zamanda kullanıcıların hazır bilgiyi tüketmesinden ziyade yeni bilgiler üretmesine, var olan dini bilgilerin tartışılmasına ve yorumlanmasına zemin hazırlamıştır.

Web 2.0 yazılımı başka bir ifadeyle sosyal medya kavramı, toplum üzerinde dinsel yönden kurulan otoriteyi sarsmıştır. Sosyal medya ve internet teknolojisi toplumsal yapı üzerinde etki göstermeden önce din öğretilerinin topluma anlatılma meselesi din görevlileri

²²³ Mehmet Haberli, *Sanal Din: İnternet Ortamındaki Din Olgusu Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 41.

²²⁴ Düzcan, *Popüler Kültür Bağlamında Sosyal Medya ve Din: Sözler Köşkü Örneğı*, 44.

²²⁵ Haberli, *Sanal Din: İnternet Ortamındaki Din Olgusu Üzerine Bir Araştırma*, 41-47.

tarafından kurumsal boyutta gerçekleşmekteydi. Dolayısıyla halk dini içerikler konusunda din öğreticilerinin vermiş olduğu veya topluma aktardığı bilgiler ile yetinmek durumundaydı. Ancak günümüz toplumsal yapının her alanını etkileyen sosyal medya kavramı, dini içeriklerin kullanıcılar tarafından üretilmesine ve bu bilgilerin toplumsal açıdan herhangi bir ayırım yapmaksızın her kesimden bireye ulaşması noktasında imkân sağlamıştır. Bu durum ayrıca dinsel konuların topluma bildirilmesinde isteyen herkese söz sahibi olma şansı sunmuş ve kısa bir zaman içerisinde dini temaların sosyal medyada yer almasına imkân sağlamıştır.²²⁶ Sosyal medyanın din olgusu üzerindeki etkisi günümüz toplumsal yapısında dinsel yönden şahsi boyutta dini paylaşımların oranının çoğaldığı ve dini anlatma gayretinde olanların da sosyal medyayı bir fırsat olarak kullandıkları görülmektedir. Böylelikle gerek cemaat yapılarının sosyal medya hesapları açarak dini paylaşımlar yaptıkları, gerekse sosyal medya üzerinden oluşturulan gruplar ile sanal cemaat yapılarının oluştuğu gözlemlenmektedir.

Ayrıca, internet teknolojisi ve sosyal medya ilahi emirlerin topluma ulaştırılması noktasında ve dini bilgilerin topluma anlatılması açısından bir fırsat olarak nitelendirilmiştir. Ancak teknolojik araçların ve sosyal medyanın dini yönden toplumsal yapıya aktardıkları bilgiler üzerinde etki ettiği düşünülmektedir. Dolayısıyla dini mesajların veya bildirilerin toplumlara teknolojik araçlar vasıtasıyla iletilme durumu her zaman kuşku ile bakılan bir konu haline gelmektedir. Örneğin 15. Yüzyılda icat edilen ve İncil'in toplum içerisinde yaygınlaşmasını sağlayan matbaa bazı din görevlileri tarafından Tanrı inancına olumsuz yönde etkiye bulunabileceği düşüncesinden dolayı toplum ve din adına zararlı bir gelişme olarak tanımlanmışlardır. Aynı şekilde radyo ve televizyonların da dini bilginin yanlış aktarılması nedeniyle kilise ve din adamları tarafından yoğun bir şekilde eleştirildiği görülmüştür. Günümüz toplum yapısında var olan ve din olgusunu etkisi altına alan sosyal medya da toplumun din adına önde gelen temsilcileri tarafından eleştirilmiştir. Bu düşünce biçimine göre dini bilgilerin sanal ortama taşınması ve bireylerin dini bilgi sahibi olmak için sosyal medyaya başvurmaları tehlikeli bir durumdur çünkü bu platformlarda doğru ve yanlış bilgiler birbirine karışmış ve gerçekliği olmayan dini bilginin yüzdesi oldukça fazladır. Dolayısıyla sosyal medya, doğru dini bilgiye ulaşmanın olduğu kadar, ehliyeti liyakati şüpheli kişilerin haddini hududunu bilmeden, “cahil, cesur olur” fehvasınca “yorum” ürettikleri ve paylaştıkları bir alan halindedir.²²⁷

²²⁶ Nihat Oyman, “Sosyal Medya Dindarlığı”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2016), 127.

²²⁷ Haberli, *Sanal Din: İnternet Ortamındaki Din Olgusu Üzerine Bir Araştırma*, 48. İlhami Güler, “Sosyal Medyada Din”, *Kamuda Sosyal Politika, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 55.

2.4. Din ve Kadın

Kadın ve din kavramları ve bu kavramlar arasında bulunan sarsılmaz ilişki çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Öyle ki toplumsal yapıda var olan her din kadın kavramına farklı bir anlam yüklerken geleneksel veya modern anlayışta yetişmiş ve farklı düşünce yapılarını benimsemiş kadınlarda din kavramına karşı farklı düşünce biçimlerini geliştirmiştir. Dolayısıyla din ve kadın kavramları arasındaki ilişki birçok faktöre bağlı olarak gelişim göstermiş ve bu ilişki asla tek taraflı bir nitelik taşımamıştır.²²⁸ Toplumların var olmasına dayalı olarak varlığını sürdüren ve sosyal yapının her alanına hakim olan din kavramı, geçmişten günümüze kadar geçen süre zarfında kadın kavramına ve kadının toplum içerisindeki sabit konumuna farklı yönlerden bakmış ve farklı yorumlamalarda bulunmuştur. Ancak bu dinlerin hepsini ve bunların kadına bakış açılarını incelemek olanaksız görünmektedir. Çünkü geçmişten günümüze sayısız dinden bahsetmek mümkündür. Bu nedenle konunun daha iyi anlaşılması için ilkel dinlerden günümüz dinlerine kadar öne çıkan belli başlı dinleri ve onların kadına bakış biçimlerini ele almak daha yararlı olacaktır.

İlk olarak Hindistan dinlerinden Hinduizm'e göre kadının toplumsal yapı içerisinde herhangi bir konumu veya statüsü bulunmamaktadır. Bundan dolayıdır ki Hinduizm dinine mensup bireyler kadınlara zulmetmeyi ve onları aşağılamayı bir ibadet olarak görmektedir. Bu dini düşünceyi benimseyen toplum yapılarında kadınların mülk edinme ve tek başına karar alma hakkı yoktur. Hatta Hindular kadınlara herhangi bir kitap veya kutsal metinleri okumayı bile yasaklamıştır. Ayrıca Hinduizm dinine göre kadın eşi tarafından hangi muamele biçimine maruz kalırsa kalsın boşanma hakkına sahip olamamaktadır. Öyle ki Hinduizm dinin sahip olduğu kutsal kitabında bu durum "...Eğer kocasının herhangi bir özel yönü yoksa bile, onu kendi tanrısı gibi saymalıdır." şeklinde bir emirle hükme bağlanmıştır.²²⁹ Budizm dininde ise kadınlara yönelik tutum Hinduizm dininin benimsediği düşünce biçimi ile benzerlik göstermektedir. Bu dini yapıda da kadın toplum içerisinde belirli bir konuma sahip değildir. Hatta bu durum Budizm dininin kutsal metinlerinde şu şekillerde ifade edilmektedir. "Kadınlar, zavallı yaratıklar...Kadınlar nankördür, haindir.....Bütün kadınlar aşağılıktır....", "Ey keşişler, zehirli yılanların özellikleri: Nefret doludurlar ve hınç sahibidirler, zehirlidirler, Zor ortamlarda bulunurlar ve dostluğu engellerler. Ey keşişler, aynı şekilde kadınların özellikleri: Nefret ve hınçla doludurlar, dostlukları engellerler, bu kadınların zehiridir. Çoğu zaman iftira atarlar." Ayrıca Budizm dininin kurucusu Buda'da "Kadın aramıza girdikten sonra bu dinin

²²⁸ Mustafa Cemalioğlu, "Examination Of Religion And Women Relationship In Terms Of Religious Sociology", *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal* 45 (2022), 118.

²²⁹ Nazife Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11 (2010), 64.

(Budizm) uzun yaşayabileceğini sanmıyorum" ifadesiyle bu dinin kadına bakış açısının ne kadar olumsuz olduğunu tescillemiştir.²³⁰

Uygarlığın beşiği olarak tanımlanan Yunan toplumlarında ise kadınların konumu sosyal yapı içerisinde hor görülen köleler ile bir tutulmaktadır. Bu toplum yapısında kadın kocası tarafından her türlü muameleye maruz kalabilir ve hakkını savunamazdı. Ayrıca kadın kelimesi yunan toplumlarında küfür türü olarak tanımlanır ve kadın tüm kötülüklerin kaynağı olarak görülürdü. Bizans imparatoru Leon kadınların toplum içerisinde görmezden gelinmesini emretmiş ve akıl yönünden kadınların eksik olduğunu belirterek kanuni olarak hiçbir hak vermemiştir.²³¹ Semavi dinlerden biri olan Yahudilik dinin de kadın toplumsal konum açısından ikinci dereceye sahiptir ve erkeğin eşyası olarak tanımlanır. Bu dini düşünce biçimine göre kadın her zaman erkeği alçaltan ve kayıtsız şartsız onurunu zedeleyen bir kimsedir. Çünkü bu dini düşünce biçimini benimseyen kimselere göre kadın Hz. Adem'in cennetten kovulmasına neden olmuştur bu yüzden Tanrı tarafından lanetlenmiştir. Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat'ta kadınların konumu ve dini düşünce biçimindeki yerini anlamaya yönelik belirli söylemler bulunmaktadır. Bu söylemleri şu şekilde sıralamak mümkündür. "Ezeli ilahımız, kâinatın kralı, beni kadın yaratmadığın için sana hamdolsun", "... Adem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Adem'den aldığı bir kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Adem'e getirdi.", "Rab Tanrı kadına, "Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim" dedi. "Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek". Bu söylemlerden de anlaşılacağı gibi Yahudilik dininde kadının hiçbir dinsel değeri bulunmamaktadır. Böylece diğer dinlerde olduğu gibi Yahudilik dininde de kadın erkeğin egemenliği altına girip aile kurumu içerisinde hapsedilmekte, başka hiçbir alanda söz sahibi olamamakta ve toplum tarafından saygın bir konuma yerleşememektedir. Yahudiliğe göre kadının toplumsal yapı içerisindeki tek görevi ev içerisinde kalmak, ev işlerini en iyi şekilde yapmak, çocuklara bakmak ve kocasının ihtiyaçlarını yerine getirmektir. Kadın bu görevleri layığıyla yerine getirebildiği sürece insandır. Bununla birlikte Yahudilik dininde kadının boşanma ve miras hakkı bulunmamaktadır ve boşanma hakkı yalnızca erkeğe aittir.²³²

Semavi dinlerden bir diğeri olan Hristiyanlık dininde de kadın belirli kalıpların ve rollerin içine sokulmaya çalışılmıştır. Bu dini düşünce biçiminde kadın yine konum olarak erkeğin alt basamağındadır ve kadının toplumsal yapı içerisindeki en önemli görevi çocuk

²³⁰ Himmet Arslan, "Budizm'de Kadının Konumu", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/39 (2014), 150-154.

²³¹ Nazife Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", 65.

²³² Ameneh Baseri, "Semavi Dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet ve Saygının Karşılaştırılması Hakkında Araştırma", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 1/16 (2014), 123-124.

doğurmak ve erkeğe itaat etmektir. Hristiyan gelenek uzun asırlar boyunca kadını murdar bir mahlûk olarak tanımlamış ve toplu olarak yapılan dini ritüellerin ibadet yerlerine kadınların girmesi yasaklanmıştır. Hristiyanlık düşüncesinde erkek egemenliği ön plandadır ve bu konuyla ilgili İncil’de çeşitli söylemler bulunmaktadır. “Kadınlar toplantılarda konuşmamalıdır. Kadınlar toplantılarda sessiz kalsın. Konuşmalarına izin yoktur. Kutsal Yasa’nın belirttiği gibi, uysal olsunlar.”, “Kadın toplantılarda öğrenmek istediklerini, ancak eve geldiklerinde kocasına sorabilir.”, “Kadın erkeğe egemen olmasın. Kadın sükûnet ve tam bir uysallık içinde öğrensin. Kadının öğretmesine, erkeğe egemen olmasına izin vermiyorum.”, “Kadın erkeğin altında ikinci derecededir. Çünkü önce Adem, sonra Havva yaratıldı. Aldatılan da Adem değildi, kadın aldatılıp suç işledi. Bu bakımdan yöneten, kadın değil erkek olmalıdır.”, “Erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratıldı.”, “Kocalarınıza bağımlı olun. Ey kadınlar! Rabbe bağımlı olduğunuz gibi, kocalarınıza bağımlı olun.” “...Ey kadınlar, siz kocalarınıza bağımlı olun... Ey kocalar, siz de daha zayıf varlıklar olan karılarınızla anlayış içinde yaşayın.”, “Mesih bedenin kurtarıcısı olarak kilisenin başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır.” ayetleriyle erkeğin egemenliği ön planda olmakla beraber kadın ve erkeğin karşılıklı anlayış içinde olmasının istenmesiyle kadının Yahudiliğe göre Hristiyanlıkta daha değerli olduğu söylenebilir.²³³

Son olarak İslam dininin kadına bakış açısı incelendiğinde diğer dinlere göre İslam dini kadının toplumsal yapı içerisindeki mevcut konumunu değiştirmiş ve kadına yakıştırılan cahili kabulleri yok sayarak kadın cinsini yeniden insanlığa ve topluma kazandırmıştır. Her yönü ile ilahi bir sistem olan İslam dini, insanı “eşref-i mahlûk” olarak tanımlamış ve yaratılanların en şerefli olarak evren de en üstün konuma yerleştirmiştir. Bu düşünce biçimiyle de diğer dinsel yapılara oranla İslam dini kadın ve erkek ayırt etmeksizin her bireye yaklaşım ve bakış noktasında büyük farklılıklar ortaya koymuştur.²³⁴

İslam dini benimsediği düşünce biçiminden hareketle kadın ve kadın hakları üzerinde titizlikle durmuş, bu dinin sahip olduğu kutsal kitap olan Kur’an’ı Kerim’de topluma hitap edilirken kadın ve erkek arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır. Kadının her şeyden önce bir insan olduğu ve bundan ötürü toplumsal ve bireysel yönlerden belirli temel haklara sahip olması gerektiği bizzat Hz. Muhammed(s.a.v.) tarafından ifade edilmiştir. Aynı zamanda İslam dininin indirildiği toplumlar da vahiy yoluyla bu dinin yayılma sürecinde kadın ve erkek arasında herhangi bir ayırım yapmadan tüm alame hitap edilmiştir. Bu konuyla ilgili Kuran-ı Kerim’de (Ey Muhammed!) De ki: “Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümrânlığı kendisine

²³³ Şerif Abdulazim Muhammed, “ İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik’te Kadın”, 205-207.

²³⁴ Nazife Gürhan, “Toplumsal Cinsiyet ve Din” 70. ve Ameneh Baseri, “Semavi Dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet ve Saygının Karşılaştırılması Hakkında Araştırma”,124.

ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, diriltir ve öldürür. O halde Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resulüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”²³⁵ Ayeti ile Allah'ın insanları, doğru yola davet ederken kadın ve erkek ayrımı yapmadan direkt bireyin kendisine seslendiği anlaşılmaktadır.²³⁶ Başka bir ayette de yine kadın-erkek eşitliği vurgulanmaktadır. “İnanan erkekler ve kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emrederler, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekatı verirler. Allah'a ve Resul'e itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Allah daima üstündür, hikmet sahibidir.”²³⁷

İslam dini semavi ve diğer dinlerin aksine toplumsal ve bireysel yönden erkeğe tanınan hakları aynı eşitlikte kadına da tanımıştır. İslam dininin bu düşüncesine göre, hayat hakkı, mal ve mülk hakkı, kanun önünde eşitlik, şeref ve onurun korunması, inanç ve düşünce hürriyeti, özel hayatın gizliliği ve evlenme ve aile kurma hakkı açılarından kanun ve dinsel hükümler önünde kadın ve erkek arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü bu dini düşünce biçimine göre üstünlük cinsiyet farkından değil takvadan kaynaklanmaktadır. Ayrıca İslam dininin toplum yapılarında ilk yayılış gösterdiği dönemlerde Hz. Peygamberin eğitim-öğretim için kadınlara ayrı zaman ayırdığı, kadınların kamu hizmetlerinde görev aldıkları, kadınların Hz. Peygamber ve din görevlileri ile çok rahat konuştukları bazı kaynaklarda rivayet edilen görüşler arasındadır. Yine veda hutbesinde kadın haklarının savunulması, evlilik konusunda kadının düşünce ve fikirlerine önem verilmesi, kadınların toplum içerisinde siyasi görüşlerini rahatça belirtmesi İslam dininin kadına vermiş olduğu değerin apaçık göstergesidir.²³⁸ Görüldüğü gibi İslam dini dışında kadın, geçmiş dönem dinlerinden günümüz semavi dinlerine kadar sürekli aşağılanmış ve toplumsal yapının dışına sürüklenmiştir.

Dinsel yapıların veya düşüncelerin kadın olgusuna bakış açıları veya kadının dini yönden toplumdaki konumu bazı dinlerin düşünce biçimine göre incelenmesinin ardından kadının din kavramını nasıl ve ne yönde tanımladığına veya din olgusunu nasıl yaşadığına bakmak gerekmektedir. Geçmişte ve günümüz toplumlarında sosyal yapıların ana unsurunun kadın olması ve sosyolojik açıdan ailenin temel direği niteliğini taşıması kadının dini hayatın iç boyutlarına yön veren en önemli muhatap olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Çünkü din aile kurumundan fazlasıyla beslenmekte ve bu kurum ile birlikte toplumsal yapılara doğru yayılım göstermektedir. Kadın da aile yapısının temelini oluşturduğu için dinin savunulması ve

²³⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Araf Suresi, 7/158.” (Erişim 1 Haziran 2023).

²³⁶ Nazife Gürhan, “*Toplumsal Cinsiyet ve Din*” 70-71.

²³⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Tevbe suresi, 9/71.” (Erişim 1 Haziran 2023).

²³⁸ Nazife Gürhan, “*Toplumsal Cinsiyet ve Din*” 71-75. Ameneh Baseri, “Semavi Dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet ve Saygının Karşılaştırılması Hakkında Araştırma”, 124-126.

öğretilmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda yapılan araştırmalardan bazılarının sonucuna göre kadınların erkeklere oranla daha fazla bir dini eğilime sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Yine aynı şekilde kadınların din kavramına bakış açılarında sosyal çevrenin ve bu çevre biçiminde meydana gelen değişimlerin ve olguların da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin kent hayatında yaşamını sürdüren kadının din kavramına bakış açısı ile kırsal kesiminde yaşayan kadınların din kavramına yönelimi farklı şekilde gerçekleşebilmektedir.²³⁹

²³⁹ Cemalioğlu, “Examination Of Religion And Women Relationship In Terms Of Religious Sociology”, 121.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

3.1. BAYBURT İLİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

3.1.1.Tarihsel Yapı

Tarihsel gelişimi milattan önce 400'lü yıllara kadar dayanan ve coğrafi açıdan büyük bir öneme sahip olan bu şehir ilk olarak Romalılar döneminde tanınmış ve Paipert ismi ile adlandırılmıştır. Ardından 1967 yılında bu şehri ziyaret eden Evliya Çelebi Bayburt adını bölgede gezinirken Gümüşhane ovalarında ve yaylalarında zengin maden yatakları bulup verimli bir saha olduğunu belirtmek için bay kelimesi ile belde anlamına gelen yurt kelimesinin birleşiminden oluşturmuş daha sonra bu kelimenin söylendikçe Bayburt'a dönüştüğü belirtilmiştir. İfade edilen söylemlere göre Bayburt'un tarihsel süreci çok eski dönemlere kadar uzanır. Bu şehrin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte eski tarihi kaynaklara bakıldığında geçmiş dönemlerde bölgede Hadlilerin yaşadıklarını ve bu sahayı büyük kültür merkezi haline getirdikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Bayburt ilinin Hitit kaynaklarında Azzi ülkesi olarak geçmesi de bu bölgenin önemli bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir.²⁴⁰

Tarihsel dönemlerin her birinde farklı isimlerle anılan bu bölge Urartu Kralı 2. Sargon döneminde Urartu ülkesinin sınırları içerisine dâhil edilmiş ve hala güncelliğini koruyan Bayburt kalesi de Urartular zamanında inşa edilmiştir. İnşa edilen bu kale Urartuların en güçlü rakipleri olan Asur Krallığına karşı yapılmış bir savunma hattıdır. Zamanla birlikte Urartu krallığının bölgedeki gücünün zayıflaması bölgeye yeni güçlerin egemen olmasına yol açmış ve Bayburt Bargatlar'ın egemenliği altına girmiştir. 9. Yüzyılda Bayburt ilinde hüküm sürmüş bu hanedanlık 11. yüzyılda Selçuklu yayılmasının ve Bizans fetihlerinin yıldırıcı gücüne dayanamayıp bölgedeki hakimiyetini Bizans İmparatorluğuna devrederek yıkılmıştır.²⁴¹

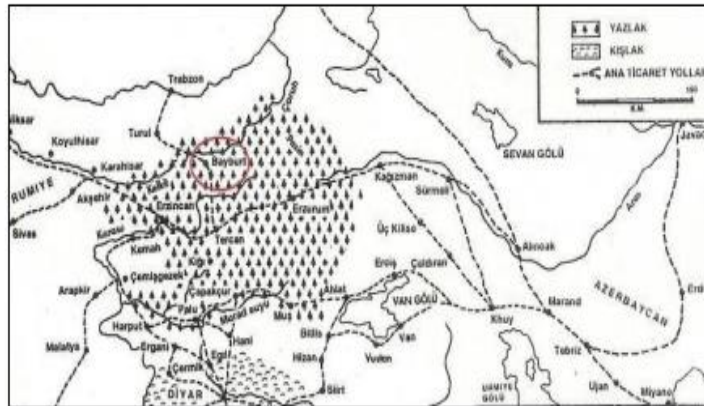
850 yılından sonra Selçuklular ve Bizanslılar arasında sürekli savaflara sahne olan Bayburt, Bizans İmparatorluğunun egemenliğinden çıkıp Selçuklu devletinin hâkimiyeti altına girmiş ve bu bölge artık Müslüman Türklerin yaşamaya başladığı bir yer haline gelmiştir. 1048 ve 1054 yıllarında Selçuklu devletine bağlı olan Saltuk Oğulları ve Mengücekoğulları egemenlikleri arasında olan bu bölge daha sonra Danişmentliler ve ondan sonra da tekrardan

²⁴⁰ Adnan Güngör Üçüncüoğlu - Abdullah Kahveci, *Kadimden Cumhuriyete Gümüşhane - Bayburt Halkları ve Yer Adları* (Trabzon: Celepler Matbaası, 2005), 213. İlhan Yardımcı, "Gez Anayurt'u Gör Bayburt'u" (Konya: Dizgi Ofset, 2008), 21.

²⁴¹ Yusuf Küçük, *İl Oluşunun 10. Yılında Bayburt Tarihi* (Bayburt: Bayburt Valiliği Yayınları, 2000), 10. Yardımcı, "Gez Anayurt'u Gör Bayburt'u" 22.

Bizans İmparatorluğunun eline geçmiştir. Ardından Moğol akımlarıyla büyük bir yıkıma uğrayan Bayburt, 14. yüzyılda Akkoyunlu devletinin kuruluş ve tarih sahnesine çıkış aşamalarında ev sahipliği yapmıştır. Akkoyunlu devletinin Bayburt üzerindeki egemenliği 1514 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından gerçekleştirilen fetih hareketine kadar sürmüştür. Bu fetih ile birlikte Bayburt Osmanlı devleti tarafından sancak merkezi yapılmış ve Erzurum bu bölgeye bağlanmıştır.²⁴²

Ardından 1812 yılında Ruslar tarafından işgal edilen bu bölge Ermeniler ve Rus kuvvetler aracılığıyla yıkıma uğramış ve halk pek çok zulme maruz kalmıştır. Ermeniler 1918 yılının Şubat ayında yüzlerce Bayburtluyu bugün ki dönemde taş mağazaları diye adlandırılan alana doldurup diri diri yakmışlardır. Bayburt bu işgalden 21 Şubat 1918 yılında kurtulmuş ve bu işgal döneminde farklı illere göç eden Muhacirler kurtuluşla birlikte geri dönüş yapmışlardır. 1927 yılına kadar Erzurum iline bağlı olan Bayburt sonrasında Gümüşhane'ye bağlanmış ardından 1989 yılında 3578 sayılı yasa ile il statüsüne kavuşmuştur.²⁴³

Şekil 1. Trabzon–Tebriz ticaret yolu.

²⁴² Murat Molamahmutoğlu - Mustafa Köseoğlu-Şevki Özbilen, *Bayburt'un Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınma Raporu* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2012), 16.

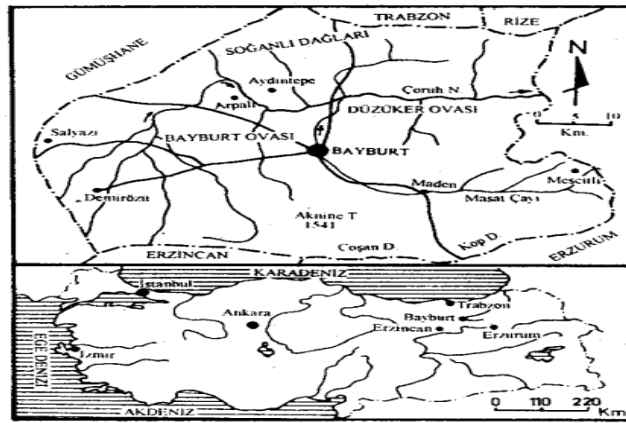
²⁴³ Molamahmutoğlu, Köseoğlu ve Özbilen, *Bayburt'un Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınma Raporu*, 17. Yardımcı, "Gez Anayurt'u Gör Bayburt'u", 23.

Şekil 2. 1876 yılında Bayburt kenti (Bayburt Belediyesi Arşivi).

3.1.2. Fiziki ve Coğrafi Konum

Bayburt, Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan bir ildir. 4758 km kare yüzölçümüne sahip olan bu ilin kuzeyinde Trabzon, doğusunda Erzurum, güneyinde Erzincan, batısında ise Gümüşhane yer almaktadır. 40 37 derece kuzey enlemi ile 40 45 derece doğu boylamı 39 52 güney enlemi ile 39 37 batı boylamları arasında bulunan bu bölgenin deniz seviyesine yüksekliği 1550 metredir. Doğu ve Karadeniz bölgeleri arasında köprü konumuna sahip olan Bayburt ilinin Aydıntepe ve Demirözü olmak üzere iki ilçesi bulunmaktadır.²⁴⁴

Şekil 3. Şehir coğrafyası açısından bir inceleme: Bayburt.

Karadeniz ve Doğu Karadeniz bölgesi sınırları içerisinde yer alan Bayburt ili dâhil olduğu bölgenin koşullarını ve iklim tipini yansıtmaktan uzak olup genelde Doğu Anadolu

²⁴⁴ Dursun Ali Emir - Mutlu Adak, *Kültürün Kale Kenti Bayburt* (Ankara: Bekder Yayınları, 2011), 13.

bölgesinin karasal iklimine ait özellikleri göstermektedir. Bu durum ilin kuzeyinde bulunan ve deniz ile ilişkisini kesen yüksek dağlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Karasal iklimin özelliklerini taşıyan bu il kışları soğuk ve yoğun kar yağışlı olurken yaz aylarını kurak geçirmektedir. Yılın en sıcak ayı olan Temmuz ayında sıcaklık ortalaması 19,3 derece olurken en soğuk ay olan Ocak ayında ise sıcaklık -6,4 dereceye kadar gerilemektedir.²⁴⁵ Bölgenin bitki örtüsü ise iklim özelliklerinde belirtildiği gibi coğrafi olarak içerisinde bulunduğu Karadeniz bölümünden ziyade Doğu Anadolu bölgesinin ve özellikle Erzurum-Kars bölümünün karakteristik özelliklerini taşımaktadır. İncelenen bu sahanın önceden ormanla örtülü olduğu bilinmekte ve ormanın tahribinden sonra ise yüksek boylu plato steplerinin geliştiği görülmektedir. Bununla birlikte bu bölgede başlıca ağaç türleri Sarı çam, huş, meşe türleri, katran ardıcı olarak sıralanırken bitki türlerini ise yaşama devresi çok kısa olan cinsler doldurmaktadır.²⁴⁶

Bayburt ili bitki örtüsü noktasında az bir çeşitliliğe sahip olsa da akarsular, ovalar, dağlar ve yaylalar bakımından zengin bir coğrafi yapıya sahiptir. Dolayısıyla Bayburt ve çevresi yeryüzü şekilleri bakımından üç bölüme ayrılmaktadır. Ayrılan bu bölümleri sırasıyla dağlar, yaylalar ve akarsular olarak sıralamak mümkündür. Bayburt'un yüzölçümünün %45' ini dağlık alanlar oluşturmaktadır. Oluşan bu dağlar farklı şehirler arasında ulaşım sağlama ve bağlantı kurma noktasında büyük öneme sahiptir. Bu önemli dağlardan bazıları Kop Dağı ve Soğanlı Dağıdır. Bir diğer bölüm olan akarsular için ise Masat deresi, Kop suyu ve Çoruh nehrini sıralamak mümkündür. Ayrıca bu bölgede bulunan Kuşmer Yaylası, Dumlu Yaylası ve Aydıntepe Yaylası da Bayburt ili için büyük bir öneme sahiptir.²⁴⁷

3.1.3. İl Nüfusu

Osmanlı döneminde yapılan ilk nüfus sayımında Bayburt nüfusunun 2477 merkez 9714 kırsal olmak üzere toplamda 12.191 olduğu görülmektedir. Ancak bu sayım askeri amaçlar doğrultusunda yapıldığı için yalnızca erkek nüfusunu kapsamakta ve bir o kadar da kadın olduğu düşünüldüğünde bu sayının yirmi dört bin civarına ulaşabileceği tahmin edilmektedir.²⁴⁸

Cumhuriyetin ilanından sonra Bayburt, idari teşkilatında yapılan değişiklik sonucunda Gümüşhane iline bağlanmış ve ilçe statüsüne gerilemiştir. Alınan karar sonrasında yapılan nüfus sayımının sonucunda ilçe nüfusunun 48.842 olduğu tespit edilmiştir. Ardından bu nüfus

²⁴⁵ Salih Birinci, *Bayburt İlinin Coğrafyası* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2015), 33-36.

²⁴⁶ Rifat Yıldız, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu* (Ankara: Özkan Matbaacılık, 1994), 453.

²⁴⁷ Feridun Hacıhasanzade, *İlçe, Belde ve Köyleriyle Bayburt* (İstanbul: Nef Yayınları, 2014), 51-55. Mutlu Adak, *Ortaçağda Bayburt* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 17-20.

²⁴⁸ Mutlu Adak, *Ortaçağda Bayburt* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), 218.

1927-1935 yılları arasında %35,4 artış göstererek 64.813'e ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren her beş yılda bir yapılan sayımlara göre 1989 yılına kadar nüfus sürekli artış göstermiş ancak bu yılda bölge ilçe statüsünden il konumuna yükseldiği için nüfus yapısında bir azalma meydana gelmiştir. 2000-2007 sayımlarında ise şehir nüfusunda bir artış gözlemlenirken ilçe merkezleri ve köy nüfuslarında büyük bir düşüş yaşanmıştır.²⁴⁹

Türkiye geneli nüfus yapısında olduğu gibi Bayburt ilinin demografik yapısında meydana gelen dalgalanmalarda da göç olgusu önemli bir etkiye sahiptir. İlin Erzurum ve Trabzon arasında konumlanması ve nüfus artışına bağlı olarak şekil alan tarım, hayvancılık, eğitim gibi alanlardaki yetersizlik durumu nüfus yapısında daralmaya ve çevre illere göç hareketinin yaşanmasına sebep olmaktadır.

Tablo 1. *Yıllara Göre Nüfus Dağılımı*

Yıllar	Bayburt Nüfusu
2010	74. 412
2011	76. 724
2012	75. 797
2013	75. 620
2014	80. 607
2015	78. 550
2016	90. 154
2017	80. 417
2018	82. 274
2019	84. 843
2020	81. 910

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2022

Verileri.²⁵⁰

Yıllara göre nüfus dağılımında Bayburt ili 2017 yılında en yüksek demografik sayıya ulaşmıştır. Bu bölgenin nüfus grafiğine genel bir bakış açısıyla yaklaşıldığı zaman yıllara göre değişim sabit bir biçimde gerçekleşmediğini, bazı yıllarda nüfus yapısında düşüş yaşanırken bazı yıllarda da yükselişin meydana geldiğini görmek mümkündür.

²⁴⁹ Birinci, *Bayburt İlinin Coğrafyası*, 105-112.

²⁵⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2022 Verileri" (Erişim 27 Aralık 2022).

Tablo 2. *Güncel Nüfusun İl ve İlçe Merkezi-Belde ve Köyler Dağılımı*

Yıllar	İl ve İlçe Merkezi	Belde ve Köyler	Toplam	Yıllık Nüfus Artışı
2020	50.423	31.487	81.910	-35.2
2021	55.046	29.996	85.042	37.5

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2022 Verileri.²⁵¹

Tablo 2’de nüfusun 2020 ve 2021 yıllarında İl ve İlçe merkezi ve Belde ve köylere göre dağılımı verilmiştir. Buna göre 2020 yılında Bayburt ilinin toplam nüfusu 81.910’dur. Bu nüfusun 42. 402’si erkek, 39.508’i kadınlardan oluşmaktadır. 2021 yılında ise toplam nüfusta bir artış gerçekleşmiş ve bu yükseliş ile birlikte nüfus 85.042 sayısına yükselmiştir. Bu nüfusun 43.042’sini erkekler oluştururken 41. 640’ını kadın nüfusu oluşturmuştur. Bununla birlikte 2020 yılında nüfus artışı negatif yönde bir değişim gösterirken 2021 yılında bu durum tersine dönüp nüfus artışı başlamıştır.

Tablo 3. *Güncel Nüfusun 2020 ve 2021 Verilerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı*

Yaş Aralıkları	2020	2021
0-4	Erkek: 2685 Kadın:2674 Toplam: 5359	Erkek: 2580 Kadın:2557 Toplam:5137
5-9	Erkek: 2818 Kadın: 2741 Toplam: 5559	Erkek: 2832 Kadın: 2749 Toplam: 5581
10-14	Erkek: 2870 Kadın: 2745 Toplam: 5615	Erkek: 2810 Kadın: 2686 Toplam: 5496
15-19	Erkek: 3109 Kadın: 2883 Toplam: 5992	Erkek: 3277 Kadın: 3503 Toplam: 6780
20-24	Erkek: 5414 Kadın: 4772 Toplam: 10186	Erkek: 5775 Kadın:5660 Toplam: 11435
25-29	Erkek: 4050 Kadın: 3239 Toplam: 7289	Erkek: 4694 Kadın: 3367 Toplam: 8061
30-34	Erkek: 3086 Kadın: 2692 Toplam: 5773	Erkek: 3113 Kadın: 2660 Toplam: 5778
35-39	Erkek: 2687 Kadın: 2423 Toplam:5110	Erkek: 2680 Kadın: 2416 Toplam: 5096
	Erkek: 2563	Erkek: 2703

²⁵¹ TÜİK, “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2022 Verileri”.

40-44	Kadın:2154 Toplam: 4717 Erkek: 2362	Kadın: 2329 Toplam: 5032 Erkek: 2377
45-49	Kadın:2446 Toplam:4808 Erkek: 2029	Kadın: 2314 Toplam: 4691 Erkek: 2066
50-54	Kadın: 1836 Toplam: 3865 Erkek: 2150	Kadın: 1959 Toplam: 4025 Erkek: 2274
55-59	Kadın:2194 Toplam: 4344 Erkek: 1825	Kadın: 2306 Toplam: 4580 Erkek: 1722
60-64	Kadın: 1787 Toplam: 3612 Erkek: 1628	Kadın: 1676 Toplam: 3398 Erkek: 1814
65-69	Kadın: 1700 Toplam: 3328 Erkek: 1080	Kadın: 1859 Toplam: 3673 Erkek: 1114
70-74	Kadın: 1315 Toplam: 2395 Erkek: 809	Kadın: 1316 Toplam: 2430 Erkek:774
75-79	Kadın: 946 Toplam: 1755 Erkek: 486	Kadın: 943 Toplam: 1717 Erkek: 483
80-84	Kadın: 735 Toplam: 1221 Erkek: 277	Kadın: 717 Toplam: 1200 Erkek: 241
85-89	Kadın: 367 Toplam: 599 Erkek: 74	Kadın: 358 Toplam: 644 Erkek: 73
90 +	Kadın: 259 Toplam: 333	Kadın: 265 Toplam: 338

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2022 Verileri.²⁵²

Tablo 3’de nüfusun 2020 ve 2021 yılları arasında yaş gruplarına göre dağılımı verilmiştir. Tabloya bakıldığında 0-4, 10-14, 35-39, 45-49, 60-64, 75-79 ve 80-84 yaş aralıklarında bir azalış gözlemlenirken diğer yaş gruplarının nüfus yapılarında olumlu yönde bir değişim görülmektedir.

Tablo 4. *Güncel Nüfusun Cinsiyete Göre Medeni Durum Dağılımı*

Medeni durum	Erkek	Kadın	Toplam
Hiç evlenmedi	14051	10895	24946
Evli	19856	18842	38698
Boşandı	562	513	1075
Eşi Öldü	711	3398	4109

²⁵² TÜİK, “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2022 Verileri”.

Tablo 4’te 15 yaş üstü nüfusun medeni duruma göre dağılımı verilmiştir. Buna göre evli olanların sayısı erkeklerde 19.856 olurken kadınlarda bu sayı 18.842 olup daha düşük olmuştur. Bununla birlikte bekârlarda erkeklerin oranının kadınlara göre kısmen daha fazla olduğu görülmektedir. İl genelinde boşananların sayısı erkeklerde 562 olurken kadınlarda 513 olmuştur. Dikkat çeken bir diğer husus da eşini kaybeden kadınların sayısının erkeklerin sayısının neredeyse beş katına tekabül etmesidir.

Tablo 5. *Güncel Nüfusun Cinsiyete Göre Eğitim Durumu Dağılımı*

Okul	Erkek	Kadın	Toplam
Okuma yazma bilmeyen	280	2484	2764
Okuma yazma bilen fakat herhangi bir okul bitirmeyen	2823	3917	6740
İlkokul	6782	9496	16278
İlköğretim ortaokul veya dengi okul	9962	8514	18476
Lise ve dengi okul	11952	8683	20635
Yükseköğretim	7844	4921	12765

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2022 Verileri.²⁵⁴

Tablo 5’te nüfusun cinsiyete göre eğitim durumu verilmiştir. Buna göre okuryazar nüfusun 16278’i ilköğretim, 18476’sı ortaokul veya dengi okul, 20635’i lise ve dengi okul mezunu olurken 12765’i yükseköğretim mezunlarından oluşmaktadır. Kadın ve erkeklerin eğitim durumlarına bakıldığında erkeklerin kadınlardan daha eğitilmiş olduğu görülmektedir.

3.1.4. Ekonomik Yapı

Bayburt ovası ve çevresi geçmişten beri tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yaygın olarak yapıldığı bir alandır. Bundan dolayı bu sahada ekonomik faaliyetlerin temeli genelde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Nitekim tarihi kaynaklara bakıldığında bu alanda tahıllardan buğday, arpa, çavdar baklagillerden mercimek, fasulye sebzelerden patates, lahana, havuç, pancar yem bitkilerinden yonca, korunga, fiğ ve meyvelerden elma, armut, erik, kavun, karpuz üretiminin yapıldığı görülmektedir. Aynı kaynaklarda bu bölgede büyükbaş

²⁵³ TÜİK, “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2022 Verileri”.

²⁵⁴ TÜİK, “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2022 Verileri”.

hayvanlardan sığır ve manda küçükbaş hayvanlardan ise başta koyun olmak üzere az da olsa keçi beslendiği belirtilmiştir. Bununla birlikte bu sahada eski dönemlerden beri arıcılık faaliyetlerinin de yaygın olarak yapıldığı görülmektedir.²⁵⁵ Geçmiş dönemde ekonomik yapının temelini oluşturan tarım ve hayvancılık faaliyetleri güncelliğini koruyarak varlığını devam ettirmektedir. Ancak yetiştirilen ürünlerin ve beslenen hayvanların yoğunluğu ve yetiştirilme tarzı veya beslenme kalitesi değişmiş, bu değişim ile birlikte üretim de önemli oranda bir artış sağlanmıştır.

3.1.4.1. Tarım

Bayburt ilinin ekonomik yapısında güçlü bir etkiye sahip olan tarımsal faaliyetler, çoğunlukla geçim tarımına ya da hayvancılık için gerekli olan yem ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak gerçekleşmektedir. Çünkü bölgenin sert iklim koşulları ve yer yer rastlanılan engebeli tarım arazileri bu faaliyetleri sınırlamaktadır. Ayrıca bu bölgenin tarım için gerekli yağışı alamaması ve miras yoluyla toprakların parçalanarak küçülmesi tarımsal elverişsizlik sebepleri arasında sayılabilir. Bayburt topraklarının % 35,3'lük kısmı tarım alanlarından oluşmaktadır. Bu alanların % 49,4'ünde tarla tarımı yapılırken, arazinin çok küçük bir bölümünde ise sebze ve meyvecilik faaliyetleri sürdürülmektedir.²⁵⁶

Tablo 6. *Tarımsal Arazi Varlığı*

Cinsi ve Kullanım Şekli	Bayburt	
	Miktarı	%
Tarım arazisi	119.363	31.85
Çayır-mera	209.814	55.99
Orman-funda-çalılık	29.793	7.65
İşlenmeyen-diğer	15.727	4.21
Toplam	374.697	100

Kaynak: Bayburt İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2020 Çalışma Raporları²⁵⁷

2020 tarım ve orman müdürlüğü çalışma raporu sonuçları, araştırma sahasında tarım alanlarının yeterli derecede kullanılmadığını göstermektedir. Tarımsal arazinin 15.727 ha alanının işlenmemesi ve üretim için değerlendirilmemesi il ekonomisinin önemli sorunlarından biridir.

²⁵⁵ Birinci, *Bayburt İlinin Coğrafyası*, 259-260.

²⁵⁶ Birinci, *Bayburt İlinin Coğrafyası*, 268.

²⁵⁷ Tarım Orman Bakanlığı (TOB), "Bayburt İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2020 Çalışma Raporları" (Erişim 27 Aralık 2022).

Tablo 7. *Ekili Dikili Alanların Dağılımı*

Tarım alanları	Bayburt
Tarla ürünleri	852.576
Nadas alanları	114.789
Sebze alanı	2.762
Üs bitkileri alanı	0
Meyve alanı	1668
Toplam	971.795

Kaynak: Bayburt İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2020 Çalışma Raporları²⁵⁸

2020 yılında yayımlanan çalışma raporuna göre Bayburt ve çevresinde nadas alanlarının oranı bir hayli fazladır ve nadasa ayrılan veya tamamen terk edilen arazi miktarı yıl geçtikte artış göstermektedir. Kuşkusuz bunun nedenlerinden biri kırsal alandan kentsel alana veya kentler arası meydana gelen göçlerdir. Başka bir neden ise tarımsal organizasyonu oluşturan sulama, gübreleme, ilaçlama, makinalaşma ve pazarlama faaliyetlerindeki eksikliklerdir.²⁵⁹

Tablo 8. *Bitkisel Üretim Tarla Ürünleri Üretimi*

Ürün Adı	Bayburt	
	Ekili Alan	Üretim
Buğday (Durum buğdayı hariç)	165. 774	46. 499
Arpa (Diğer)	141. 891	40. 401
Çavdar	35. 360	12.550
Yulaf (Dane)	1.770	444
Yulaf (Yeşil ot)	129. 305	256. 620
Triticale	18. 693	7. 189
Fasulye, Kuru	2.516	302
Nohut, Kuru	2.385	181
Mercimek, Kuru (yeşil)	4.155	374
Patates (tatlı patates hariç)	5.664	16.604
Şeker Pancarı	10.350	42.553
Fiğ (adi) (yeşil ot)	31. 128	57. 057
Fiğ (Macar) (yeşil ot)	147	308
Yonca (yeşil ot)	149. 262	298.537

²⁵⁸ (TOB), "Bayburt İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2020 Çalışma Raporları".

²⁵⁹ Yıldız, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu*, 472.

Korunga (yeşil ot)	80. 293	128. 469
Mısır (Silaj)	3.747	20. 611
Fiğ (adi) tohumu	916	92
Bezelye (yemlik yeşil ot)	2.263	4. 526
Fasulye, Taze	482	578
Beyaz lahana	1.650	10. 236
Domates (Sofralık)	292	1.197
Soğan	17	17
Marul (kıvırcık)	16	4
Ispanak	6	5
Elma	780	637
Armut	185	126
Kiraz	270	5

Kaynak: Bayburt İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2020 Çalışma Raporları²⁶⁰

Tarla tarımına ayrılan alanlarda başta buğday (165.774 ha) olmak üzere arpa (141.891 ha) gibi tahıllar ile yonca (149.262 ha), korunga (80.293), yulaf (129. 305) gibi yem bitkileri üretim yapılan alanlar arasında ön planda yer almaktadır. Sebze tarımı yapılan alanlarda ise beyaz lahana (1.620 ha), fasulye (482 ha), domates (292 ha), gibi türlerin üretimi yapılmaktadır. İklim şartları nedeniyle meyvecilik yeterince gelişmemiş olup, elma (780 ha), armut (285 ha) ve kiraz (240 ha) bahçeleri meyve alanlarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

3.1.4.2. Hayvancılık

Hayvancılık faaliyetleri bu bölgede özellikle kırsal nüfusun en önemli geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Özellikle tarım alanlarının az olduğu yerleşim alanlarında hayvancılık ekonomik yapının temelini oluşturmaktadır. Bu anlamda Bayburt ilinin kuzey kesiminde bulunan Yoncalı, Yazyurdu, Dumlu güney bölgesinde bulunan Yayla pınar, Kop, Başçimağıl, Örence gibi kırsal kesimlerde tarım arazilerinin az oluşu veya tarımsal üretim için gerekli olan iklim şartlarının uygun olmaması gibi nedenler hayvancılık faaliyetlerin ön plana çıkmasına yol açmıştır.

Tablo 9. *Hayvan Varlığı*

Tür	Bayburt
Sığır (kültür)	9.900
Sığır (melez)	76.244

²⁶⁰ (TOB), "Bayburt İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2020 Çalışma Raporları".

Büyükbaş	Sığır (yerli)	242
	Manda	796
	Toplam	87.182
	Koyun	44.786
Küçükbaş	Keçi	5.902
	Toplam	50.688
	Arıcılık işletme sayısı	697
Arıcılık	Toplam kovam	76.019
	Bal üretimi (ton)	720.755
	Balmumu üretim (ton)	11.978
	Yumurta tavuğu	44.600
	Hindi	800
Kümes Hayvanları	Kaz	1000
	Ördek	180
	Toplam	46.580
Su ürünleri	İç su alabalık üretimi (ton)	807.5

Kaynak: Bayburt İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2020 Çalışma Raporları²⁶¹

Bayburt ilinde büyükbaş hayvancılık ilk sırada yer alır. Nitekim 2020 yılı itibariyle ildeki hayvan varlığının 87.182'ye yakını büyükbaş hayvanlar, özellikle sığırlar (76.244 baş) oluşturmaktadır. Buna karşılık küçükbaş hayvanlar (50.688 baş) hayvan varlığının yarıya yakın bir oranını kapsamaktadır. Arıcılık faaliyetleri geçmişe oranla bir artış gösterse de yeterince gelişmemesinin en önemli sebebi başta Trabzon olmak üzere Giresun, Rize ve Ordu illerindeki gezici arıcıların bir bölümünün yaz aylarında Bayburt bölgesinde arıcılık yapmaları ve kalıcı bir ticaret ağı oluşturmamalarıdır. Kümes hayvancılığı ise ticari anlamda bir gelişme göstermeyip genelde ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir.²⁶²

3.1.4.3. Sanayi

Bir bölgede sanayi faaliyetlerinin gelişebilmesi için hammadde, enerji, ulaşım, pazar ve işgücü gibi faktörlerin güçlü bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında araştırma bölgesinde sanayi faaliyetlerinin gelişmesi için hammadde ve işgücü sorunu

²⁶¹ (TOB), "Bayburt İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2020 Çalışma Raporları".

²⁶² Birinci, *Bayburt İlinin Coğrafyası*, 312.

olmamasına rağmen tüketim alanlarına uzaklık ve sermaye azlığı bu bölgede sanayi faaliyetlerinin gelişmemesinde büyük bir etkiye sahiptir.²⁶³

Bayburt ilinde sanayi faaliyetleri ev imalat, atölye imalat ve fabrika imalatı olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Bunlardan ev imalatı genelde bireylerin veya ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yaşadıkları yerlerde yapmış oldukları peynir, tereyağı ve ekmek gibi gıda maddeleri üretiminden oluşmaktadır. Bu üretim biçiminden birey ihtiyaç fazlası bir durum ile karşılaşırsa pazara sunulma hareketi gerçekleşir. Bu yönüyle ev imalatı evrensel sanayi bölgenin ekonomik yapısına ciddi anlamda katkı sağlamasa da bireysel yapıların ekonomik durumlarında etkili bir faktördür. Sanayi faaliyetleri içinde etkili olan bir diğer tipte atölye sanayisidir. Atölye tipi sanayi tesislerinin büyük bir bölümünü mobilya ve marangoz atölyeleri, demir doğrama ve plastik doğrama atölyeleri oluşturmaktadır. Bu tesisler küçük ölçekli olup meydana getirdikleri istihdam da oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla atölye tipi sanayi genel itibariyle yerel ihtiyaçları karşılamaya yönelik oluşturulmuştur.²⁶⁴

Bayburt bölgesi çeşitli dönemlerde uygulanan kalkınma programlarına rağmen sanayi açısından herhangi bir gelişme göstermemiştir. Şüphesiz bu durumda organize sanayi bölgesinde yaşanan altyapı sorunları önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu sorunlara rağmen sanayi faaliyetlerini geliştirmek ve ekonomik yapıya katkı sağlamak amacıyla oluşturulan organize sanayi bölgesinde plastik sanayi, gıda sanayi ve madencilik üzerine faaliyet gösteren tesisler bulunmaktadır. Bu tesislerde kendi içerisinde gıda sanayi, plastik ürünleri sanayi, metal işleri sanayi ve taş ve toprağa dayalı sanayi olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Gıda sanayi grubunda Çoruh Un ve Kepek Fabrikası, Pey-kar Süt, Nurtat Kolotoğlu Et-Balık Ürünleri, Yılmaz Gıda Sanayi kuruluşları yer almaktadır. Bayburt ilinde plastik ürünler kategorisinde faaliyet gösteren en önemli tesisler ise İtimat Plastik Poşet Fabrikası ve Kavi Metal ve Profil Sanayi grupları bulunmaktadır. Bunun dışında bu bölgede gelişme gösterebilecek sanayi kollarından biri de taş ve toprağa bağlı sanayi koludur. Bu alanda en önemli kuruluş Baykes Tuğla Fabrikasıdır.²⁶⁵ Sonuç olarak Bayburt ilinde bireylerin ve ailelerin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik atölye tipi sanayi faaliyetleri dışında diğer sanayi türlerinin gelişmediği dikkat çekmektedir.

²⁶³ Mehmet Emin Karaca - Metin Bayrak, *Bayburt İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması* (Ankara: Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, 2017), 90. Birinci, *Bayburt İlinin Coğrafyası*, 316.

²⁶⁴ Birinci, *Bayburt İlinin Coğrafyası*, 317.

²⁶⁵ Birinci, *Bayburt İlinin Coğrafyası*, 318-319.

3.1.4.4. Turizm

Bayburt ili, tarihi ve kültürel değerleri, yeryüzü şekilleri, iklim yapısı ve bitki örtüsü faktörleri ile birlikte çok çekici ve farklı turizm faaliyetlerini içinde barındırmaktadır. Bu kaynaklara bağlı olarak bölgede kış turizmi, kültür turizmi, yayla turizmi, botanik turizm ve karavan turizmi ön plana çıkmaktadır. Araştırma sahasında bulunan bu turizm çeşitliliklerini genel olarak doğal çekicilik ve beşeri çekicilik şeklinde iki başlık altında incelemek mümkündür.²⁶⁶ Bu bölgede bulunan dağlık alanlar doğal turistik kaynaklar arasında ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca bu alanlar yayla ve kış turizmi dışında eko turizm kırsal turizm içerisinde bulunan birçok aktiviteye de olanak sağlamaktadır. Bu açıdan araştırma sahasının güney kesiminde bulunan Kop dağı kış aylarında kayak alanı olarak kullanılırken bölgenin kuzeyinde yer alan Soğanlı ve Hidezen dağları ise dağ turizmi faaliyetlerinden dağcılık, trekking, foto safari, kampçılık, yamaç paraşütü ve yayla turizmi açısından büyük önem taşımaktadır. Araştırma sahasında bulunan doğal turistik kaynaklardan bir diğeri de mağaralardır be bu mağaraları Çımağıl mağarası ve Helva köyü buz mağarası olarak sıralamak mümkündür. Bayburt ilindeki doğal turistik çekicilikler arasında hidrografik unsurlarda önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda araştırma sahası için de büyük bir öneme sahip olan Çoruh nehri üzerinde akarsu turizmi olarak tanımlanabilecek rafting ve kano faaliyetleri yapılmaktadır.²⁶⁷

Araştırma sahasında doğal turistik kaynakların yanında beşeri kaynaklarda önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle coğrafi açıdan tarihi değere sahip bu eserler önemli turizm destinasyonları açısından dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Bayburt, uzun bir tarihi geçmişe sahip olması nedeniyle çok sayıda höyük, kale, cami hamam, türbe gibi yapıtları içinde barındırmaktadır. Araştırma sahasında farklı dönemlerde ortaya çıkan çok sayıda höyük yerleşmelerinin varlığı bu bölgenin turizm yapısı için büyük bir öneme sahiptir. Ancak höyüklerin bir kısmının yıkılması ve bir bölümünün de toprakla örtülü olması turizm yönünden araştırma sahasını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yerleşme alanları dışında turizm değeri taşıyan bir başka alan da Aydıntepe yeraltı şehridir. İlçe merkezinde bulunan bu turistik yapı yüzeyden 2-2.5 m derinde tüflerin oyulması ile oluşturulan galerilerden meydana gelmektedir.²⁶⁸

Bayburt bölgesinde beşeri turistik kaynaklar içinde en dikkat çeken şüphesiz Bayburt kalesidir. Şehrin kuzey bölümünde inşa edilen bu yapının kimler tarafından oluşturulduğu tam

²⁶⁶ Birinci, *Bayburt İlinin Coğrafyası*, 337.

²⁶⁷ Bayburt Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü (KTM), "Turizm Aktiviteleri" (Erişim 27 Aralık 2022). Birinci, *Bayburt İlinin Coğrafyası*, 337-342.

²⁶⁸ Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB), "Turizm Aktiviteleri" (Erişim 27 Aralık 2022). Birinci, *Bayburt İlinin Coğrafyası*, 344-347.

olarak bilinmese de Doğu Roma İmparatoru Justinianus tarafından tahkim edildiği kesin olarak bilinmektedir. Bayburt kalesi şehrin içinde yer alması nedeniyle şehre gelen yerli ve yabancı turistler tarafından en çok ziyaret edilen turizm destinasyonudur. Araştırma sahasında beşeri kaynaklar arasında cami ve türbe gibi dini yapılarda değerlendirilebilir. Bu kapsamda Bayburt merkezinde bulunan Ulu Camii, Zahit Efendi Camii, Kutlu Bey Camii ve Dede Korkut Türbesi turistik yerler kategorisi altında sıralanabilir. Son olarak araştırma sahasında beşeri turistik kaynaklara son dönemlerde sayıları artan festivalleri ve müzeleri de eklemek gerekir. Bölgede bu şekildeki etkinliklerin en kapsamlısı Uluslararası Dede Korkut Kültür ve Sanat Festivalleri olmaktadır. Bunun yanı sıra her yılın temmuz ayında gerçekleşen Tuzlu Su Festivalleri, Kırklar Şenliği, Hacıoğlu Yayla Şenliği ve Kuşmer Yayla Şenlikleri de bulunmaktadır. Müze turizminde ise Baksı Müzesi ve Kenan Yavuz Etnografya Müzesi büyük bir öneme sahip olup araştırma sahasının hem Türkiye’de hem de Avrupa’da tanınmasına ve ekonomik olarak gelir elde edilmesine katkı sağlamaktadır.²⁶⁹

3.1.5.Eğitim

Bayburt ili genelinde 2019 yılı itibariyle eğitim ve öğretim kurumlarının sayısının oldukça iyi durumda olduğu görülmektedir. Ancak bireylerin, ekonomik ve sosyal durumlardan dolayı kırsal alandan kentsel alana veya kentler arası bir göç hareketinde bulunması toplumsal yapının her alanını etkilediği gibi eğitim alanını da etkisi altına almıştır. Bundan dolayı köylerde nüfusun giderek azalması köy okullarının kapatılmasına ve taşınalı eğitim öğretim faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Buna göre Bayburt merkezde ve kırsal kesimde 9 adet anaokulu, merkez ilçe ve köylerde toplam 43 adet ilkököl, yine aynı şekilde 51 adet ortaokul, ilçe ve merkezde toplam 15 adet lise, 4 adet özel eğitim, 3 adet halk eğitim ve 1 adet rehberlik ve araştırma merkezi bulunmaktadır.²⁷⁰

Tablo 10. İl ve Cinsiyete Göre Okuryazarlık

Durum	Erkek	Kadın	Toplam
Okuma-yazma bilen	39. 363	35. 531	74. 894
Okuma-yazma bilmeyen	280	2484	2764
Bilinmeyen	611	508	1.119

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2022 verileri.²⁷¹

²⁶⁹ KTB, “Turizm Aktiviteleri”. Birinci, *Bayburt İlinin Coğrafyası*, 348.

²⁷⁰ Milli Eğitim Müdürlüğü (MEB), “Okullar ve Diğer Kurumlar” (Erişim 27 Aralık 2022).

²⁷¹ TÜİK, “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2022 Verileri”.

Bayburt'taki tek yükseköğretim kurumu 2008 yılında kurulmuş olan Bayburt Üniversitesi'dir. Dede Korkut ve Babertî olmak üzere iki yerleşkeden oluşan Bayburt Üniversitesi'nde 1 Enstitü, 9 Fakülte, 6 Meslek Yüksekokulu ve 13 adet Araştırma Merkezi bulunmaktadır. Hem yerleşke alanı olarak hem de öğrenci sayısı potansiyeli olarak gün geçtikçe büyüyerek gelişen Bayburt Üniversitesi, şehirdeki sosyal ve kültürel faaliyetlerin de artışına olumlu yönden etkide bulunmuştur. Bayburt halkı günümüzde eğitim ve öğretime kıymet vermektedir. Türkiye'nin en az nüfusa sahip il olması, sanayi sektörünün aktif olmaması gibi nedenler halkın, eğitim konusuna daha da çok önem vermesini sağlamıştır. Ancak eğitim gören gençlerin türlü imkânsızlıklar nedeniyle memleketlerinde kalmadıkları ve büyük kentlerde yaşadıkları gözlemlenmiştir.²⁷²

3.1.6. Din Hizmetleri

Bayburt il müftülüğü 5 müftü, 6 vaiz, 2 cezaevi vaizi, 1 din hizmetleri uzmanı, 1 şef, 1 tekniker, 10 veri hazırlama ve kontrol işletmeni, 2 şoför olmak üzere 28 kişilik personelle topluma hizmet vermektedir. Bununla birlikte Müftülük teşkilatı Genel İdare Hizmetleri, Din Hizmetleri ve Yardımcı Hizmetlerden oluşmakta olup ilçede din hizmetleri Müftü, Vaiz, Kur'an Kursu Öğretmeni, İmam Hatip ve Müezzin Kayyımlar tarafından Kur'an Kursu ve camilerde verilmektedir.²⁷³

İlde 6 kuran kursu ve başta tarihi ve sosyal açıdan büyük bir öneme sahip olan Bayburt ulu camii, Pulur (Gökçedere) Ferahat bey camii, Sünür (Çayır yolu) kutlu bey camii, Yakutiye (yeni) camii, Zahit Efendi camii, Pulur (Gökçedere) medresesi ve Bedesten (Taşhan) olmak üzere toplamda 183 camii bulunmaktadır.²⁷⁴

Yine ilde halk tarafından önemli kabul edilen türbe ve dede mezarları bulunmaktadır. Bunlar içinde Şehit Osman Türbeleri, Ahmedi Zencan Türbesi (Kümbet), Sünür (Çayır yolu) Kutlu bey Türbesi, Yanbaksı (Güneşli) Kümbeti, Bey Böyreğ (Bamsı Beyrek)Türbesi, Abdülvehhap Gazi Türbesi, Seydi Yakup Türbesi, Hazreti Tuzcuzaade Efendi Türbesi, Dede ziyaret yerleri sıralanabilir.²⁷⁵

²⁷² Bayburt Üniversitesi (BAYÜ), "Bayburt Üniversitesi Fakülte Sayıları" (Erişim 27 Aralık 2022).

²⁷³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Bayburt Müftülüğü Personeller" (Erişim 27 Aralık 2022).

²⁷⁴ Bayburt Valiliği, "Bayburt Camileri" (Erişim 27 Aralık 2022).

²⁷⁵ Yıldız, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu*, 372.

3.2. BULGULAR

3.2.1. Katılımcılara İlişkin Betimsel Analizler

Bu başlık altında Bayburt ilinin kırsal kesiminde yaşayan ve araştırmaya dahil olan Elli (50) katılımcının betimsel (demografik) özelliklerine yer verilmiştir. Benzeşik örneklem tekniği kullanılarak yapılan mülakat sonucunda elde edilen bu demografik bilgiler katılımcılara yaş, eğitim durumu, medeni durum, ekonomik durum ve meşguliyet veya meslek gibi soruların yöneltilmesi sonucunda oluşturulmuştur.

Tablo 11. *Katılımcıların Demografik Bilgi Tablosu*

Katılımcılar	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Durum	Ekonomik Durum	Meşguliyet veya Meslek
1 ÇO	26	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
2 HB	32	Lise	Bekar	5000 ve üstü	Kursiyer
3 FK	35	Lise	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
4 MK	27	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
5 KB	26	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
6 ST	54	İlkokul	Bekar	5000 ve üstü	Ev hanımı
7 ŞB	45	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
8 AB	61	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
9 DF	47	İlkokul	Bekâr	500 ve altı	Ev hanımı
10 KÇ	35	Lise	Bekâr	500 ve altı	Ev hanımı
11 SY	54	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
12 GB	37	İlkokul	Evli	2500-5000	Kuaför
13 SK	35	İlkokul	Evli	1000-1500	Temizlik personeli
14 FS	45	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
15 GK	67	Okur-yazar değil	Dul	1000-1500	Ev hanımı
16 DK	24	Ön Lisans	Bekâr	5000 ve üstü	Laborant
17 NÇ	75	İlkokul	Evli	2500-5000	Emekli
18 NB	42	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
19 FK	27	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
20 YK	25	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
21 CK	36	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı

22 NN	25	Lise	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
23 KB	27	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
24 RO	42	Lise	Evli	5000 ve üstü	Hemşire
25 ZN	49	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
26 YB	40	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
27 SY	62	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
28 TÇ	61	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
29 AÇ	42	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
30 NT	49	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
31 HK	47	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
32 SF	43	Lise	Evli	5000 ve üstü	Ebe
33 ZT	38	Lisans	Bekâr	5000 ve üstü	Memur
34 NO	50	İlkokul	Bekâr	5000 ve üstü	Ev hanımı
35 EO	47	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
36 ZŞ	44	Ön lisans	Bekâr	5000 ve üstü	Odyometri
37 KB	42	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
38 ÜB	23	Ön lisans	Bekâr	5000 ve üstü	Çocuk gelişimci
39 AN	45	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
40 NŞ	55	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
41 HE	63	Lise	Evli	5000 ve üstü	Kursiyer
42 ÇC	44	İlkokul	Evli	500 ve üstü	Ev hanımı
43 GÇ	34	Lise	Evli	5000 ve üstü	Memur
44 NB	63	İlkokul	Evli	1000-1500	Ev hanımı
45 SK	64	Ortaokul	Dul	2500-5000	Ev hanımı
46 SE	49	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
47 FK	57	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
48 GB	57	Lisans	Evli	5000 ve üstü	Tıbbi sekreter
49 AK	56	Okur-yazar değil	Evli	500 ve altı	Ev hanımı
50 GK	47	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı

Tablo 11’de belirtilen örneklem grubunun demografik özelliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için yaş, eğitim durumu, medeni durum, ekonomik durum ve meşguliyet veya meslek bilgileri bir arada verilmiştir.

3.5.2. Yaş Grubu

Yapılan araştırmanın sonuçlanması için oluşturulan mülakat sorularında katılımcıların yaş gruplarını belirlerken bireyin sosyal, psikolojik ve dini açıdan kendini ifade edebilme, çevreyi gözlemleyebilme ve anlama yetisi göz önünde bulundurularak 15 yaş sınır alınmıştır. Araştırmaya katılanların yaş grupları ve dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 12. *Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı*

Yaş Dağılımı	Toplam	%
15-25 yaş arası	5	10
26-35 yaş arası	10	20
36-65 yaş arası	33	66
65 yaş üstü	2	4
Toplam	50	100

Tablo 12’de belirtilen yaş grupları bakımından elde edilen bulgu sonuçlarına göre 14-25 yaş düzeyinde olanların oranı %10, 26-35 yaş aralığındakilerin oranı %20, 36-65 yaş grubunun oranı %66 ve 65 ve üstü yaş grubunun oranı ise %2 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre kırsal kesimin nüfus yapısının büyük çoğunluğunu, toplumda orta yetişkinlik olarak değerlendirilen 36-65 yaş grubunun oluşturduğu görülmektedir. Bu da araştırma bölgesi olan Bayburt ilinin kırsal kesimlerinin orta yetişkinlik nüfusu açısından oldukça yüksek bir orana sahip olduğunu göstermektedir.

3.5.3. Eğitim Durumu

Eğitim, toplumsal yapının temelini oluşturan ve bireyler tarafından ortaya konan norm ve değerlerin nesilden nesile aktarılmasında ve oluşturulan bu değerlerin sosyal yapı içerisinde anlaşılır bir şekilde yaşanılması üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla sosyal yapı içerisinde yaşayan bireylerin eğitim ve öğrenim düzeyleri arttıkça toplumsal değerlerin daha rahat anlaşılacağı, yaşanılacağı ve kuşaktan kuşağa aktarılacağı; öğrenim düzeyi düştükçe bunun tam aksi bir gelişme olacağı beklenmektedir. Kırsal kesimde yapılan araştırma sonucunda elde edilen veriler bu bölgede yaşayan kadınların eğitim seviyelerinin düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Ancak son dönemlerde toplumsal değişim ile birlikte ortaya

ıkan ve sosyal yapının her alanını etkileyen iletişim olanakları, sosyal medya ve teknolojik gelişmeler bu bölgede var olan eğitim düzeyinde yükselme sağlamıştır.²⁷⁶ Bu açıklamalar eşliğinde, ankete katılanların öğrenim düzeyleri tablo 9’da gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 13. *Katılımcıların ğrenim Durumlarına Göre Dağılımı*

ğrenim Durumları	Sayı	%
Okur-yazar değil	2	4
İlköğretim	27	54
Ortaöğretim	8	16
Lise	8	16
n lisans	3	6
Lisans	2	4
Toplam	50	100

Tablo 13’e göre örneklem grubunu oluşturan kadınların %54’n ilköğretim mezunu, % 16’sını ortaöğretim mezunu, % 16’sını lise mezunu, %6’sını ön lisans mezunu, %4’n lisans mezunu ve %4’n de okur-yazar olmayan kadınların oluşturduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre katılımcı grubunun en yüksek oranı ilköğretim mezunu kadınlardan oluşmaktadır.

3.5.4. Medeni Durum

Tablo 14. *Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Dağılımı*

Medeni Durum	Sayı	%
Evli	37	74
Bekâr	11	22
Dul	2	4
Toplam	50	100

Tablo 14’e göre örneklem grubunu oluşturan kadınların % 74’ evli, % 22’si bekâr ve % 4’n de dul kadınlar oluşturmaktadır. Elde edilen bulgulara göre evlilik oranının yüksek olduğu buna karşılık dul sayısının düşük olduğu görülmektedir. Bu durum mülakata katılanlar

²⁷⁶ Erkan Perşembe, *Toplumsal Değişme Ve Din İlişkileri (Ordu ilinin iki köyünde karşılaştırmalı bir alan araştırması)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 1991), 89.

açısından araştırma bölgesinde parçalanmış aile tipinin çok büyük oranda olmadığına bir göstergesidir.

3.5.5. Ekonomik Durum

Tablo 15. *Katılımcıların Ekonomik Durumlarına Göre Dağılımı*

Ekonomik Durum	Sayı	%
500 ve altı	33	66
500-1000 arası	0	0
1000-1500 arası	3	6
1500-2000 arası	0	0
2500-5000 arası	3	6
5000 ve üstü	11	22
Toplam	50	100

Tablo 15'e göre örneklem grubunu oluşturan kadınların % 66'sı 500 ve altı % 6'sı 1000-1500 arası, %6'sı 2500-5000 arası ve %22'si 5000 ve üstü bir gelire sahiptir. Katılımcıların ekonomik durumlarıyla ilgili bireysel değerlendirmeler göz önüne alındığında kırsal kesimde yaşayan kadınların yarısından fazlasının gelir durumlarının düşük seviyede olduğu görülürken yüksek gelir kaynağı olan katılımcıların da olduğunu söylemek mümkündür.

3.5.6. Meşguliyet veya Mesleki Durum

Sosyal yapıların veya toplumsal kurumların değişiminde bireylerin sahip oldukları meslek veya meşguliyet durumları büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla meslek veya meşguliyet kavramları nitelikli araştırmaların genelinde, araştırma sonuçları üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Ankete katılanların sahip oldukları mesleki durumlara göre dağılımı tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 16. *Katılımcıların Meşguliyet veya Meslek Durumlarına Göre Dağılımları*

Meşguliyet veya mesleki durum	Sayı	%
Ev hanımı	37	74
Memur	9	18
Emekli	1	2
İşsiz	0	0
Zanaatkâr	3	6

Tablo 16'ya göre örneklem grubunu oluşturan kadınların %74'ü ev hanımı, %18'i memur, %6'sı zanaatkar ve %2'si emeklidir. Elde edilen bulgulara göre örneklem grubunda ağırlıklı orana sahip olan unvan ev hanımı olurken memur ve zanaatkar sayısı da yok sayılamayacak derecede fazladır.

3.2.2. Kırsal Alanda Yaşayan Kadınların Dini Tutumları Üzerinde Sosyal Medya Kavramının Etki Düzeyi

3.2.2.1. Din Kavramının Çağrışımları

İnsanlık tarihinin başlangıcı ile birlikte ortaya çıkan ve bireyin her dönemine şahitlik eden din kavramı, toplumsal yaşam için büyük bir önem teşkil etmektedir. Bu kavram, bireylerin ve sosyal yapıların şekillenmesinde, insanların duygusal ihtiyaçlarını tatmin etmede ve özellikle bireyin gücünün yetmediği ve öngörülemeyen planlamalar için sonuç odaklı çözüm üretme noktasında etkili bir alternatif oluşturmaktadır.

Geçmişten günümüze kadar kendini çeşitli formlarla gösteren din kavramının tanımlanması zamanla birlikte farklılıklar göstermiştir. Örneğin eski Yunancada korku ile karışık sevgi anlamına gelen din kavramı Farsçada inanmak, adet edinmek kelimelerini çağrıştırmaktadır.²⁷⁷ Din olgusunun tanımlanmasında ortaya çıkan bu değişiklikler kişilerin din adı altında sunduğu hizmetin desenlerini de yeniden çizmiştir. Literatür incelendiği zaman din kavramı, doğaüstü, kutsal ve ahlaki öğeler taşıyan, çeşitli ayin, uygulama, değer ve kuralara sahip inançlar bütünü²⁷⁸ olarak ifade edilmiştir.

Yapılan görüşmeler esnasında katılımcıların sosyal, psikolojik ve dini açıdan kendini ifade edebilme, çevreyi gözlemleyebilme ve anlama yetisi göz önünde bulundurularak 15 yaş sınır alınarak kırsal kesimde yaşayan toplamda 50 kadın katılımcıya, din kavramı kullanıldığı zaman akıllarına ilk olarak nelerin geldiği, din kavramının kırsal kesimde yaşayan kadının zihinsel yapısında neleri çağrıştırdığını anlamaya yönelik bir takım sorular yöneltilmiştir. Genel olarak din kavramını üzerine literatür de hâkim olan kilit noktalara değinilerek katılımcılar tarafından inançlar bütünü, doğru yolu gösteren kaynak ve dürüstlük gibi tanımlamalar yapıldığı görülmüştür. Din kavramının çağrıştırdığı bir diğer durum katılımcılar tarafından anlam arayışı olarak belirtilmiştir. K2, K10, K16 ve K5 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

²⁷⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 212.

²⁷⁸ Faruk Karaca, *Din psikolojisi*, 69-70.

“Din bizlerin doğru yola ulaşmasını sağlayan Allah’ın emrettiklerini uyguladığımız bilgiler bütünüdür. Din benim için ibadet değil sadece yaşam tarzımı başka bir ifadeyle davranışlarımı etkileyen güçlü ve doğru bir kaynaktır.” (K2 (32, Kadın))

“Din kavramı benim için bana verilen ve ne zaman biteceği belli olmayan hayat yolunda edepli, ahlaklı ve en önemlisi yaşarken Allah yolunda dürüst olmayı ifade eder. Eğer Allah yolunda edepli ve dürüst olursak hayatta en büyük değeri almış oluruz. Kısacası din bir serüven ve bu serüvenin en önemli parçası dürüstlüktür yani din eşittir dürüstlük.”(K10 (35, Kadın))

“Din Hz. Âdem babamızdan beri var olan ve günümüze kadar ulaşan bir kavramdır. Bu kavram insanların nasıl yaşamasını en güzel şekilde açıklayan bir bütünler topluluğudur. İnsanların bu zorlu dönemde daha huzurlu bir şekilde yaşamasını mümkün kılan, zora veya dara düştüğümüzde bizi elimizden tutup tekrar ayağı kaldıran bir güçtür. En önemlisi de insanın bilinmezliklerle dolu bulduğu yaşam alanında bir anlam arayışıdır.”(K16 (24, Kadın))

“Din benim için tek kelimeyle dürüstlüktür. Dürüst insan dinine bağlı insandır. Çevrene bir bak nerede yalancı, insanları kandıran aldatan kişi varsa o dinden uzaklaşmış, sapıtmıştır. Bunun farkına varmak gerekir.”(K5 (26, Kadın))

K2 ye göre din kavramı, bireyin doğru yola ulaşmasında yön gösteren bilgiler bütününi ifade etmektedir. K2 bu kavramı tanımlarken ibadet boyutunu ön plana çıkarıp din kavramını sınırlandırmamış ayrıca bu kavramın bireyin yaşamsal alanı ve davranış biçimleri üzerinde de etkili bir güç olduğunu ifade etmiştir. Bu ifade biçimi de katılımcının din kavramına tek bir yönden bakmadığını, hayatın her alanına etki ettiğini dolayısıyla din kavramının bir bütün olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. K10 ve K5 ise din kavramını tanımlarken farklı bir yöntem kullanarak bu kavramı dürüstlük olgusu ile eş değer tutmuşlardır. K16 din kavramını kişinin seçkin olmayan dünyada yapmış olduğu bir anlam arayışı biçiminde değerlendirip bireyi ayağı kaldıran en temel güç olarak nitelendirdiği görülmüştür. Ayrıca bu katılımcının din kavramını kısa kalıplar içerisine sığdırmadan Hz. Âdem peygamberden yola çıkarak tarihsel bir süreç doğrultusunda ele alması ve bilinmezlikler ile dolu olan evrenin karşısında bir kurtuluş olarak tanımlaması dinin sadece bir inanç biçiminden ibaret olmadığını ve en önemlisi kırsal kesimde yaşayan ve Z kuşağı olarak tanımlanan katılımcının din kavramına sadece inanç bütünü olarak bakmadığının, din kavramı üzerinde bilinçli ve bilgili olduğunun apaçık belirtisidir.

“Bana göre din kavramı peygamber efendimiz döneminden gelen hadis ve ayetlere göre oluşan inancımız doğrultusunda bize göre doğru gelen şekilde yaşamamızdır. Allah’ın emir ve yasakları bilerek bu doğrultuda yaşamaktır. Yani yüce bir varlığın misal metafizik gibi, bütün

hayatımıza yön veren kurallar bütününi ifade etmektedir. Emir, yasak ve mübah kelimelerinin tamamını kapsamaktadır.” (K24 (42, Kadın))

“Din hayatımıza yön veren, hayatımızın her anında ve her durumunda nasıl davranacağımızı nerelere dikkat edeceğimizi hangi ortamlarda bulunup bulunmayacağımızı ve bu ortamlarda nasıl bir üslupla konuşacağımızı bizlere öğreten, güzellikler sunan ve bizlerin gidebileceği en güzel yolu gösteren temel direğimiz, rehberimiz ve pusulamızdır.” (K3 (35, Kadın))

“Bana göre din insanın Allah tarafından emredilen şeyleri yerine doğru bir şekilde getirmesi ve bundan mutluluk duymasıdır. Eğer bir kul Allah’ın emir ve yasaklarını doğru bir şekilde yerine getirirse mutlu olur yoksa başka bir şekilde bu yalan dünyada mutlu olmak mümkün değil. Mutluluk dindedir ve mutluluğa erişmenin en önemli yolu da emir ve yasaklara uymadan geçer. Müslüman bir insan mutlu olmak istiyorsa dinine sınıksız sarılmak zorundadır. Çünkü dünya hayatında mutluluk eşittir dindir.” (K40 (55, Kadın))

“Bana göre din kavramı eşitlik kavramı ile aynı anlama gelmektedir. Sahip olduğum dinin emir ve yasaklarına baktığımda zengin fakirden, erkeğin kadından, bir mezhebin başka bir mezhepten siyahın beyazdan kısacası kimsenin kimseden üstün olmadığı apaçık ortadadır ve üstünlük yalnızca takvadadır. Bunu bildiğim için kendimi daha iyi hissediyorum. Çevrem birbirlerine üstünlük taslayan birbirlerini hor gören insanlarla dolu. Ben bu durumu dinden uzaklaşma olarak yorumluyorum. Çünkü dinine dört elle bağlanan bir insan kimseye üstünlük göstermez ve her zaman adaletli davranır. Uzun lafın kısıtı benim için din adalet ve eşitliktir. Bu kadar bilir ve bu kadar söylerim”. (K12 (37, Kadın))

K24 için din kavramı, Allah’ın emir ve yasaklarından oluşan kurallar bütününi ifade etmektedir. Ayrıca katılımcı bu kavramı doğru bir şekilde yaşamının anahtarı olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla bu tanımlamaya göre din kavramı doğruluk terimi ile aynı anlama gelmekte ve bireyin yaşamının her alanına etki ettiği görülmektedir. K3 din kavramını, bireyin içerisinde bulunduğu sosyal yaşamda ona yol gösteren rehber veya pusula olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamaya göre din kavramının tek bir alan ile sınırlı kalmayıp bireyin davranışları, söylemleri ve sosyal hayatı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. K40 kendi adına din kavramını, bireyi psikolojik yönden ayakta tutan bir olgu ve zihinde oluşturulan mutluluk durumu olarak ifade etmektedir. Katılımcı bu tanımlama ile birlikte mutluluk kavramı ve din olgusu arasında bir bağ kurmuş, bireyin sahip olduğu dini duygunun yaşam biçimi üzerinde olumlu bir etki yapacağını ifade etmiştir. Çünkü katılımcının bu ifadesine göre bireyin dünyaya geliş amacı mutlu olmak ve huzurlu bir yaşam sürmektir. Bu yaşam biçiminin elde edilebilmesi de sahip olunan dini düşüncüyü yaşayış tarzına bağlıdır. K12

ise din kavramını, adalet ve eşitlik kavramları ile bir tutup bu yönde bir değerlendirme yapmıştır. Kırsal kesimde yaşayan katılımcının din kavramı üzerine yapmış olduğu bu tanımlama geleneksel din tanımlamaları dışında bir betimleme özelliği taşıyıp din kavramına farklı bir bakış açısı getirmiştir.

Din kavramının bireyde çağrıştırdığı ifadeyi anlamaya yönelik katılımcılara yöneltilen “Din kavramı size göre neyi ifade etmektedir?” sorusu doğrultusunda elde edilen bulgular birbiriyle yakın olup genel olarak din kavramının kurallar bütünü olduğu ve bireye yol gösteren bir rehber aracı olarak tanımlandığı verilen cevaplar arasında sıkça rastlanılan betimlemelerden bazılarıdır. Aynı zamanda din kavramının bireyin yaşamını ve özellikte yaşam tarzını yöneten ve değiştiren güçlü bir kaynak olduğu ve bireyin ruh sağlığını koruyup bireyi daima pozitif bir görüşe yönlendirdiği de ifade edilen görüşler arasındadır. Diğer açıdan din kavramı insanların ve özellikle toplum tarafından eksik olarak görülen kadınların kendilerini psikolojik olarak değerli hissetmelerinde, varlıklarının kutsal olduğunu düşünmelerinde etkin bir güç olduğu ifade edilmiştir. K48 ve K33 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Geçmiş yaşantıma bakıldığında din kavramı benim için sadece ayetler, peygamber efendimizin sünnetleri ve yaptığım ibadetleri ifade ediyordu. Ama zaman geçtikçe aslında sahip olduğum dine daha doğrusu din kavramına bakıldığında özellikle kadınlara verilen değeri okuyup araştırdığımda fazlasıyla âşık oldum bu yüzden benim için din demek kadına verilen değer demektir. Günümüzde bizler bu değere fazlasıyla uzağız ama din kavramına bakıldığında tam da bu durumun veya kavramın içerisinde olmamız gerektiğini görüyorum.” (K48 (57, Kadın))

“Din benim için hakkımı savunduğum, herkesin birbirinden farklı olmayıp Allah katında eşit olduğunu hatırlatan yani bu düzeni öğreten kurallar bütünüdür. Özellikle günümüzde kadınlar ve kadın hakları fazlasıyla ezilme durumunda. Ama din kurumuna veya bu düşünce biçimine bakıldığında durumun hiçte sanıldığı gibi olmadığı ortadadır. Kadınlar maalesef fiziksel ve ruhsal yönlerden sürekli eziliyor ve hor görülüyor bu durumun önüne de ancak din kavramı ile geçebiliriz. Çünkü din hissedilen güçten daha güçlüdür.” (K33 (38, Kadın))

K48 din kavramının kadın hakları ve kadına verilen değer ile benzer anlamlar ifade ettiğini söyleyerek din kavramı üzerine tanımlamasını bu yönde betimlemiştir. Katılımcının sahip olduğu sosyal yaşantı ve bu yaşantı içerisinde meydana gelen toplumsal olaylar, bireysel hayat biçimi, din kavramı üzerine yapmış olduğu araştırmalar ve okumalar din olgusunun belirli kalıplardan çıkıp farklı bir biçimde tanımlanması sebep olmuştur. Dolayısıyla din kavramını tanımlama noktasında bireyin kişisel birikimi ve toplumsal olaylar önemli unsurlar arasında

sayılabilir. K33 ise din kavramını betimlerken yine sosyal yaşam içerisinde meydana gelen sosyal problemler ve bu problemlerin çözümü üzerinden bir tanımlama yaparak dini sosyal yaşamı yöneten kanunlar bütünü olarak ifade etmiştir. Katılımcının bireyler arasında özellikle de ona göre toplumsal yapı içerisinde bulunun kadınlar noktasında ayrımcılık veya hor görülme durumunun aşılabılmesinde din kavramını anahtar bir rolde görmesi dinin toplumsal yapı üzerinde hala güncelliğini koruduğunun apaçık göstergesidir.

Kırsal kesimde yaşayan kadınların din kavramını tanımlama noktasında bilim olgusu da büyük bir rol oynamaktadır. Katılımcıların bir kısmına göre din kavramı, bilimin ortaya attığı iddiaları doğrulayabilme ve inandırıcılık seviyesini artırabilme gücüne sahiptir. K36 ve K22 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Din kavramını tanımlamadan önce din kavramının temelini oluşturan bilim kelimesine değinmek istiyorum çünkü bana göre din bilimin ta kendisidir yani din demek bilim demektir. Yaşım ve mesleğim gereği din kavramına fazlasıyla zaman ayırdım. Bilime bakınca dini görmem kaçınılmaz bir şey oldu sürekli benim için. En basit örnekle oruç tutma ibadetinin faziletlerinin tıp bilminde bilinmezken dinimde yıllar önce bilinmesi mucizevi bir şey bence. Ya da namaz kılariken yaptığımız hareketlerin beynimizi ve vücudumuzun her yerini rahatlatmasını bu bilimin uzmanlarından önce benimsediğim din açıklamıştır.” (K36 (44, Kadın))

“Din kavramı benim için evreni açıklayan bir bilim dalıdır. Evren bilinmezliklerle doludur ve bu sonsuzluğu ve boşluğu açıklayan tek şey dindir. Ayrıca farklı bilim dallarına da katkısı çoktur din kavramının.” (K22 (25, Kadın))

K36 din kavramı tanımlarken bilim olgusu üzerinden bir yol çizmiş ve bilim ile dini ortak bir paydada buluşturarak dini tanımlama noktasında geleneksel tanımlamaların dışına çıkmıştır. Ayrıca katılımcının din olgusu üzerine yapmış olduğu bu tanımlamanın bireyin yaşam koşulları, sahip olduğu meslek dalı ve bilim ile din kavramları üzerine fazlasıyla araştırma yapmasından kaynakladığı gözlemlenmiştir. Aynı şekilde K22 de din ile bilim arasında bir bağ kurarak dini evreni açıklayan bir bilim dalı olarak nitelendirmiştir. Bu tanımlamada dikkat çeken önemli nokta dinin bir bilim dalı olarak betimlenmesi ve bu kavramın diğer bilim dallarına da katkı sağladığı düşüncesidir.

Aynı zamanda, kırsal kesimde yaşayan ve yaş dağılımı 60 ve üzeri olan katılımcılara, din kavramının ne anlama geldiği sorulduğunda ortaya çıkan tanımlamaların İslam, Müslümanlık, peygamber ve ibadet kavramları ile bağdaştırıldığı dolayısıyla bu katılımcıların din ve iman kavramlarını birbirleri ile karıştırdığı gözlemlenmiştir. K8, K15, K27, K17 ve K45 bu durumu şekilde ifade etmektedir.

“Din denilince aklıma İslamiyet geliyor yani doğru yol. Ondan başka bir yolda tanımam ben zaten” (K8 (61, Kadın))

“Din benim için Müslümanlıktır. Bana göre de Müslümanlık güzel bir yaşam geçirmektir. Bu da dinden geçmektedir.” (K15 (61,Kadın))

“Din Allah’a bağlanmak, hayatı daha lezzetli bir şekilde yaşamaktır. Bu da tabi ki günlük şekilde yaptığımız namaz kılmak, tespih çekmek, hocalarımızı dinlemekten geçiyor. Çok şükür ben hepsini yerine getiriyorum çok mutluyum huzurlu bir şekilde yaşıyorum.” (K27 (62, Kadın))

“Hak din İslam’dır. O yüzden benim için de tek din İslam’dır. Elhamdülillah ben Müslüman olarak doğdum ve İslam’ı yaşamaya çalışıyorum.” (K17 (75, Kadın))

“Bana göre din namaz ibadetlerimi düzgün bir şekilde yapmaktır. Ramazan ayında oruç tutmaktır. Param yok olsaydı her sene Kâbe’ye giderdim daha da imanım dinim kuvvetlenirdi ama ne yapacaksın elden bir şey gelmiyor. O yüzden namazımı aksatmamaya çalışıyorum. Fazladan oruç tutuyorum dinim güçlensin diye.” (K45 (64, Kadın))

K8 din ile İslamiyet kavramının aynı anlama geldiğini belirterek bu iki olgunun bireyin doğru yola ulaşmasını ve doğru yolda ilerlemesini sağladığını ifade etmiştir. K8 din kavramını Müslümanlık olgusu ile eşleştirmiş ve dinin temeline güzel yaşama gayesini yerleştirmiştir. K27 din kavramını tanımlarken sahip olduğu dinin ibadetlerini göz önünde bulundurarak bir betimleme yoluna gitmiş ve günlük yaşamda yapılan ibadetin oranı ile bireyin yaşamsal alanında oluşan huzurun orantılı bir biçimde meydana geleceğine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla bu katılımcıya göre din mutluluk ve ibadet birbirlerini tamamlayan kavramlar bütünüdür. K17 aynı şekilde din kavramını İslam düşüncesi ile bağdaştırmış ve iman ile din kavramlarını ayırma noktasında sorun yaşamıştır. K45 ise din kavramını günlük yaşamda yerine getirdiği ibadetleri göz önüne alarak bir tanımlamada bulunmuştur.

Katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığı gibi din kavramı üzerine yapılan tanımlamalardaki farklılaşma bir yandan bireyin içerisinde bulunduğu ve yaşamını sürdürdüğü sosyal yapının katılımcılar üzerindeki etkisi diğer yandan ise bireysel yaşam deneyimleriyle ilişkili olacak şekilde meydana gelen sosyal yapı içerisindeki konum ve sahip olunan yaş durumundan kaynaklanmaktadır. Araştırmada, tanımlar arasındaki farklılaşmanın kaynaklarından bir diğeri de bireyin sahip olduğu mesleki rolüne bağlı olarak gelişen kendini daha iyi ve kaliteli bir biçimde ifade edebilme şeklidir.

3.2.2.2. Dini Bilginin Kaynağı

Din, insanları doğru yola ileten ve peygamberler vasıtasıyla tebliğ olunan, insanları kendi ihtiyaçlarıyla hayra götüren ve her iki cihanda saadet vadeden kanunlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramın en önemli özelliği ve görevi kişiyi merkeze alarak ona yaratıcısı ve O'nun yarattıkları hakkında bilgi vermek ve bireyin yaratıcısına karşı görevlerini bildirmektir.²⁷⁹ Dolayısıyla din kavramı ile birey arasında doğrudan ve sıkı bir ilişki söz konusudur. Bu ilişkinin sağlıklı bir biçimde ilerleyebilmesi için birey ve yaratıcı arasında sağlam ve doğru bir iletişim olması gerekmektedir. Bu da bireyde var olan dini şuurun sağlıklı ve güçlü olmasından kaynaklanmaktadır.

Bireyin zihinsel hayatında meydana gelen gelişmelere ve belirli bir olgunlaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan ve sosyal çevre ile de iç içe olan din şuuru, kişiye kabul ettiği dini anlama ve bu doğrultuda yaşama imkânı sunmaktadır. Sunulan bu imkân doğrultusunda birey, içerisinde yaşadığı sosyal çevre, kurumlar, dini kaynaklar ve kişisel birikimden yararlanarak kabul ettiği din hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmaktadır.²⁸⁰ Bu doğrultuda, bireylerin çocukluktan yetişkinliğe kadar geçen süre zarfında kabul ettikleri din hakkında bilgi sahibi olma eğilimlerinin nasıl ve ne yönde geliştiğini anlamaya yönelik katılımcılara dini bilgilerinin nereden öğrendikleri yönünde bir takım sorular yönlendirilmiştir. Genel olarak katılımcıların yaşam biçimini oluşturup sahip oldukları hayat alanına yön veren din olgusu hakkında bilgi sahibi olmaya veya var olan bilgiyi pekiştirmek adına dini kurumlara, dini kaynaklara, aile kurumuna, bireysel çabaya, sosyal çevreye ve sosyal medyaya başvurdıkları gözlemlenmiştir. K7, K8, K12 ve K22 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Hayata karşı bakış açımı geliştiren beni her olaya karşı hazırlayan ve acı tatlı her şeyi öğreten ailem din kavramını da bana kazandırdı. Bence herkes ilk olarak dini bilgilerini benim gibi ailesinden öğrenmiştir. İbadetlerimin her birinin ilkinin ailemden öğrendim mesela. Namaz kılmak nedir günde kaç kere kılınır nasıl kılınır abdest nasıl alınır iftar nedir sahur nedir oruç tutmak nedir kalkıp bir kitaptan veya bir hocadan dinlemedin ailem en çok ta annem ne derse onu yaptım.” (K7 (45, Kadın))

“Dini bilgilerimin çoğunu ilk olarak ailemden öğrendim. Yani temeli ailede attım. Tabi sonradan sadece bu bilgilerle kalmadım kendim de araştırma yaptım daha çok öğrendim. Ama dediğim gibi ilk olarak aileden öğrendim.” (K8 (61, Kadın))

²⁷⁹ Muhammet Şevki Aydın, *Dinim İslam Temel Bilgiler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 13.

²⁸⁰ Hâbil Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: İz yayıncılık, 2017), 59-60.

“Tabi ki ailemden öğrendim özellikle babamdan. Benim babam hafızdı çocukluğumdan beri birlikte kuran kursuna giderdik. Orada da öğrendirdim bir şeyler ama evde babamla teke tek vakit geçirmek benim için daha faydalı oldu. Çocukluğumda ne öğrendiysem o. Yaş aldım zaman geçti evlendim çoluk çocuğa karıştım bir sürü din ile daha doğrusu İslam dini ile sıkıntısı olan insanla karşılaştım aklıma sorular takıldı ama çok şükür hepsine kendimde bir cevap buldum herhangi bir hocaya başvurmadan. Çünkü dediğim gibi benim babam bana her şeyi öğretti.” (K12 (37, Kadın))

“Ailemden öğrendim ilk olarak tabi ki. Taklidi iman boyutum oradan geliyor yani dinimin temelini oluşturuyor. Ama zaman geçtikçe çevremi ve kendimi sorgulayarak tahkiki imana geçmeye çalıştım kendi çabamla” (K22 (25, Kadın))

K7, K8, K12, K22 sahip oldukları dini bilgilerinin kaynağının aile kurumundan geldiğini belirtmişleridir. Aile, çocuğun içinde doğduğu, doğrudan ilk iletişime girdiği ve en yakın ilişki kurduğu biyolojik, psikolojik, hukuki, ahlaki, ekonomik, kültürel ve dini ağlara dayalı en temel etkidir.²⁸¹ Aile kurumunda bireyin her türlü ihtiyacı karşılanmakta, yarının yetişkininin şahsiyetini temellendirecek olan eğitim, kültür ve en önemlisi dini bilgi bu kurumda verilmektedir.²⁸² Bu tabii ortamda çocuk, gördüklerini ve işittiklerini taklit edecek, benimseyecek ve böylece kişiliğinin ve dini bilgisinin temelini oluşturacaktır. Öyleyse birey için aile ve içerisinde bulunan anne baba ve büyüklerinin davranış biçimleri kişiliğin ve dinsel yaşam tarzının oturmasında önemli bir etkiye sahiptir.

Bununla birlikte bireylerin, aile yapısında özellikle anne ve babanın düşünce biçiminde ve dini bilgi noktasında gördükleri eksiklik, yapılan davranışlar ile kendilerince kabul ettikleri doğrunun tutarsızlık göstermesi ve ibadet noktasında eksiklik katılımcıları dini bilgiyi edinme noktasında bireysel çabaya itmiştir. K1, K2, K6 ve K9 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Dini bilgimi ailemden yüzde beşi bile geçmeyecek derecede öğrendim. Bu yüzdeler diliminde hepsi hatalı yani ben ailemden az şey öğrendim onlarda hep yanlış. Aklım daha iyi çalışmaya başladığında bütün dini kitapları okuyarak öğrenmeye çalıştım kendi çabamla yani.” (K1 (26, Kadın))

“İlk olarak ailemden öğrendim ama asla yeterli değil. Namaz kılıyorum ama neden kılıyorum bunu bilmiyorum aynı şekilde oruç tutuyorum gün boyu aç kalıyorum ama neden bilmiyorum. Zaman geçtikçe bu eksikliği daha çok hissetmeye başladım. Kendim çabalayıp bu eksikliği kapattım kitap okuyarak bilgili kişileri dinleyerek” (K2 (36, Kadın))

²⁸¹ Ejder Okumuş, “Din ve Sosyalleşme” *Electronic Turkish Studies* 9/24 (2014), 432.

²⁸² Ali Kuşat-Abdul Vahap Taştan, *Din ve Birey* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 28-29.

“Ailemden öğrendim ilk ama sonra kendim daha çok şey kattım dini bilgime. Benim annem de babam da namaz kılmıyordu ama Müslümandılar burada bir eksiklik yani yanlış giden bir şeyler olduğu ortada yani. Kendim öğrendim diyebilirim her şeyi.” (K9 (47, Kadın))

“Kendim öğrendim. Babam vefat etmiş ben küçükken babamı tanımıyorum yani. Annem ile birlikte tek başımıza yaşıyoruz zaten. Annemde çok yaşlı kendisiyle ancak uğraşıyor. Benimle hiç ilgilenmedi yani. Köy ortamı evde erkek yok iş güç çok fazla benimle zaten ilgilenemezdi ki kızmıyorum o yüzden anneme. Bende büyüdüğçe dini bilgilerimi kendim öğrendim kimseden bir şey beklemeden.” (K6 (54, Kadın))

K1, K2, K9 ve K6 katılımcılarının dini bilgi edinme noktasında temel olarak başvurdukları kaynağın bireysel çaba olduğu görülmektedir. Katılımcıları dini bilgiyi elde etme noktasında bireysel çabaya iten en önemli etken de aile kurumunda dini bilgi noktasında görmüş oldukları eksiklik ve yanlış yönlendirme olarak tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların sosyal çevrelerinin gelişmesi ve bu gelişim ile birlikte aile yapısında olan eksikliğin ortaya çıkması, ebeveynlerin ikisinden birinin hayatta olmaması veya katılımcıya dini bilgiyi aktarma noktasında eksik veya yetersiz kalması ve bireyin sahip olduğu dini düşüncenin yapısını sorgulayarak dinsel ibadetler noktasında kendisini yetersiz bulması dini bilgiyi edinme noktasında katılımcıyı bireysel çabaya iten sebepler arasındadır.

Katılımcıların “dini bilgilerinizi nereden öğrendiniz?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar sonucunda elde edilen verilerden bir diğeri de dini bilgiyi edinme noktasında bireyin içerisinde bulunduğu sosyal çevrenin etkili olduğudur. K10, K32, K48 ve K3 bu durumu şu şekilde ifade etmiştir.

“Çocukluğumdan gelen bir dini bilğim vardı elbette ama yeterli değildi. Eğitim hayatım için evden ayrıldıktan sonra yurttaki kalmaya başladım. Zaten okuduğum Lise de imam hatip lisesiydi yani sürekli İslam dini ile iç içeydim. İşte o zaman benim asıl dini bilğim oluştu. O zamanlar bizim yurdumuza İslam dinini anlatmak için yetkili kişiler geliyordu ve her sohbet ortamında kendime yeni yeni bilgiler kattım. Öylece dini bilğim az da olsa oluşmuş oldu.” (K10 (35, Kadın))

“Dini bilgimi üniversite yıllarımda sınıf arkadaşım ve üniversite çevremden edindim. Üniversiteyi il dışında okuma fırsatım oldu ve çok şükür dolu dolu geçirdim dini açıdan. Güzel insanlarla karşılaştım ve bana din alanında sayısız bilgi kattılar hepsinden Allah razı olsun. Dini bilgimin temeli gerçekten onlardır. Tabi ki doğuştan afedersiniz dinsiz doğmadın annem ve babamın da katkısı çok fazla ama bu taklidi imandı benim için ne gördüysem onu yaptım ne

için yaptığımdan habersizdim yani temelim yoktu. Ama üniversite yıllarında gittiğim kurumlar ve sosyal çevrem beni din konusunda çok doldurdu.” (K32 (43, Kadın))

“Ailemin emeği çok fazla bu konuda ama ben dini bilgimi okul ortamından, öğretmenlerimden ve arkadaşlarımdan öğrendim. Öğrendiklerimi de aktarmaya çalıştım sürekli herkes faydalansın diye.” (K48 (57, Kadın))

“Okuldan öğrendim din kültürü dersim vardı hocamız bize her şeyi öğretmişti uygulamalı olarak Allah razı olsun.” (K3 (35, Kadın))

K32, K10, K48 ve K3 sahip oldukları dini bilgilerinin kaynaklarının sosyal çevreden ve eğitim kurumlarından geldiğini belirtmişleridir. Sosyal çevre, bireyin sosyalleşmesinde ve kişiliğinin oluşmasında aile kurumundan sonra gelen en önemli olgudur. Küçük yaşlarda belirli sosyal ortamlara giriş yapan her birey çevresinden iyi veya kötü bir biçimde etkilenir ve hayata karşı edindiği düşünce tarzı şekillenmeye başlar. Aynı şekilde din kavramının çağrışımı ve dini bilgilerin elde edilme biçimi de sosyal çevre ile öğrenilip değişim geçirebilir.

Ayrıca bazı katılımcıların ifade ettiği gibi, okul ve eğitim kurumları da dini bilginin doğru bir biçimde elde edilmesinde etkin rol oynamaktadır. Çünkü birey sahip olduğu aile ortamında elde edemediği ya da eksik bir biçimde kendisine aktarıldığını düşündüğü dini bilginin kaynaklarını farklı ortamlarda tamamlamaya çalışmıştır. Katılımcılara göre okul ve eğitim kurumları dini bilgiyi öğrenmede etkin bir güce sahiptir. Çünkü dini bilgiye elde etme noktasında okul kurumları herkes için imkân sağlayıp ve doğru bilgiyi aktarabilme yetkisine sahiptir. K20, K23 ve K13 bu durumu şu şekilde ifade etmiştir.

“ İlk olarak ailemden öğrendim ama daha sonra okuldaki öğretmenim her şeyi öğretti. Ailemin öğretmesi bir yere kadar yeterli oluyor.” (K20 (25, Kadın))

“Kesinlikle okuldan öğrendim.” (K23 (27, Kadın))

“ Dini bilgilerimi ilk olarak dedemden öğrendim. Daha sonra kuran kurslarından ve okullardan öğrendim.” (K13 (35, Kadın))

K20, K23 ve K13 katılımcıların dini bilgiyi elde etme noktasında okul kurumunun ve bu kurumlarda çalışan din eğitimcilerinin etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Günümüz eğitim koşullarının dini bilgiyi erken yaşlarda öğretme ve bireyi din konusunda her açıdan eğitime yönünden güçlü bir konumda olması katılımcıların dini bilgiyi öğrenmesinde ve bu bilgilerin hayatları boyunca yeterli olması noktasında güçlü bir etkiye sahiptir.

Yapılan görüşmeler esnasında katılımcılardan bazılarının özellikle 50 yaş ve üstünün dini bilgilerini edinme noktasında sosyal medya araçlarına başvurdukları gözlemlenmiştir.

Katılımcılara göre dini bilginin en kolay şekilde elde edilmesi için sosyal medya ve telefon büyük bir nimet olarak tanımlanmıştır. K15, K27 ve K28 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Dini bilgimi ilk olarak ailemden aldım tabi ki ama artık annem ve babam hayatta değil başım sıkıştığında onlara gidemem ki. Zaten okumam yazmam da yok. Ama elimde telefon var evde internet var aklıma bir şey takıldığında hemen öğrenebiliyorum.” (K15 (67, Kadın))

“İnternette öğrendim orada her şey var, ulaşması çok kolay.” (K27 (62, Kadın))

“Önce tabi dedemden öğrendim benim annem babam yoktu dedemle büyüdüm ben dedemde yaşıydy zaten çok şey öğretmedi sadece namazını kıl derdi. Küçük yaşta bana namaz kılmayı öğretti 10 yaşından beri namazımı kılıyorum çok şükür dedem sayesinde ama sonradan dini bilgimi şu gördüğün telefondan öğrendim kızım bana bir yer söyledi adı aklıma gelmedi(youtube) şimdi orada bir sürü video var aklıma bir soru takılınca oradan açıp izliyorum bazen torunum açıyor yardımcı oluyor bana öğreniyorum çok şükür. Öğrenmenin yaşı yok.” (K28 (62, Kadın))

K15, K27 ve K28 katılımcılarının dini bilgiyi elde etme noktasında günümüz toplumsal yapılarına yön veren sosyal medya kavramına başvurdıkları gözlemlenmiştir. Sosyal medya kavramının özellikle 50 yaş ve üstü katılımcıların çocukluk döneminde olmasa da yetişkinlik döneminde dini bilgiyi elde etme noktasında etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Katılımcıların dini bilgiye ulaşma noktasında sosyal medya kavramına başvurmalarının sebepleri de bilgiye ulaşım noktasında sağlanan kolaylık, ini sorunların çözümü noktasındaki pratiklik olarak sıralanmaktadır. Katılımcıların çocukluk döneminde dini bilgiyi öğrenme noktasında sosyal medya kavramının olmamasında ki en büyük etken de katılımcıların yaş grubunun yüksek olması ve sosyal medya platformlarının o dönemlerde henüz bir gelişme göstermemesi olarak tespit edilmiştir.

Katılımcıların benimsediği dinsel düşünceyi elde etme noktasında başvurdıkları bir diğer önemli kaynak dini kurumlar ve dini kaynakları olarak tespit edilmiştir. Araştırmadan elde edilen verilere göre katılımcıların birçoğu dini bilginin elde edilmesinde dini kaynakların ve dini kurumların sağlam bir etki gücüne sahip olduğunu dolayısıyla diğer kaynaklara başvurmanın yanlış olabileceği ve insanları yanlış yönlendirebileceği ifade edilmiştir. K5, K10 ve K14 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Ben dini bilgimin tamamını kuran kurslarından ve bu kurslardan öğretilen dini kitaplardan öğrendim. Bence en güzel yol bu yol gerisi biraz yanlış bilgiye kayabiliyor. Bizim

öğrendiğimiz yerde zaten her şey İslam'a uygun bir biçimde öğretiliyordu bende her bilgimi buradan öğrendim.” (K5 (26, Kadın))

“Dini bilgimi küçükken gittiğim kuran kurslarından öğrendim. Diyanetin açtığı bir yatılı kuran kursu vardı bizim zamanımızda o zaman oraya gidip öğrenmiştim. Öylece aklımda kalmış hepsi çok şükür. Çünkü hocalarımız çok iyiydi.” (K10 (35, Kadın))

“Dini bilgimi hocalarımdan öğrendim onlar da zaten bana kitabımızdan öğretiyordu. Orada olan her şeyi bize öğretmişti hocalarım kuran kursunda.” (K14 (45, Kadın))

K5, K10 ve K14 katılımcılarının dini bilgiyi elde etme noktasında din kurumlarına ve dini kitaplara başvurdukları görülmektedir. Katılımcıların din kurumlarını ve din kaynaklarını dini bilgiyi elde etme noktasında yeterli bulmaları ve bu kaynakların din konusunda bilgi sahibi olmak için en güvenilir ve doğru yol olarak ifade etmeleri gözlemlenen bir diğer önemli olgudur.

Genel olarak, kırsal kesimde yaşayan kadınların sahip olduğu mevcut dini bilgilerinin temel kaynakları dini kurumlar, aile kurumu, bireysel çaba, arkadaş ve okul ortamından oluşan sosyal çevre ve dini kaynaklar olarak sıralanmaktadır. Ayrıca araştırmanın ama teması olan sosyal medya kavramı da dini bilgiyi elde etme noktasında bireyin başvurduğu temel kaynaklar arasında olduğu görülmektedir. Özellikle kırsal kesimde yaşayan ve yaş sınırı 50 ve üstü olan katılımcıların dini alanda bilgi edinmek için bu mecraya başvurdukları ortaya çıkan bulgular arasındadır.

3.2.2.3. Gündelik Hayatta Dini Pratikler ve İbadetler

İnsanlığın ortaya çıkışı ile paralellik gösteren din olgusu, kendisine inananlar arasında güçlü bir bağ kurarak, sosyal bütünleşmeyi ve ahlaki değerlerin kişide yerleşmesini amaçlamaktadır. Bu durumun gerçekleşebilmesi de dini mensupların bir inanç ve değerler sistemi etrafında birleşmesinden ve dini pratikler veya ibadetlerin pekiştirilmesinden geçmektedir.²⁸³ Literatürde dini pratik boyutu olarak tanımlanan ibadetler bir taraftan mümin ile Allah arasında güçlü bir bağ oluşturmayı amaçlarken diğer yandan mensup olunan dinin ortaya koyduğu ritüeller sayesinde inananlar arasında bir bütünleşmeyi tesis etmektedir. Bununla birlikte bireyde sorumluluk bilinci oluşturan ibadetler, ahlaki değerlerin kişide yerleşmesine ve pekişmesine, kişinin kabul ettiği dinin savunduğu hal ve harekete bürünmesine,

²⁸³ İsmail Akyüz, “İslam’da Dini Pratiklerin Toplumsal Dayanışmaya Etkisi”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 25/1 (Temmuz, 2014), 461.

bireyde güzel alışkanlıklar kazandırmaya, iç huzuru sağlamaya, bireyi manevi yönden tedavi etmeye, katkı sağlamaktadır.²⁸⁴

Ayrıca kavramsal açıdan birtakım hareket ve davranış olarak tanımlanan ibadetlerin asıl amacı Allah'ın rızasını kazanmaktır. Bu yüzden her birey kabul ettiği dinin kurallarına uyup, inananlardan beklenen ibadetleri eylemsel veya sözel olarak yerine getirmesi gerekmektedir. Bu açıdan katılımcılara “gündelik hayatınızda din kavramına ne kadar yer vermektedir?” sorusu yöneltilerek katılımcıların sahip oldukları dini inancın ne kadar benimsendiği, ibadetlerin sadece eylem boyutundan mı ibaret olduğu yoksa söylem veya ifade biçimlerinde de dinsel betimlemelere yer verilip verilmediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların genelinin günlük yaşamda dinsel ritüellere ve ibadetlere az da olsa yer verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca günlük yaşamda yapılan ibadetler sadece davranış biçimleri ile değil ifade biçimleri ve sembollerle birlikte ortaya çıktığı ve böylece dinin hep hatırlandığı ve hayatın merkezine konulduğu ifade edilmiştir. K7, K18, K25, K30, K15, K44 ve K45 bu durumu şu şekilde ifade etmiştir.

“ Namazımı kılarım çok şükür hiç geçirmem onun dışında ramazan ayında oruç tutarım teravih namazına gideriz köyde komşularıyla. Kuran okumaya gayret ederim her gün iki dal. Sonra Cuma aksamları yasinimi okuyorum. Bunun dışında ha bir de tespih çekerim her sabah yataktan kalkar kalkmaz. Ninem bana küçükken öğretmişti. Kalkar kalkmaz salavat tespihi çekersem günüm bereketli ve güzel geçermiş. Küçüklüğümde beri bu bende bir alışkanlık oluştu. O gün bu gündür yapar dururum. Başka bir şey de yok kızım Allah'ıma hamd olsun ne diyelim.” (K7 (45, Kadın))

“Fırsat bulduğum her anımı dinimizi doğru bir şekilde yaşamak için geçiririm ve bu konuda kendimi sürekli geliştirmeye çalışırım. Beş vakit namazımı kılarım, haftalık yasinimi okurum. Ramazan ayında teravih namazımı kılmak için camilere giderim. Ramazan ayında kendim hatim yaparım büyüklerimin niyetine.” (K18 (47, Kadın))

“Namazlarımı vaktinde kılarım mutlaka bir cüz okurum çekmeye devam ettiğim tespihler ve zikirler var hadis öğrenmek için çabalarım vakit buldukça. Zaman geçiyor kızım gençliğimi boşu boşuna yaşadım artık bu saatten sonra beni kim kurtarır. Namaza niyaza önem vereceğim daha ne olsun.” (K25 (49, Kadın))

“Namazımdayım elhamdülillah. Vakıt buldukça kılıyorum hiç bırakmıyorum yani. Sonra başka aklıma bir şey gelmedi şimdilik.” (K30 (49, Kadın))

²⁸⁴ Faruk Karaca, *Din Psikolojisi* (Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2017), 101.

“Namaz kılarım ama düzenli değil. Oruç tutarım. Gıybet yapıyoruz komşularıyla çık konuşayım şimdi bende yalan yok doğruya doğru. Ama olanı konuşuyoruz olmayanı desek zaten iftira olur. Ama iftira etmiyoruz. Arkasından eleştiriyoruz, keşke böyle yapmasa diyoruz. Burası köylük yer kızım ettiğin her hareket yarın konuşuluyor” (K15 (67, Kadın))

“Namazımı kılarım. Tespih çekerim salavat getiririm.” (K44 (63, Kadın))

“Namazımı kılıyorum sadece bu saatten sonra elimden sadece bu geliyor kızım. Şimdiki aklım olsa her şeyi öğrenirdim kuran okumayı bilmiyorum.” (K45 (64, Kadın))

K7, K18, K25, K30, K15, K44 ve K45 gündelik yaşam dilimlerinde dini pratik ve ibadetler noktasında namaz ibadetlerini yerine getirdiklerini ayrıca ramazan ayında kuran tilaveti ve teravih namazı kıldıklarını belirtmişlerdir.

Bununla birlikte K4, K5, K19 ve K35 gibi bazı katılımcılar kırsal kesimde yaşadıkları için günlük yaşamda dini ibadetlere yer verme noktasında zaman bulamadıklarını, ibadet ettikleri veya grupsal bir dini aktivite yapıldığı zaman ev ve tarımsal işlerden fırsat bulamadıklarını belirterek dini yaşama konusunda fiziksel ve ruhsal yönden eksik hissettiklerini ifade etmişlerdir.

“Mevsimine göre namaz kılma durumun değişiyor açıkçası. Kış zamanı pek iş olmuyor köy yerinde ineklerle eşim ilgileniyor bende kalan vaktimde namazımı kılıyorum komşularım ile birlikte her hafta Perşembe hatim duası yapıyoruz. Ama yaz olunca işler değişiyor. Tarladır, bahçedir her şeye ben koşuyorum. Fasulye toplanacak ben, inekler sağılacak ben tarladan ot getirilecek ben. Akşam oluyor yatağa kendimi zor atıyorum. İnan aklıma bile gelmiyor namaz kılmak yorgunluktan.” (K4 (27, Kadın))

“Açıkçası çok zaman bulamadığım için pek ibadet edemiyorum. Köy yerinde yaşıyorsun ve benim küçük çocuğum var hep onunla ilgilenmek zorundayım. Bırakıp namaz kılmaya veya kuran okumaya gitsem bakacak kimsem yok ki. Hele çocuklar biraz büyüsün ondan sonra bakarız inşallah namazımızı da kılarız kuran da okuruz. Ama ramazan da oruç tutuyorum kuran okuyorum az da olsa.” (K5 (26, Kadın))

“Kızım köy yerinde yaşıyorsun işlerden hayvanlardan vakit oluyor mu ki kalkıp namazını kılasın Allah’a dua edesin. Akşam eve kendimi zor atıyorum. Yardım edenim yok her şey bana bakıyor. Eşim gitti gurbete evin hem erkeğiyim hem de karısı. Zaman yok kızım zaman.” (K35 (47, Kadın))

“Bekârken daha çok vakit ayırıyordum ama evlenip köy yerine gelince işten elim olmuyor. Çoluğa çocuğa karıştım zamanım olmuyor ki namazlarımı düzgün kılayım.” (K19 (27, Kadın))

K4, K5, K19 ve K35 gündelik yaşamda ibadet ederken yaşanan coğrafyanın zorluğundan ve ev hanımı olmanın getirdiği bir takım zorluklardan dolayı ibadet etme eğilimlerinin ve ayrılan zamanın çok fazla olmadıklarını dile getirmişlerdir.

Katılımcılardan bazıları da gündelik yaşamda dini pratiklere veya ibadetlere yer verme noktasında namaz, kuran okuma veya oruç tutmak gibi davranışsal ibadet biçimlerinin yanı sıra, sahip olunan dini duygunun sözel olarak ta yansıtılması gerektiğini ifade etmiştir. K6, K33, K36, K48, K22, K2 ve K12 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“İbadetlerimi eksiksiz yapmaya çalışırım. Ramazanda orucumu tutmaya çalışırım. Çevremde büyüklerime saygılı küçüklerime örnek olacak şekilde davranışlar sergilerim. Yanlış bir sözcük davranış gördüğüm zaman uyarırım. Sadaka vermeye çalışırım. Aç insanları gözetirim. Çıplakları giydiririm. Haksızlığa karşı duyarsız kalmam. Dinimi savunurum dinimi her açıdan savunmaya çalışırım.” (K6 (54, Kadın))

“Namazımı kılmaya, orucumu tutmaya, sadaka vermeye, zekâtımı vermeye özen gösteriyorum elhamdülillah ancak İslamiyet sadece bu ibadetlerden ibaret değil. Dil belası diye bir şey var. İmam gazalinin bu isimde bir kitabı var bu kitabı okuduktan sonra daha iyi anladım asıl ibadetin dile sahip çıkmak olduğunu. O yüzden genelde günümün bir kısmını iş hayatında geçiriyorum zaten sonra bana kalan vakitte de insanlarla çok muhatap olmamakla birlikte kendime zaman ayırıyorum gıybet yapmamak, konuşmamak için. Bence en büyük ibadet budur.” (K33 (38, Kadın))

“Dinimin bana emrettiği her ibadeti yerine getirmeye çalışıyorum ama önemseydiğim birkaç nokta var elbette. Bunlardan en önemlisi gıybet etmemek. İslam adına çok video dinlerim Nureddin Yıldız’ın bir videosunda tüm ibadetlerinizi bir çuvala koyduğunuzda o çuvalın ağzını dilinizle kapatırsınız demişti. Yani eğer dedikodu, iftira gibi şeylere yaparsak diğer ibadetlerin de pek bir anlamı kalmayacağını söylemek istemişti. Bu videodan çok etkilenmişti. İşte Nureddin Yıldız’ın bu videosundan sonra kendimce bir karar aldım artık gıybet yapmamak adına. Üstünden uzun zaman geçti ve zamanla anladım ki insanların dedikodusunu yaptıkça zihnimi yorgun hissediyordum başka şeyleri akrabaları arkadaşları ve yaşamlarını düşündükçe kendimden uzaklaşmışım. Uzun lafın kısıası ben gıybetti bıraktım inşallah dönmeye de pek niyetim yok. Asıl ibadette budur işte. Kıldığım namazı tuttuğum orucu hüsrana uğratmamaktır bence. Bu da dile sahip olmaktan geçiyor.” (K36 (44, Kadın))

“Namaz kılmıyorum bu durumunda farkındayım ne kadar günah işlediğimin. Ama kalp kırmamaya, insanların arkasından konuşmamaya, insanlara yardım etmeye herkese tebessüm etmeye ve insanları mutlu etmeye çalışıyorum. Bence bunlarda birer ibadettir.” (K48 (57, Kadın))

“Küçükken yani aklım ermeden önce ibadetler benim için sadece din kültürü dersinde hocamın okuduğu kurandan ibaretti ama büyüdükçe özellikle evlendikten sonra hayatımı düzene soktum. Eşimin izniyle internet üzerinden belirli cemaatlerin derslerine katılmaya başladım böylece dini daha derinden yaşamaya başladım. Ama zaman geçtikçe dinin sadece namaz kılmak dini bilgiler öğrenmekten ibaret olmadığını anladım. Kurstaki arkadaşlarımın hayatta edindikleri deneyimleri dinledikçe hayatta güzel ve düzgün bir Müslümanca yaşamının yalan söylememek olduğunu, doğruyu söyleyip hep doğrudan yana olmak gerektiğini, haksızlığa karşı sessiz kalmamak gerektiğini öğrendim. Dediğim gibi namaz dinin direği İslam’ın şartları bunlar herkes yerine getirmek zorunda ama iyi bir insan olmak nefsi terbiye etmek büyük bir sınav asıl bunları yerine getirirsek ibadet etmiş oluruz.” (K22 (25, Kadın))

“Açıkçası Müslüman olmama rağmen namaz kılmıyorum ramazan ayında da açlık beni çok zorladığı için orucun hepsini tutmuyorum. Ama yapılan ibadet söylenmez ama ramazan ayında hiçbir günümü evde geçirmem. Her gün fakir bir aileyi bularak onlarla birlikte iftarımı yaparım. Bunu anlatmamın sebebi Müslümanlığın sadece bu ibadetlerden olmadığıdır. Bir yetimin yüzünü güldürmek, fakir bir babanın akşam evine ekmek götürmesine vesile olmakta bence Müslümanlıktır. Dul bir kadının veya köy yerinde yaşıyoruz o yüzden açık bir kız çocuğunun arkasından konuşmamakta Müslümanlıktır”. (K2 (32, Kadın))

“İşimden dolayı çok vakit ayıramıyorum ibadetlerime. Namazlarımı tamamen kılmıyorum diyemem ama 5 vakti de kılmıyorum. Çok şükür orucumu tutuyorum zekâtımı veriyorum param olsa hacca da giderim ama nasip işte. Ama her sabah dükkânımı açarken besmele ile girerim içeriye ilk siftahımı yaparken dualar okurum bereketli geçsin günüm diye. Sonra insanların parasını alıp kandırmam işimi helalinden yapıp helal para kazanmaya özen gösteririm. Kul hakkı yemek en büyük korkum o yüzden çok dikkat ediyorum. Şimdilik bunlar aklıma geliyor ama dediğim gibi genelde orta şekerli bir Müslümanım elimden geldiğince yalan söylememeye, gıybet etmemeye çalışıyorum. Benim işyerim de ki müşteriler çok hevesli ama ben uyarıyorum elimden geldiğince. Sonra ezan okunduğunda elimde ne iş varsa bırakırım kalfam ayak ayak üstüne atsa uyarırım saygısızlık etme diye. Bu kadar” (K12 (37, Kadın))

K6, K33, K36, K48, K22, K2 ve K12 gündelik yaşamda yapılan ibadetlerin veya dinin sadece namaz kılmak, oruç tutmak, kutsal metinleri okumak ve tespih çekmekten ibaret olmadığını bununla birlikte gıybet ve iftiranın da İslam dininde herhangi bir karşılık

bulmadığını bu yüzden dilimize sahip çıkmanın en büyük ibadet olduğunu belirtip güzel konuşmak, güzel bakmak, saygılı olmak, herkese ve her şeye sevgi ile yaklaşmanın da ayrı bir ibadet biçimi olarak tanımlanması gerektiğini vurgulamıştır. Kırsal kesimde yaşayan bu katılımcıların dini pratikleri betimleme noktasında geleneksel tanımlamaların dışına çıkıp din olgusu üzerine gerek sosyal medya üzerinden gerekse İslam dinini anlatan kitaplardan yola çıkarak farklı bir düşünce biçimine büründükleri ve dinin her konusunda bilgi sahibi oldukları görülmektedir.

Günlük yaşamda dini pratiklere ve ibadetlere yer verme konusunda bazı katılımcıların batıl inanç gibi olgulara da değindikleri, günlük yaşamda veya hayatının her alanında bu kavramı hep göz önünde bulundurdıklarını ifade etmişlerdir. K17 ve K27 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Bekâr kızlarım var onları süpürgeğin üstüne oturtmam bekâr kalırlar. Bide kıyafetleri ters giydirtmem işleri ters gider diye” (K17 (75, Kadın))

“Annemden gördüğüm şeyler var. Onlar doğrudur. Şimdi batıl inanç diye değiştirdiler. Kabak tohumunu değişirsen ya da birine verirsen daha sende kabak olmaz. Bu yaşanılmış bir şey” (K27 (62, Kadın))

K17 ve K27 gündelik yaşamda dini pratiklerini yaparken batıl inançlara da yer verdiklerini belirtmişlerdir. Batıl inançlar bireyin içinde bulunduğu toplumsal yapıda kolektif tasavvuru şeklinde yaşanan zihinsel ve fiziksel davranışlar biçimlerini ifade etmektedir. Kendi içindeki çelişkili zıt unsurları değiştirip uygun bir hale getiren bu inanç sistemi nesilden nesile aktarılmaktadır. Dolayısıyla hem dini hem de bilimsel gerçeklere aykırıdır. Ancak bu inanç sistemine inanan bireylerin akılcı olmadıklarını söylemek doğru değildir. Çünkü bilimsel alanda yapılan araştırmalardan biri olan Marmor’un yaptığı klinik çalışmalarda batıl inançlı kişiler takıntılı sayılacak kadar yoğun bir dini inancı olduğunu ve dini ritüelleri yerine getiremediği zaman endişe duyduğu vurgulanmaktadır²⁸⁵

Genel olarak bakıldığı zaman katılımcıların günlük yaşamda dini pratik ve ibadetlere ayrılan zaman diliminin çok fazla olmadığı gözlemlenmiştir. Ayrılan zaman diliminin kısıtlanmasında ki en büyük etken ise kırsal kesimde yaşamak ve tarımsal işlerin yoğun bir biçimde günlük yaşamı kontrol altına alması olarak tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların bazılarının dini ibadet denildiği zaman akıllarına sadece namazın gelmesi oldukça dikkat çekicidir. Bununla birlikte bazı katılımcıların da dini ibadetlerde yalan söylememek, iftira

²⁸⁵ Mustafa Arslan, “Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi”, *Eğitim Dergisi* 6/2 (2018), 67-69.

atmamak başka bir ifadeyle dile sahip çıkmanın önemini vurgulaması kırsal kesimde yaşayan kadınların dini belli kalıtsal kalıbından çıkarıp geliştirdiklerinin göstergesidir.

3.2.2.4. Sosyal Medya Kullanımı ve Paylaşım Biçimleri

Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler ve teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan ve geleneksel iletişim biçimlerinin yerini alan sosyal medya, kullanıcılarının birbirleriyle ses, video ve görüntü gibi etkileşim yollarıyla kolayca iletişim kurabildiği web sitelerinin bütününe ifade etmektedir. Sosyal medya olgusu, yaşanan çağda bireylerin herhangi bir zaman ve mekân sınırlaması yaşamadan kolay bir biçimde bilgi paylaşımları yapabildiği, bireysel fikirlerin rahatça savunulabildiği ve farklı görüşlerin öğrenildiği bir iletişim şeklidir. Bireyler bu platform aracılığıyla kişisel bilgilerini paylaşabilmekte, fiziksel olarak aynı ortamda bulunmasa bile karşı tarafla rahat bir biçimde arkadaşlık ilişkileri kurabilmekte ve sosyal yapıda meydana gelen olayların her birini anında takip edip sorularına veya aklına takılan her bir duruma cevap bulabilmektedir.²⁸⁶

Geniş kullanım alanına sahip olan bu platform herkes için günlük hayatın bir parçası haline gelmiştir. Bireylerin bilgi alışverişini sağlaması, kamuoyunda değişiklik yapması ve toplumsal farklılaşmayı teşvik etmesi internetin ve sosyal medyanın her geçen gün daha fazla kullanılmasına yol açmıştır.²⁸⁷ Bununla birlikte sosyal medya uygulamalarında, her yaştan insanın kendi ilgi alanları çerçevesinde yer aldığı görülmektedir. Her kullanıcının sosyal medyayı kullanma amacı değişkenlik gösterebilir. Yani sosyal medya kullanımı kişiden kişiye değişmektedir. Bireylerin sosyal medya araçlarından beklentileri ve dolayısıyla da kullanımları ve doyumları farklılaşmaktadır.

Sosyal medya kimileri için sosyalleşmekten kaçış ve yalnız kalma yeri iken kimileri içinse sosyalleşmek, takip edilmek ve takdir toplamak gibi amaçlara hizmet etmektedir. Bireylerin sosyalleşme, eğlence, bilgilene, iletişim gibi ihtiyaçlarına cevap veren sosyal medya günümüzde insanları kuşatan ve gelecek vadeden bir araç haline gelmiştir. Bu doğrultuda, katılımcıların belirli bir yaşa eriştikten sonra kullanmaya başladıkları sosyal medya platformunu nasıl kullandıklarını ve neye dikkat ettiklerini, paylaşım biçimlerinin ne yönde olduğunu anlamak için birtakım sorular yönlendirilmiştir.

²⁸⁶ Reyhan Başbayram - Aykut Hamit Turan, "Gençler Arasında Sosyal Medya Kullanım Karakteristikleri", *International Management Information Systems Conference* 1 (2018), 24-26.

²⁸⁷ Göksel Göker - Savaş Keskin, "Sosyal Medya Türevi Olarak Sosyal İçerik Platformları: Betimsel Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/39 (Ağustos 2014), 863.

“Gezdiğim, gördüğüm, gözüme hoş gelen yerleri paylaşıyorum genelde. Arkadaşlarımla buluştuğumda da paylaşım yaparım. Genelde mutlu olduğum zamanlarda paylaşım yapıyorum nedense.” (K19 (27, Kadın))

“Sosyal medya hesabımda genelde yaptığım kahveleri, arkadaşlarımı veya komşularımı çağırdığımda onlara hazırladığım sunumları paylaşıyorum. Biliyorum yiyecek paylaşmak günah ama elimde olan bir şey değil ki ben böyle şeyler paylaşmayı çok seviyorum hep paylaşıyorum.” (K3 (35, Kadın))

“ Sosyal medya hesabımda resim veya bazı sözler paylaşıyorum. Ama isterdim ki insanlara daha yararlı bilgiler faydalı şeyler yapabilseydim. Orda o kirli günah şeylere bakarak vaktimi kaybetmeseydim.” (K10 (35, Kadın))

“Tarihi yerleri, tarihi eserleri paylaşıyorum genelde. Gezdiğim gördüğüm yerlerde çekildiğim resimleri arkadaşlarımla çekildiğimiz fotoları paylaşıyorum. Özel günlerde çekildiğim resimleri paylaşıyorum kısacası nerede olursa nerede foto çekilirse orada paylaşmayı severim. Arkadaşlarım ve ailem görsün diye” (K20 (25,Kadın))

“Genelde çiçek paylaşıyorum,whatsapp’ta. Köyde yaşadığımız için buraların yazı da kışı da ayrı güzel oluyor. Mesela sabah bir kalkıyorsun ortalık bembeyaz bunu nasıl paylaşmıyım insanın içi mutluluk doluyor. Yazında her yer çiçek bitki. Bahçemde bir sürü çiçeğim var bunları paylaşıyorum. Herkes benden çiçeklerimi istiyor çok paylaştığım için zaten nazar değdi artık eskisi gibi açmıyorlar.” (K29 (42, Kadın))

“Çocuklarımı, eşimi, ailemi paylaşıyorum genelde. Güzel ahlaklı şeyler de paylaşıyorum. İnsanların bam teline değecek şeyler paylaşıyorum. Arkadaşlarımla kendilerini paylaşmaları çok yanlış bence. Ha bi ara bir arkadaşım bu yüzden tartışmıştık niye kendini paylaşıyorsun demiştim. Ben karşıyım böyle şeylere. Sanki kendini paylaşan insanlar kendini sergiliyorlar gibi geliyor bana. Sana da öyle gelmiyor mu?” (K13 (35, Kadın))

K19 ve K20 sosyal medya hesaplarında gezdikleri, gördükleri yerleri ve bireysel fotoğraflarını çekerek paylaşım biçimini bu yönde şekillendirmişlerdir. K3 ise evine gelen misafirlere hazırladığı sunumları sosyal medya hesaplarında paylaşmayı tercih etmektedir. K10 resim ve özlü sözler paylaşarak takipçilerini güzel yönden etkilemeyi amaçlamaktadır. K29 sosyal medya hesaplarında özellikle Whatsapp uygulamasında kendi bahçesinde yetişen çiçekleri ve yaşadığı köyün manzarasını paylaşmayı uygun bulurken K13 eşini ve çocuklarını paylaşarak arkadaşlarının fotoğraf paylaşmasını eleştirmektedir.

Aynı zamanda kırsal kesimde yaşayan ve yaş dağılımı 50 ve üstü olan katılımcıların sosyal medya platformlarını aktif bir biçimde kullandıkları araştırmadan elde edilen bir diğer önemli bulgudur. K6, K11,K17,K28, K15 ve K27 bu durumu şöyle ifade etmişlerdir.

“Genelde dini mesajlar paylaşıyorum. Cuma günleri arkadaşlarıma Cuma mesajı gönderiyorum. Bizim zaten grubumuz var. Orda da herkes atıyor.” (K6 (54, Kadın))

“Genelde Cuma mesajları paylaşıyorum. Kardeşlerime, gelinlerime, oğullarıma atarım bu mesajları. İnsanlara attım daha da bana dönmediler bende artık atmamaya başladım.” (K11 (54, Kadın))

“Cuma mesajı paylaşıyorum. Torunum öğretti nasıl paylaşacağımı daha da başka bir şeyim yok ne paylaşayım ki. Millet kendini paylaşıyor ayıptır anam ayıptır. Bizim zamanımızda kaçma diye bir şey vardı şimdi her şey ortada. Edep kalkmış piyasadan” (K17 (75, Kadın))

“Hocaların videoları düşüyor bazen önüme onları paylaşıyorum herkes yararlanсын diye. Çok bilmediğimiz şey var ortada. Bende duruma koyuyorum ki herkesler görsün öğrensın. Yoksa daha başka ne paylaşım.” (K28 (61, Kadın))

“Dinime dair şeyler paylaşmayı severim. Mesela bazen Nihat Hatipoğlu hocamın videoları çıkıyor karşıma ben gördüm öğrendim herkes öğrensın diye paylaşıyorum. Güzel şeyler bunlar.” (K15 (67, Kadın))

“Cuma mesajı paylaşıyorum sadece o kadar başka bir şeyim yok benim kızım.” (K27 (62, Kadın))

K6, K11,K17,K28, K15 ve K27 sosyal medya kullanımı yönünden aktif bir konumda olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak diğer katılımcılara göre paylaşım biçimlerinin farklılık gösterdiği ve fotoğraf ve gündelik yaşamdan ziyade dini yönde yapılan paylaşımlarla sınırlı kalındığı tespit edilmiştir. Bu durum da sosyal medya kullanımının her yaş için uygun olduğu ancak paylaşım biçimlerinin nesiller arası değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca 50 yaş üstünün paylaşım biçimlerinde çevresini veya arkadaş grubunu düşünmesi ve bu yönde bilgilendirme amaçlı paylaşım yapılması dikkat çeken bir diğer önemli bulgudur.

Sosyal medyanın kullanımı ve paylaşılan içeriğin biçimi noktasında katılımcıların bazılarının özellikle son yıllarda ortaya çıkan sosyal medyanın bir gelir kapısı niteliğinde olduğu düşüncesi saptanmıştır. Sosyal medya mecraları her yaştan bireyi etkisi altına almakla birlikte çoğunlukla genç yetişkin grubun bu mecraları gelir sağlama amaçlı kullandığı gözlemlenmiştir. K25, K12, K50, K40 ve K34 bur durumu şu şekilde ifade etmiştir.

“ Pasta tarifi paylaşırım genelde işim bu. Pastanelere ve doğum günlerine pasta yapıp sattığım için adımın daha çok duyulmasını istiyorum. Bir nevi iş işte. Kendi kendimi ünlü etme peşindeyim bu yüzden sürekli arkadaş kitlemi genişleterek ve bu yönde paylaşımlara yaparak kendimi ve pastalarımı tanıtmaya çalışıyorum.” (K25 (49, Kadın))

“Kuafor olduğum için işimden dolayı genelde bu tür paylaşımlar yapıyorum. Salonuma gelen kişilerin saçlarını yaptıktan sonra veya gelin başı yaptıktan sonra onu paylaşırım izin alarak. İnsanlar görsün nasıl güzel yaptığımı böylece özel günlerde akıllarında bulunmak lazım. Eskiden reklam yapmak için tonlarca para harcardın kimsede görmezdi bu reklamları ama şimdi bu instagram sayesinde bedavadan hem reklam yapıyorsun hem de herkes görüyor. Güzel bir şey işime fazlasıyla yarıyor.” (K12 (37, Kadın))

“Sosyal medya hesaplarımda her şeyi paylaşırım. Arkadaşlarımı, kahvemi ailemi. Ama en önemlisi benim gelir kaynağım olan türbanlarımı paylaşıyorum. Senin anladığın dilden el işlerimi. Havlu kenarı dokurum, kanaviçe yaparım, patik lif örerim türbanların kenarlarını iğne oyası yaparım ve bunları durumlarımda paylaşıyorum akrabalarım çevrem görsün diye. Sonuçta el işini herkes beceremez ben beceriyorum çok şükür. Bunu da ticarete döktüm elimden geldiğince yapmaya çalışıyorum. Çok yoruluyor ellerim ve gözlerim ama iyi de kazanıyorum elhamdulillah.” (K50 (47, Kadın))

Genelde el işlerimi paylaşıyorum. Yazma kenarı yapıyorum iğne oyası ile herkes beceremez ve göz yoran bir iş o yüzden kimse kendine kıyıp yapmıyor ama herkes güzel de yapmıyor o ayrı. Ben güzel yapıyorum. Çevremde çok beğenen oldu bende işi ticarete döktüm elimden geldiğince yaptığım modelleri durumlarıma atmaya başladım iyi ki yapmışım gün geçtikçe müşterim çoğalmaya başladı. (K40 (45, Kadın))

“Genelde Cuma mesajı paylaşırım. Ama şimdi oğlumun sayesinde köy yerinde yaptığım tereyağını, loru, peyniri paylaşmaya başladım. Bahçeden aldığımız kuru fasulyeyi, patatesi, domatesi paylaşmaya başladım. Herkes köy yerini ve benim elimin lezzetini sevdiği için daha çok bilinmeye başladım.” (K34 (50, Kadın))

K25, K12, K50, K40 ve K34 katılımcıların her biri sosyal medyayı ve bu medyanın her bir mecrasını belirli bir miktarda gelir sahibi olmak için kullandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar sosyal medya ile birlikte sahip oldukları yetenekleri veya geliştirdikleri el becerilerini mevcut çevrelerinin dışına tanıtarak hem maddi hem de psikolojik yönden daha rahat bir yaşam sürdürdüklerini dile getirmişlerdir. Dolayısıyla katılımcıların da ifadelerinden anlaşılacağı gibi sosyal medya her yaştan bireyi etkisi altına almakla birlikte çoğunlukla genç yetişkin grubun bu mecraları gelir sağlama amaçlı kullandığı gözlemlenmiştir. Bu durumda

ticaret kavramının eskisi kadar net bir biçimde gerçekleşmediğini ve sosyal medyanın bireyleri yaşanan kesimler açısından ayırt etmeden maddi yönde fayda sağladığını ortaya çıkarmaktadır.

Ayrıca kırsal kesimde yaşayan kadınların bazıları da sosyal medya platformlarında paylaşım yapılan konuların veya durumların toplumsal yapı içerisinde birçok kişi tarafından hassas olarak nitelendirildiğine dikkat çekerek paylaşım yapma noktasında pasif kaldıklarını ifade etmişlerdir. K1, K2 ve K16 bu durumu şu şekillerde ifade etmişlerdir:

“Ben genelde herhangi bir paylaşım yapmıyorum. Eşim bana kızıyor bu konuda yani paylaşım yapma konusunda. Ben zaten paylaşım yapsam çocuklarımı paylaşırım ama düşününce bizim köyde yıllardır çocuğu olmayan bir abla var ismini vermek istemiyorum. Onun kırılmasını istemediğim için çocuklarımı paylaşmıyorum görürde üzülür diye. Onun yanında çocuklarımı bile sevmek istemiyorum üzülür diye. Eşim bana demeden ben farkına varmamıştım ama düşününce gerçekten öyle. O yüzden bir şey paylaşmıyorum.” (K1 (26, Kadın))

“Bir şey paylaşmamaya çalışıyorum. Zaten o kadar çok sosyal medya kullanan biri değilim. Kullanmak değil de bir şey paylaşmak bana saçma geliyor. Özellikle yediğini içtiğini paylaşan birini görünce çok sinir oluyorum. Canımız çekebilir. Köy yerinde yaşıyoruz. Sizde gördünüz imkânlarımız kısıtlı. Pazartesiden pazartesiye evimizde alışveriş oluyor her zaman ulaşamıyorsun burada istediğin şeyleri. O yüzden güzel şey değil yani görgüsüzler gibi yediğini içtiğini paylaşmak.” (K16 (24, Kadın))

“Paylaşım yapmıyorum genelde, insanların paylaşımlarını görmek bile istemiyorum bazen çünkü herkes yalancı herkes mutlu Instagram da. Bende o kişilere benzememek için paylaşım yapmıyorum.” (K12 (32, Kadın))

K1, K2 ve K16 gibi katılımcılar sosyal medya kullanımı ve paylaşım yapma noktasında pasif bir rol oynadıklarını dile getirmişlerdir. Bu duruma sebep olan etkenleri de insanların çevresine hava atmak, gösteriş yapmak, kendini ispatlama çabası ve varlığını kanıtlama mücadelesine girmek kısacası –miş gibi yapmak adına çevresini veya takipçilerini kırmak olarak sıralamışlardır. Katılımcıların sosyal medyaya ve bu medyanın her bir platformuna karşı almış oldukları olumsuz tavrın çevresinde var olan ve sosyal medyayı olumsuz yönde kullanan kişilerden kaynaklandığı görülmektedir.

Kırsal kesimde yaşayan katılımcıların bazıları da sosyal medya da paylaşım yaparken ülke gündeminden uzaklaşmayıp toplum tarafından hor görülen kesimlere özellikle kadınlara ve eziyet görülen hayvanlara karşı sağduyulu olduklarını belirtmek için bu yönde paylaşım yaptıklarını dile getirmişlerdir. K48, K43 ve K38 bu durumu şu şekilde ifade etmiştir.

“Çok şey paylaşmıyorum aslında yalan söylemiyim. Ama kadınlar konusunda elimden geldiğince paylaşım yapmaya çalışırım özellikle kadına yönelik şiddet. Biliyorsunuz ki gün geçtikçe ölen kadınların sayıları artıyor. Benim paylaşımın bu sayıları aşağıya çekmez biliyorum ama en azından çevremdeki kadınları bilinçlendiririm. Çünkü bende sosyal medya sayesinde bilinçlendim. Çok güzel bir örnek vereceğim sana kızım. Mesela kadına yönelik şiddeti önlemek için bir uygulama var belki duymuşsundur adını. Kades ismi. Ben bunu sosyal medyadan öğrendim mesela ve bu uygulama sayesinde binlerce kadının hayatının kurtulduğunu da öğrendim. Bende elimden geldiğince paylaşıyorum herkes duysun diye. Kadınlarımız bilinçlensin diye maksadım bu sadece.” (K48 (57, Kadın))

“Hayvanlara yönelik haberler paylaşıyorum genelde. Çünkü ben hayvanları çok seviyorum. Kuşum var. Kedim var ama evde bakmıyoruz. Dilsiz varlıklar bunlar sahip çıkmak lazım. Yapılan şiddetleri kınamak için yapıyorum genelde paylaşımlarımı.” (K43 (34, Kadın))

“Dinimi savunmak için yapıyorum genelde paylaşımlarımı. Örneğin her Ramazan ayında Kudüs’ün işgalini izliyoruz bunu herkese duyurmak için paylaşım yapıyorum mesela. Batı da İslam dini ile ilgili yalan yanlış bilgiler dönüyor bunları paylaşıyorum insanları dostunu düşmanını anlasın diye. Dediğim gibi genelde dinim ile ilgili güncel sorunları paylaşmaya gayret gösteriyorum.” (K38 (23, Kadın))

K48, K43 ve K38 sosyal medyayı ve bu medyanın sahip olduğu tüm platform biçimlerini kullanırken ülke gündeminden geri kalmayıp toplumsal yapıda medyada gelen sosyal olaylar üzerine paylaşımlar yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu durum da bilgi akışının ve sosyal hareketlerin yaşlı, genç, köy, kent, okumuş veya okuma yazma bilmeyen demeden herkese aynı anda ulaştığını ve en önemlisi sosyal medyanın toplumun bilinçlenmesi adına önemli güçlerden biri olduğunun apaçık göstergesidir.

Katılımcılara yöneltilen “ sosyal medya hesabınızda neler paylaşırsınız, anlatır mısınız?” sorusu doğrultusunda elde edilen veriler, sosyal medyanın her yaş grubu için uygun olduğunu ve bu yaş gruplarının sosyal medyada paylaşım yapma biçimlerinde farklı yollar izleyip farklı durumları önemsediklerini ortaya çıkarmıştır. Katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı gibi sosyal medya bireylerin maddi gelir sağlamasında, onlara göre lüks sayılan yaşamlarını gözler önüne sermede başka bir ifadeyle çevreye nispet yapmada, sosyal problemlere dikkat çekmede, takipçi diye adlandırdıkları gruplara dini bilgileri yaymada ve insanları bilinçlendirmede oldukça etkili bir olgudur. Bir diğer önemli durum ise kırsal alan diye adlandırılıp toplumun bazı kesimleri tarafından hor görülen bu alanların aslında bilinçlenme noktasında eksik olmadıklarını, içerisinde yaşadıkları toplumsal yapıda meydana

gelen olumlu veya olumsuz her durumdan haberdar olup sosyal medya hesaplarını da bu yönde kullanabildikleri de saptanmıştır.

3.2.2.5. Sosyal Medyanın ve Dini Paylaşım Biçimlerinin Bireyin Din Anlayış ve Yaşam Biçimi Üzerindeki Etkisi

İnternet Teknolojisinin gelişimi ile birlikte ortaya çıkan sosyal medya, her alanda kullanılan ve herkes tarafından bilinen bir olgu haline gelmiş dolayısıyla toplumsal yapıda belirli davranışların, tutumların ve bilgilerin kolayca yayılmasında dönüm noktası olmuştur.

Toplumsal yapının her kesimini ve her kurumu etkileyen bu kavram din olgusu üzerinde de etki göstermiş ve bu bağlamda dini bilgiler, dini tutumlar, inançlar ve dini davranışlar da sosyal medya üzerinden paylaşılmaya başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak her türlü dini bilgiye rahatlıkla ulaşan ve yine dini farklılıkları gören insanların kendi inanç ve uygulamalarını sorgulamaları daha kolaylaşmıştır. Bu ise belli bölgelerde daha önce tek tip olarak karşımıza çıkan dini bilginin veya dini anlayışın farklılaşmasına yol açmıştır. Özellikle kırsal kesimde birebir görmeye ve tek bir kişiden alınan dini bilgiye bağlı olarak ortaya çıkan din anlayışı, genel olarak internet ama daha özel olarak sosyal medya etkisiyle değişime uğramıştır. Çünkü hem farklı inanç biçimleri, farklı kaynaklar, farklı dini bilgiler ve farklı dini anlatan kişiler ortaya çıkmış böylece kırsal alanda yaşayan kadının dezavantaj olarak değerlendirilebilecek özellikleri etkisizleşmiştir.

Dolayısıyla sosyal medyanın gelişim göstermesi ve din kavramını da etkisi altına almaya başlaması ile beraber bireyin gündelik hayatında sanal din, dijital din, sanal dini grup/cemaat gibi kavramlar sık sık kullanılan terimler haline gelmiştir. Bu bağlamda kırsal kesimde yaşayan kadının din anlayışında ve yaşam biçiminde sosyal medyanın etki derecesini ve etki değerini ayrı ayrı ölçmek için katılımcılara birtakım sorular yöneltilmiştir. Katılımcılara yöneltilen bu sorular doğrultusunda elde edilen bulgular, sosyal medya olgusunun bireyin hem yaşam biçimini hem de din anlayışını olumlu ve olumsuz olmak üzere her iki açıdan etkilediği yönündedir. Bu veriler doğrultusunda ilk olarak sosyal medyanın kırsal kesimde yaşayan kadının din anlayışı üzerindeki olumlu ve olumsuz yöndeki etkileri ele alınacaktır.

İnternet teknolojisinin ve sosyal medyanın toplumsal yaşamı oluşturan her kurum ve olgu üzerinde etkisi olduğu gibi dini alanda da tesir derecesi oldukça yüksektir. Dolayısıyla toplumsal yaşam içerisinde bulunan her birey sahip olduğu dine dair bilgi edinme veya edindiği bilgilerin doğruluğunu saptama noktasında sosyal medyaya ve teknolojik aletlere başvurmaktadır. Başvurulan sosyal medya platformları bireyi kimi zaman aydınlatırken kimi

zaman da sahip olduğu bilgiden Şüphe etme derecesine getirmektedir. Dolayısıyla sosyal medya bireylerde her zaman olumlu bir etki bırakmayıp, bazen de davranışlara ve söylemlere etki ederek kişinin yanlış yola sapmasına neden olabilmektedir. Yapılan araştırmadan elde edilen veriler, sosyal medyanın bireyin din anlayışı üzerinde olumsuz etkiden ziyade olumlu bir etki bıraktığı yönündedir. Öncelikle bazı katılımcılara göre, sosyal medya ve dini paylaşım biçimleri bireylere dini açıdan yol göstermede ve dine dair yeni bilgiler öğretmede güçlü bir etkiye sahiptir. K1, K5, K14, K25, K26 ve K29 bu durumları Şu Şekilde ifade etmişlerdir.

“Dinimizde bilmediğimiz o kadar çok Şey var ki. İnstagrama youtube baktıkça öğrenmeye başladım. Çocuklarım bazen bana öyle sorular soruyor ki Őaşırp kalıyorum ben de çaktırmadan onlara mahcup olmamak için internete bakıyorum. Bilgileniyorum hemen her Şey ortaya çıkıyor bir dakikada.” (K5 (26, Kadın))

“ Sosyal medyanın dini anlayışım üzerinde tabi ki etkisi oldu. Aklıma takılan her Şeyi anında öğrenebiliyorum. Hatta bazen unuttuğum özel günleri de paylaşım yapan arkadaşlarımdan hatırlayabiliyorum. Geçenlerde bir ay tutulması oldu mesela doğal bir olay ben bu olaydan sonra namaz kılınması gerektiğini bilmiyordum mesela bir arkadaşım paylaşmış bende hemen ondan gördüm bir araştırmak istedim doğru mu yanlış mı diye baktım çok değer verdiğim ve bilgisine inandığım hocam İhsan Őenocak hocam da paylaşmış hemen öğrenip yerine getirmek istedim. Namazımı kıldıktan sonra hemen annemi aradım oda bilgilensin bu ibadetten eksik olmasın diye. Yani böyle yanırları da var sosyal medyanın çok Şükür faydalaniyoruz. Aslında insanın kendisinde bitiyor her Şey almak istediğini alıyor insan yoksa benim de karşıma kötü Şeyler çıkıyor ama ben almak istemeyince görmezden gelebiliyorum yani.” (K1 (26, Kadın))

“Aklıma takılan her soruyu soruyorum. Bizim köyde imam yok o yüzden kimseden sorularıma cevap bulamıyorum komşularım da çok bilmiyor bu konuları bende mecbur internete bakıyorum. Youtube de öyle güzel hocalar var ki sorunu yazıyorsun hemen çıkıyor hem de bir tane hoca anlatmıyor bir sürü hocadan dinliyorsun sıkıntı yok yani çok Şükür darda kalmıyoruz internet sayesinde.” (K14 (45, Kadın))

“Evet etkisi olduğunu düşünüyorum. Unuttuğum özel günlerde paylaşımlarda bakıp hatırlayabiliyorum. Bazen unutmuşluğum oluyor. Sonra görüp yapıyorum. Araştırıyorum hemen bugün neler yapılır diye o ibadetleri yapmaya çalışıyorum genelde. Kimseye sormam youtube de hocalar var oradan her Şeyi öğreniyorum.” (K25 (49, Kadın))

“Etkisi oldu elbette. Boş vakitlerimde kızımınla beraber Youtube de ki kıssaları izleriz. Sahabelerin hayatından kendi hayatıma örnekler çıkarırım. Peygamberlerin hayat hikâyelerini

dinlerim. Bana bu konuda çok faydası oldu. İnternette kitapları araştırdım. Kurandan okumalar dinlerim sesli olarak. Meal çevirisi dinlerim daha iyi anlamak için. (K26 (40, Kadın)

“Etkisi var tabi ki. Mesela namaz kılmada, ibadetlerimde eksiklik oluyor bunu hissedebiliyorum. Bazen de hiçbir şey yapmak istemiyorum bir boşluğa düşüyorum. Hemen bunu araştırıp ne yapabilirim diye düşünebiliyorum. Hocalara soruyorum hangi ayetleri okumam gerektiğini öğreniyorum. Güzel bir şey bize yol gösterebiliyor. (K29 (42, Kadın))

K1 ve K25 sosyal medyanın ve dini paylaşım biçimlerinin bireyin dini düşüncesi üzerinde olumlu bir etki bıraktığını ifade etmiştir. Bu katılımcıya göre sosyal medya bireyin dini pratikler ve ibadetler noktasında güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca sosyal medya bireyin dini yönden özel günleri hatırlamasına bu günlerde yapılan ibadetlere kolayca ulaşmasına da katkı sağlamaktadır. K5 ve K26 sosyal medyanın bireyi ve bireyin sahip olduğu çevreyi dini yönden bilinçlendirdiğine dikkat çekerek bu platformları olumlu yönde değerlendirmiştir. K14 dini sorunların çözümü noktasında sosyal medyaya başvurduğunu ve bu platformların bireyi dini yönden bilgilendirdiğini ifade etmiştir. K29 ise sosyal medya kavramının bireyin sahip olduğu dini düşünceye karşı daha motive olmasını sağladığı ifade etmiştir.

Kırsal kesimde yaşayan kadınların din anlayışlarında sosyal medyanın ve dini paylaşım biçimlerinin etkisini gösterdiği bir diğer önemli konuda dini kaynaklara ve dini hoşgörülü bir biçimde anlatan din adamlarına ulaşma noktasıdır. K2, K10 ve K19 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Kaynak açısından araştırma yaptığımda bir faydası oldu benim için tabi ki. Çevremden duyduklarıma göre İslam Külliyyatı tefsiri varmış internette araştırdım buldum ve fazlasıyla da faydalandım. Yine aynı şekilde hadis tahriri varmış kaynak taraması için olumlu.” (K2 (32, Kadın))

“Var elbette bir arkadaşım var sosyal medyada sürekli din ile ilgili kitap paylaşımı yapıyor şunu okuyun veya bunu okuyun diye. Bir de altına özet geçiyor kitabın içeriği ile ilgili. Fazlasıyla dikkatimi çekiyor hatta bir iki kere gidip o kitaplardan almışlığım var. Okudum ve çok etkilendim sonra hep takip etmeye gönderilerini beğenmeye başladım. Takip ettiği hocaları bende izledim ve gerçekten çok şey öğrendiğimi hissettim.” (K10 (35, Kadın))

“Din anlayışına etkisi oldu elbette. Ben sosyal medya ile birlikte özellikle youtube ile birlikte ramazan ayında veya normal günlerde din hocalarının İslam’a ve günlük yaşamda nasıl bir hal içinde olmamız gerektiğine dair yeni yeni bilgilerini öğrendim. Bu vesileyle hayatıma derinden bir çeki düzen verdim. Her öğrendiğimi yaptım mı tabi ki hayır nefis ağır bastı ama

en azından öğrenmenin yükünden kurtuldum. Evden, işten elim oldukça açar açar izlerim. Yani bir yere kaybolduğu yok her an her dakika erişebilme şansım var. Bu çok güzel bir şey bence her dakika yeni şeyler öğrenmek.” (K19 (27, Kadın))

K2, K10 ve K19 sosyal medyanın dini anlama ve dini bilgiyi elde etme noktasında nemli bir etken olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Bu katılımcılara göre sosyal medya ve internet teknolojisi sayesinde bireyler sahip oldukları dinin özelliklerini hem yazılı kaynaktan hem de işitsel yani video ile öğrenme noktasında sağlam bir gücü elinde bulundurmaktadır.

Katılımcıların sosyal medya kavramı ile birlikte İslam dinini daha bilinçli bir şekilde yaşamaya başladıkları tespit edilen bir diğer önemli bulgudur. K24, K16 ve K10 bu durumu şu şekilde ifade etmiştir.

“İslam dinini araştırmaya başladıktan sonra ufkumun iyice açıldığını fark ettim. Yaptığım her davranışın aslında bir davranıştan ibaret olmadığını ve aslında her birinin bir ibadet olduğunu o zamanlar yani okumaya, araştırmaya başladıktan sonra öğrendim. Hayatımdan bir örnek vermek istiyorum mesela. Hemşireliğimin ilk yıllarında mesleğime ilk olarak bir köyde başladım. Evliliğimizin ilk yılları eşim hemen askere gitti bende hamileyim. Doğum zamanımda ve hamileliğimin son aylarında eşim yok yanımda tabi ki askerlikten dolayı. O kadar çok zorlandım ki bu süreçte anlatamam. Şimdi diyeceksin soruyla konunun ne alakası var ama geleceğim oraya şimdi. Çocuk doğdu büyümeye başladı gece kalkmam ve bir daha uyumamam, çektiğim uykusuzluk bana eziyet gibi gelmeye başlamıştı yanımda eşim bile yok ve ben köydeyim kimseden yardım da alamam. Zamanla çocuk büyüdü çok şükür o günler geride kaldı. Ve ben bir gün din eğitimiyle çocuk yetiştirmek adına youtube den video dinlerken bir anda eğitimci çocuk için yapılan her şeyin uykusuz kalınan her gecenin beslediğiniz her anın çok değerli bir ibadet sayıldığını söyledi ve ben o zaman keşke bunları yaparken dini açıdan daha bilgili olsaymışım dedim. İşte o ün bugündür fırsat var yok demeden elimden geldiğince İslam’a dair videolar dinlemeye çalışıyorum bilinçlenmek için çünkü gerçekten beni çok aydınlatıp dini motivasyonumu sağlıyor. İslam’ı anlamak ve yaşamak lazım bu da çok okumaktan ve dinlemekten geçiyor. Benim çevrem de dinleyeceğim bir hoca yok o yüzden dediğim gibi ben internetten video dinlemeyi tercih ediyorum ve çok yararlı oluyor hayata karşı daha bilinçli oluyorum. Motivasyonum artıyor.” (K24 (42, Kadın))

“Elbette etkiliyor. Benim bildiğim bilginin başkasının da bilmesinde veya karşı tarafın bana bir şeyler öğretmesinde oldukça etkili bir yer. Ben severek ve gönül razılığıyla takip ediyorum ve faydalaniyorum.” (K16 (24, Kadın))

“Dini paylaşım biçimlerini pek söyleyemem ama sosyal medya benim için dini yaşama noktasında çok çok önemli bir yer. Sosyal medya sayesinde dinimi daha güzel yaşamaya başladım çok şükür. Bilinçlendim ve motivasyonum arttı. Her konuda bir bilgi sahibi oldum” (K10 (48, Kadın))

K24, K16 ve K10 sosyal medya kavramını kullanmaya başladıktan sonra İslam dinine dair yeni bilgiler öğrendiklerini ve bu sayede dini motivasyonlarının arttıklarını belirtmeleri sosyal medyanın din üzerinde etkili olduğuna dair önemli tespittir.

Sosyal medya ve diğer teknolojik aletler bireyin din anlayışını olumlu yönde etkilediği gibi olumsuz açılardan da kişilerin din anlayışına şekil verdiği bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre sosyal medya ve bu medyada bulunan bazı platformlar bireyin imanını zedelemeye, din hakkında yanlış, kirli bilgiler verme noktasında ve dini ibadetleri aksatma konusunda katılımcıları olumsuz yönde etkilemektedir. K8, K11, K15 ve K22 bu durumu şu şekilde ifade etmiştir.

“Sosyal medya elbette benim dinimi etkiliyor ama bana iyi bir şey kattığını görmedim. İnsanları hep yoldan çıkarıyor. Bizim zamanımızda böyle miydi? Herkesin birbirine saygısı vardı küçükler büyüklerini sayar severdi. Şimdi öyle bir şey kalmamış kimse kimseyi saymıyor. Özellikle gençler buraları çok kullanıyor. Ne kapanma ne namaz kılma hepsi kalktı. Millet birbirinden her şeyi görüyor taklit ediyor ama niyeyse hep kötü şeyler taklit ediliyor. Dini konuda da böyle kimse kimseyi gel namaz kılalım diye etkilemiyor gel gezelim evden çıkalım diye etkileme var hep. Gençler kötü yoldalar bunlar yüzünden.” (K11 (54, Kadın))

“Etkiliyor tabi ki. İman elden gitti kızım kimse artık ne namaz kılıyor ne de başka bir şey yapıyor. Binimiz bereketimiz gitti bunlar yüzünden. İman yok ibadet yok saygı sevgi yok hepsi de bunlar yüzünden.” (K8 (68, Kadın))

“Sosyal medyayı kullanmaya başladıktan sonra aklım hep orada kalmaya başladı. Ne yaptığım işten bir şey anladım ne de kıldığım namazdan. Eskiden kıldığım namaz veya okudum kuran içimi ferahlatıyordu şimdi öyle bir etki yok. Bunu sadece sosyal medyaya bağlamak olmaz elbette ama etkisiz de değil bu konuda. Bir konuda örnek vermek istiyorum mesela. Namaz kıldıktan sonra tesbihimi çekmeden hemen elime telefonumu alıyorum bir yandan tesbihimi çekiyorum bir yandan da telefonuma bakıyorum çektiğim tespihten de bir şey anlamıyorum. Namazlığımı katlayıp dua etmeden hemen kalkıp instagramın başına geçiyorum. Kuran okunuyor mesela benim gözüm hep sosyal medya da odaklanamıyorum yani. Etkilenemiyorum aklım hep oraya doğru gidiyor bu da bir bağımlılık bence ve hayatımın her noktasına etki etmiş öyle görünüyor baksanıza.” (K22 (25, Kadın))

“Aman keşke hayatımızdan çıksa. Din konusunda insanın kafasını karıştırıyor. Bir soru sorduğumuzda burada ki din hocalarına hepsi ayrı şeyler diyor. Herkes hoca olmuş zaten maşallah. Kimisi harama helal diyor kimisi her şeye haram kafamız karışıyor canım. Devlet bu işe de bir el atsa iyi olur. Ne canım bu böyle her yer hoca herkes hoca.” (K15 (67, Kadın))

K11 sosyal medya kavramının dinsel düşünce üzerindeki etkisini geçmiş dönem ile günümüz toplumsal yapılarını kıyaslayarak analiz etmeye çalışmıştır. Bu katılımcının düşüncesine göre sosyal medya bireylerin özellikle de genç kesimin doğru yoldan çıkmasına sebep olup kişilerin geçmişe özlem duymasına neden olan bir kavramdır. Çünkü ona göre sosyal medya bireylerin dini ibadetlerini ve pratiklerini yapma konusunda olumsuz bir etki bırakarak özellikle genç bireylerin dini açıdan yoldan sapmasına neden olmuştur. K8 sosyal medyanın bireyin yaşam biçimi ve dinsel düşünce üzerinde olumsuz bir etki bıraktığını ifade ederek bu kavramın dini düşünceyi zedelediğini ve toplumsal yapı içerisindeki bireyler arasında var olan saygı ve sevgi olgularını yıprattığını ifade etmiştir. K22 sosyal medyanın bireyin gündelik yaşamda yer verdiği dini pratikleri ve ibadetleri dikkatsiz ve hızlı bir biçimde yapmasına yol açtığını belirterek bireyin zihinsel yapısı üzerinde etki kurduğunu ifade etmiştir. K15 ise sosyal medyanın dini bilgiyi elde etme noktasında bireyi yanlış yönlendirdiği belirtilerek bu platformların dini bilgi noktasında bireyi ikilemde bırakıp yanlış yola sapmasına neden olacağı ifade edilmiştir.

Ayrıca, sosyal medyanın ve bu platformlarda paylaşılan içeriklerin bireyin din bilgisi ve dini yaşayış biçimi üzerinde batıl inanç etkisi oluşturduğu düşüncesi araştırmadan elde edilen bir diğer önemli bulgudur. K20 bu durumu şu şekilde ifade etmiştir.

“Sosyal medya insanların üzerinde olumsuz bir etki bırakmıştır. Özellikle din konusunda. Sosyal yaşamından herhangi bir sıkıntı yok çünkü oraları kontrol altına alabiliyorum ama din konusu öyle olmuyor maalesef. Herkes her şeyi söyleyebiliyor din konusunda insanlar da işine geleni alıyor işine gelmeyen almıyor. Eskiden annem batıl inanç diye bizi her şeyden korkutur bunları öğretilirdi zaman geçtikçe bunların yanlış olduğunu öğrendim kendim. Şimdi de sosyal medya. İnsanları hep yanlışla sürüklüyor. İkisi de aynısını yapıyor insanları şaşırtıyor ve korkutuyor.. o yüzden ben dini bilimi kitaptan ve yaşını almış hocalarımdan almayı tercih ediyorum. Çünkü sosyal medyada her bilgi var ve genelde yalan bilgiler. (K20 (25, Kadın))

K20, sosyal medyanın ve bu medyanın sahip olduğu her bir platformun din kavramı ve bireyin dini yaşayış biçimi üzerinde yadsınamayacak bir güce sahip olduğunu belirterek geçmiş dönemlerin popüler kavramı olan ve etkisini günümüzde hala devam ettiren “batıl inanç” olgusu ile sosyal medya kavramını eş değer tutmuştur. Çünkü bu katılımcıya göre sosyal medya

insanların dini bilgileri yanlış biçimde öğrenmesinde ve insanları yanlış yönlendirmede önemli bir rol oynamaktadır.

Sosyal medya ve internet teknolojisi toplumsal yapının her alanını etkilediği gibi bireyi ve bireyin sürdürdüğü yaşamsal alanı da etkisi altına almaktadır. Sosyal medyayı yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline getiren bireyler yaşamlarında ve yaşam biçimlerinde türlü değişiklikler yaşamaktadır. Bu değişim kimi zaman bireyi ekonomik ve kültürel alan da ileriye taşıyabilirken çoğu zamanda ruhsal ve sosyal yönden bireyleri etkileyerek yaşamlarını olumsuz yönde değiştirebilmektedir. Katılımcılara yöneltilen sorular doğrultusunda elde edilen veriler, sosyal medyanın ve dini paylaşım biçimlerinin bireyin yaşam biçimini psikolojik, sosyolojik açıdan olumsuz yönde etkilediğini, bazı katılımcıların sosyal medyaya karşı hiçbir şey hissetmediğini ama hiçbir katılımcının yaşam biçimini etkileme noktasında sosyal medyadan fayda görmediğini ve olumlu yönde etkilemediğini ortaya çıkarmıştır.

Sosyal medyanın bireyin yaşam biçimi üzerindeki olumsuz etkilerinden biri moral bozma ve psikolojik durumu kötü yönde etkilemesidir. Maneviyat, iç huzur ve ruh hali anlamına gelen ve psikoloji de etkin bir rol oynayan moral kavramı kişinin ruh sağlığını korumada ve bireyin çevresine karşı manevi yönden güçlü durması noktasında önemli bir fonksiyona sahiptir.²⁸⁸ Bireyin moral yapısı, kişisel çabalamalardan ve içerisinde bulunduğu toplumsal yapıdan etkilenmekte ve olumlu veya olumsuz yönde gelişim göstermektedir. Günümüz toplumunda bireyin moral yapısını etkileyen bir diğer önemli kavramda hiç şüphesiz sosyal medya ve iletişim teknolojisi. İnsanların yaşamlarında ayrılmaz ve değiştirilemez bir parça olan bu kavram bireylerin yaşamları üzerinde etkin bir yapıya sahiptir ve kişilerin yaşamlarını her iki yönde etkilemektedir. Bu doğrultuda K3, K47, K28 ve K41 sosyal medyanın yaşam biçimleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu belirterek psikolojik yöndeki etki derecesini şu şekilde ifade etmişlerdir.

“Dini yönden etkiliyor tabi ki ama ben en çok sosyal yönden etkileniyorum. İnsanlar sosyal medyada çok mutlular ve ben bunları gördükçe ister istemez moralim bozulabiliyor. Geçen bir arkadaşım gelmiş aslında o kadar da güzel bir hayatının olmadığını söylüyor ama sosyal medyaya bakınca çok mutlu inanmadım açıkçası. Ben gördüğüme inanırım her gün bir yerde her gün geziyor o mutlu olmayacakta ben mi mutlu olacağım” (K3 (35, Kadın))

“Sosyal medya hayatımızı elbette etkiliyor. İnsanları görüyorsun ne haldeler açıklık sefalet sende bundan etkileniyorsun moralin bozulabiliyor hemen elinde olmadan.” (K47 (57, Kadın))

²⁸⁸ Türk Dil Kurumu (TDK), “Moral Kavramı Nedir?” (Erişim 12 Aralık 2022).

“Sosyal medyam yok benim kızım sadece görüntülü konuşmak için oğlum bana whatsapp indirdi onu kullanıyorum. Ama televizyon benim hayatımı çok etkiledi. Özellikle şu kayıpları bulma programları var ya onları izledikten sonra daha bende psikoloji kalmadı. Gece evimin kapısını kitlemeyen ben artık yatarken bir odamın kapısını kitliyorum. İnsanlara güvenim kalmadı her gün biri çıkıp ağlıyor. Dayanamıyorum içim sızlıyor. Ya bir gün benim de başıma gelirse diye çok korkuyorum. Oğlum diyor anne izleme diye ama ne yapayım kızım evde tek başıma canım sıkılıyor. Kötü de olsa televizyon benim yol arkadaşım.” (K41 (63, Kadın))

“Beni olumsuz yönde etkiliyor kızım. Telefona gördüğüm şeylerden sonra artık kimseye güvenemiyorum herkes bana yalancı gibi geliyor. Öyle kötü şeyler gördüm duydum ki kimseye güvenemiyorum.” (K28 (61, Kadın))

K3 ve K47 sosyal medyada paylaşılan her bir içeriği dikkate alarak sahip olduğu yaşam biçimi ile kıyaslamaktadır. Kıyaslanan yaşam biçiminde görülen eksiklik durumu da bireyin zihinsel yapısını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. K41 ve K28 ise sosyal medyanın ve özellikle kitle iletişim araçlarının toplumsal yapıda medyana gelen olayları sürekli olarak izleyiciye sunmasından rahatsız olmuş ve bu durumun bireyin psikolojik yapısını olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulguya göre sosyal medya ve dini paylaşım biçimleri bireyin sahip olduğu zaman kavramını yönetme şeklinde olumsuz bir etkileşim sağlayarak katılımcıların yaşam kalitesini aşağı çekmektedir. K32, K33 ve K36 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Sosyal medya güzel bir şey ama benim zamanımı fazlasıyla alıyor. Zaten kendime ait bir zamanım yok işten ve evden dolayı. Sosyal medyayı kullandıktan sonra iyice bereketim kaçtı. Günün nasıl geçtiğini anlamıyorum ki bir bakıyorum akşam olmuş. Kafamı telefondan kaldırıp dışarıya bakmıyorum ki güneşin doğuşunu batışını izliyorum. Bu illetten kurtulmam gerekiyor yoksa beni mahvedecek hem kendime hem de çevreme çok zarar vermeye başladım çünkü.” (K32 (43, Kadın))

“Sosyal medyayı kullanmaya başladıktan sonra hiçbir işimi zamanında yerine getirmemeye başladım. Hep erteliyorum maalesef bugün yapmıyım yarın yaparım diye sürekli boş boş oturuyorum sonra üzülüyorum da kendime zaman ayıramadığım için. Çünkü zamanımın hepsini sosyal medya alıyor kim ne yapmış kim bugün neredeymiş bunları görmekten daha elim olmuyor ki bir iş yapayım.” (K33 (38, Kadın))

“Çok zamanımı alıyor o yüzden çok vakit geçirmek istemiyorum bir girersem insatgrama çıkışım olmuyor sürekli video izlemekten o yüzden dozunda kullanıyorum. Biliyorum fazla kullanırsam vaktimin hepsini alacak.” (K36 (44, Kadın))

K32, K33 ve K36, sosyal medyanın bireyin yaşam biçimi üzerinde zaman yönetimi noktasında olumsuz bir etki bıraktığını ifade etmişlerdir. Zaman kavramının yönetimi ve boşa harcanmaması kent ve kırsal kesim ayırt etmeksizin günümüz toplumsal yapının her alanında karşılaşılan bir sorun olduğu görülmektedir. Aynı zaman da sosyal medyanın bireyleri zaman kavramı açısından güne başlar başlamaz plansız bir biçimde tüketmeye ve içerisinde bulunduğu günü kontrol edememeye doğru ittiği elde dilen veriler arasındadır.

Toplumsal yapıda medyadan gelen değişimler sonucunda sosyal yapıya entegre olan sosyal medya kavramı ve bu kavram doğrultusunda oluşturulan dini paylaşım biçimleri, bireyleri birbirlerine benzemeye itmiştir. K12 ve K49 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Sosyal medya tabi ki hayatlarımızı etkiliyor. Size bunu şu örnekle açıklayabilirim. İşim gereği sürekli insanlarla iç içeyim. Gelen giden çok oluyor dükkânıma özellikle de gençler ile çok iç içeyim. Bana farklı farklı taleplerle gelmeye başladılar. Saç ve bakım konusunda tabi ki. Benim bile duymadığım şeyler bunlar. Bir gün nereden öğrendiklerini sorduğumda sosyal medyada her gün farklı bir şeyin ortaya çıktığını ve çağa ayak uydurmam gerektiğini söylediler. Batı da böyle saç modaymış başka yerlerde kaşları sarıya boyuyorlarmış bizimde yapmamız gerekiyormuş. Böyle yani dediğim gibi gençler özünden kopuyor ve bunu da çevresini gördükten sonra yapıyor özellikle de sosyal medya da başka ülkelerde yaşayan insanların yaptıkları hareketleri gördükçe daha da çok değişiyorlar.” (K12 (37, Kadın))

“Sosyal medya yaşamımızı tabi ki etkiledi ama olumsuz yönde. Özellikle çocuklarımızı ve gençlerimizi, giyimleri kuşamları büyüklerine karşı saygısız olmaları bizleri çok üzüyor. Eskiden böyle değildi ki. Büyük küçüğe sus deyince susardı otur deyince otururdu. Şimdi büyükler küçük olmuş küçükler büyük. Korkuyorsun ağzını açarken bir şey söyler de seni rezil eder diye. Gençleri yoldan çıkardılar.” (K49 (56, Kadın))

K12 ve K49 sosyal medya kavramının bireyi davranış ve düşünce yönlerinden etkileyerek olumlu veya olumsuz yönde bir değişim geçirme noktasında öncülük ettiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca bu katılımcıların söylemlerinden yola çıkarak kırsal kesimde yaşayan bireylerin özellikle de gençlerin sosyal medya kavramı ile tanıştıktan sonra bireysel özelliklerini yitirip başkaları tarafından gösterilen örneğe uyum saplamak için eylemsel ve düşünsel yönden değişim yaşadıklarını ve bu değişim de sosyal medyanın güçlü bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Sosyal medya ayrıca insanlar arası iletişimi kolaylaştırdığı ve bireylere iletişim noktasında rahatlık sağladığı için yüz yüze iletişimin geri plana atılarak sanal iletişim biçimlerinin yaygın hale getirildiği görülmektedir. Bu durum da fiziksel iletişimin gittikçe azalmasına ve akraba ve arkadaşlık arasındaki bağın sanal medyaya taşınmasına yol açmıştır. Bu durumu K13 ve K50 şu şekilde ifade etmektedir.

“Sosyal medya elbette güzel bir şeydir ama aradaki iletişim gittikçe kopmaya başladı. Ben sabah evden erken çıkıyorum işimden dolayı o yüzden ailem ile çok vakit geçiremiyorum. Akşam eve geldiğimde kızım odasında internet başında oğlum bilgisayar başında oyunda oluyor. Sinirlenip yanıma çağırdığımda bile başları telefonda kalkmıyor. Çocuklarımın yüzüne hasret kaldım. Evde bir şey istediklerinde bile mesaj atıyorlar o derece yani. Aramızdaki bağ gün geçtikçe kopmaya başlıyor. Bu açıdan sosyal medya bana çok kötü geldi.” (K13 (35, Kadın))

“Sosyal medya tabi etkileri oluyor hayatımızda ama napacaksın kızım herkes almış eline bir telefon birbirinden kopmuş. Oğlum beni her gün görüntülü arıyor yazın gel yüzünü göreyim diyorum her gün görüntülü konuşuyoruz ya görüyorsun işte nasıl geleyim diyor. Görüntülü konuşmakla yüz yüze görmek bir mi kızım sana soruyum. İnsan yanında olmak istiyor oğlunun yüzünü öpmek istiyor. Görüntülüden ne anlayacaksın ki” (K50 (47, Kadın))

K13 sosyal medyanın aile içi iletişimi zayıflatarak yüz yüze etkileşimi ortadan kaldırmaya neden olduğunu belirtmesi elde edilen bulgular arasındadır. K50 ise sosyal medyanın bireyler arasında iletişim noktasında fayda sağlasa da aslında iletişim biçimini değiştirdiği belirtmiştir.

İnternet teknolojisinin gelişimi ile birlikte ortaya çıkan sosyal medya ve bu mecranın sahip olduğu her bir platform bireylerinin din anlayışı ve yaşam biçimlerin her iki yönden şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Kırsal kesimde yaşayan ve sosyal medya ile bağlantısı olan her bir katılımcı bu kavramın dini yapı üzerinde olumlu ve olumsuz yönden bir etkisi olduğunu düşünürken bireylerin yaşam biçimleri üzerinde olumsuz bir etki bıraktığını ifade etmişlerdir. Dini yönden yeni bilgiler öğrenme, yol gösterme, din kaynaklarına ve din adamlarına ulaşma noktalarında katılımcılara kolaylık sağlarken imanın zedelenmesi, din hakkında yanlış bilgi edinme ve ibadetleri aksatma konusunda da bireyin din algısını zedelemektedir. Bununla birlikte sosyal medya kavramını kırsal kesimde batıl inanç olgusu ile eş değer tutan katılımcılar da bulunmaktadır. Onlara göre bu kavram bireylerin sahip oldukları din anlayışlarını zedelemekte ve inanç noktasında bireye zarar vermektedir. Sosyal medyanın bireylerin yaşam biçimi üzerindeki etkisi ise genelde olumsuz yöndedir. Yapılan görüşmelerde hiçbir katılımcı sosyal medyanın kendilerine bir fayda sağladığını belirtmemiş bazı katılımcılar

da bu kavrama karşı nötr bir yaklaşım içerisinde olmuşlardır. Elde edilen bulgulara göre sosyal medya bireylerin yaşam biçimlerini moral bozma, zamanı yönetememe, taklit ve iletişim kopukluğu yönlerinden olumsuz bir biçimde etkilemektedir.

3.2.2.6. Dini Sorunların Çözüm Kaynakları ve Sosyal Medya

Teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan ve geleneksel medyanın yerini alan sosyal medya, toplumsal ve bireysel yaşamı tüm yönleri ile etkisi altına almıştır. Özellikle de internet teknolojisinin gelişme göstermesi, sosyal yaşamı oluşturan her bir içeriği veya olguyu sanal ortama taşımıştır. Toplumsal yaşama ait olan din olgusu da internet aracılığıyla sanal ortama taşınan önemli yapılardan biri haline gelmiştir. Bunun sonucunda zaman-mekân kavramlarını anlamsız hale getirerek oluşturulan iletişim ortamı, dinlere ve bu dinlerin mensuplarına birçok avantaj sağlamıştır. Bu bağlamda internet, bireyler arası iletişimin kolay bir biçimde sağlanması, dini bilgi edinme veya din konusunda bireyleri bilgilendirme, din mensuplarına dini yönden destek olma gibi birçok avantajı beraberinde getirmiştir.²⁸⁹

Aynı zamanda günümüz toplum yapılarında internet teknolojisi ve sosyal medya temel dini bilgileri arama ve var olan dini sorunlara çözüm bulma noktalarında en temel kaynaklardan biri olduğu ortaya konulmaktadır. Öte tandan dini bilgi edinme ve dini sorunların çözülmesi noktasında internet ortamından özellikle de sosyal medya mecralarından yararlanılması geleneksel kurumların ve din adamlarının otoritelerini aşındırmaktadır.²⁹⁰ Bu bağlamda dini bilginin internet ortamına taşınmasının ardından dini sorunların çözümü noktasında sosyal medyaya başvurulma sıklığını ve dini sorunların çözümü konusunda niçin bu mecraların kullanıldığını öğrenmek adına katılımcılara dini bir konuda sorun yaşadıklarında çözümü konusunda nereden faydalandıkları yönünde sorular yöneltilmiştir. Genel olarak katılımcıların dini bir konuda sorun yaşadıklarında sosyal medyanın her mecrasına sıklıkla başvurdukları gözlemlenmiştir.

Kırsal kesimde yaşayan kadınların dini sorunlarını çözme noktasında bilgi veya fetva almak için sıklıkla başvurdukları önemli kaynaklardan birinin cami hocaları olduğu gözlemlenmiştir. Elde edilen bu verilere göre katılımcıların cami hocalarına başvurma konusundaki en önemli sebep dini sorunları çözme noktasında yüz yüze iletişimin daha faydalı olacağı ve cami hocalarının bireyin zihninde güvenilir bir konumda olmasıdır. K8, K17, K27, K28 K29 ve K30 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

²⁸⁹ Mete Çamlıdere vd, *Dijitalleşen Din* (İstanbul: Köprü Yayınları, 2015), 45.

²⁹⁰ Ahmet Eskipınar, *Dijital Medya ve Din* (Sakarya: İletişim Çalışmaları, 2019), 17.

“Genelde köyümüzün cami hocasına sorarım bir sorum olduğunda çünkü internete güvenmek biraz zor oluyor. Cami hocasıyla yüz yüze bir iletişim sağladığımız için sorduğum sorunun içime sinmesi daha güzel oluyor. Sanki o sorumu cevapladığında tüm sorunlar çözülüyormuş gibi. Karşımda görmem lazım o yüzden. İnternetten nasıl cevaplayacak ki. Bazen çok detaylı bir soru sorabiliyorum. İnternet hocasına durumumu nasıl açıklıyorum ki.” (K8 (61, Kadın))

“Büyüklerime ve köyümüzün cami hocasına sormayı tercih ederim. Bazen saçma sapık hocalar çıkıyor internette onları asla takip etmiyorum. Söyledikleri hiçbir şeye de güvenmiyorum.” (K17 (75, Kadın))

“Dini bilgisine güvendiğim kim varsa etrafımda ona sorarım genelde. İlmihalden bakarım. İnternet bana bu konuda çok güvenilir gelmiyor nedense. Cami hocalarından daha net cevaplar alıyorum ve söyledikleri her şeye güveniyorum. Daha açık cevaplar veriyorlar bana. Televizyon programlarındaki hocalar dinden uzaklaştırıyor. İnsanları kırmamak adına daha yuvarlak cevaplar veriyorlar. Bu hoş bir durum değil ki.” (K29 (42, Kadın))

“Dini bir sıkıntım olursa ben hemen köyümüzün hocasına sorarım ya da hocamızın eşine hocamızın eşi de hafız o da çok bilgili. İnterneti kullanmıyorum çünkü güvenmiyorum. Ben bir insanın dinini anlatabilmesi için yani o insana güvenmem için nasıl yaşadığını görmem gerekiyor. Ben internetteki hocaların nasıl yaşadığını nereden bileyim. Belki benim haram ile ilgili sorduğum soruyu cevaplar ama kendisi o haramı işler. Nasıl inanacağım ben. Ama bizim köyün hocası öyle değil. Mesela geçen hatim duasında hocamızın eşi geldi duayı almak için bize yeni şeyler öğretti. Sonra baktım ki bize öğrettiği şeyleri kendisi zaten yapıyor. Bize yalan söylemiyor. Mesela bize hep giyimimize dikkat etmemizi söyler. Kendisi de giyimine çok dikkat eder. Ben bunları gördükten sonra nasıl derim ki bize yalan söylüyor. Dediği her şeye canı gönülden inanırım ben. O yüzden ben hep köyümüzün imamına ve değerli eşine soruyorum sorularımı.” (K30 (49, Kadın))

“İnternetteki bilgilere güveniyorum yani sorduğum sorunun cevabını alıyorum ama köyümüzün imamına gitsem benim için daha iyi olur. Çünkü bana daha samimi geliyor dedikleri. Yalan söylemez ki sonuçta aynı köyde yaşıyoruz yüz yüze bakıyoruz beni niye kandırsın.” (K27 (62, Kadın))

“Tabi köyümüzün imamına giderdim kızım. Şimdi gidemiyorum çünkü köyümüzde imamımız yok 2 senedir. Ama eskiden dediğim gibi hocamıza gider danışırdık. Biz gidemesek eşimi yollardım aklıma takılan soruyu cevaplasın diye. Allah razı olsun hemen yardım ederdi. Hiç darda koymadı bizi. Zaten ramazan ayında teravih namazına gittiğimizde eskiden her gün

bize din ile ilgili sohbet ederdi. Çok şey öğrendik aklımıza yattı. Böyle karşımızda anlatınca daha güze dinliyoruz. İşte şuan hocamız olmadığı için sorularımı eşime soruyorum ya da eskiden beynimde kalan şeylerle cevaplamaya çalışıyorum. Başka bir seçeneğimiz yok maalesef kızım.” (K27 (62, Kadın))

K8, K17, K27, K28 K29 ve K30 din konusunda herhangi bir sorun ile karşılaştıklarında çözüm arama noktasında ilk olarak cami hocalarına başvurdukları görülmektedir. Katılımcıların cami hocalarını tercih etmelerinin temel sebepleri ise güven, yüz yüze iletişimin etkisi ve cami hocalarının yaşam tarzlarının herkes tarafından bilinmesi olarak sıralanmıştır. Dolayısıyla bireyin din konusunda sorun yaşadığında çözüm aramak için başvuracağı kaynaklarda ilk aranılan özelliğin güven ve iletişimde kolaylık olarak sıralandığı görülmektedir.

Kırsal kesimde yaşayan kadınların dini sorunları çözüme kavuşturma noktasında başvurdukları kaynakları anlayabilmek için katılımcıya yöneltilen sorular doğrultusunda elde edilen bulgulardan bir diğeri de dini sorunların çözümünde sosyal medya platformlarında bulunan din adamlarının etkili olduğudur. K25, K26, K39 ve K40 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“İnternete soruyorum tabi ki. Güveniyorum soruma verdiği cevaba. Sonuçta oradaki hocanın bizim cami imamından bir farkı yok ki ikisi de aynı okulu okumuş ne farkı olacak ki. Nihat Hatipoğlu ve Mustafa Karataş en güvendiğim hocalarım.” (K40 (55, Kadın))

“Her hangi bir konuda güvendiğim hocadan yardım almayı tercih ederim. Bilgilerine güvenip güvenmeme değil de hızlı olduğu için tercih ederim interneti. Yani bu cami hocasının yalan söylediği anlamına gelmiyor tabi ki. Ama camimizin hocasını hemen bulamıyoruz ki istediğimiz anda. Ama internetteki hocalar hemen telefonda açılıyor. Ulaşımı kolay oluyor yani.” (K39 (45, Kadın))

“Tanıdığım yakın kişilere sorarım ilk olarak sonra internete bakarım. Bazen çok özel konular olabiliyor en basiti kadınsal durumlar bunları ben yakınlarıma veya cami hocamıza nasıl sorayım köy yerinde. Sonra yüzüne nasıl bakarım. İşte bu konuları genelde internetteki hocalarıma soruyorum. Eğer içime sinmediyse o hocanın dedikleri başka bir hocaya da hemen sorabiliyorum internette. Kolay oluyor yani ulaşmak. Bu açıdan güzel internetteki hocalar. Utandığın soruları yüzünü görmeden cevaplıyorlar.” (K26 (40, Kadın))

“Cami hocalarına başvuruyorum ama bazen yeterli olmuyor. Sorduğum soruyu bazen yanlış anlıyor. Bazen gidiyoruz yanına camide olmuyor bazen evinde olmuyor ulaşmakta sıkıntı yani. Bazen izin alıp gidiyor memleketine ben bir ay şimdi ne yapacağım ya aklıma takılan soruyu unutursam ya da yaptığım şeyler yanlışsa. O yüzden internetteki hocalara soruyorum

genelde. Cübbeli Ahmet hoca, Nureddin yıldız hoca sorularıma çok güzel cevaplar verebiliyor. O yüzden memnunum verdikleri cevaplara da güveniyorum. Niye yalan söylesinler ki yaşlı başlı adamlar.” (K25 (49, Kadın))

K25, K26, K39 ve K40 din konusunda yaşamış oldukları sorunları çözüme kavuşturmak adına sosyal medya platformlarında bulunan din adamlarına katılımcıların ifade biçimiyle sanal hocalara başvurdukları görülmektedir. Sosyal yapı içerisinde internet kavramının yaygınlaşmasından önce herhangi bir dini mesele hakkında bilgi veya fetva almak isteyen birisi özellikle kırsal kesimde yaşayan birey imama veya dini bilgisi yüksek olan kişilere müracaat etmek zorundaydı. Ancak internetle birlikte bu zorunluluğun ortadan kalktığı görülmektedir. Artık herhangi bir birey dini bir meselenin veya sorunun cevabını dini sitelerden ve sanal hoca olarak adlandırılan din adamlarından öğrenebilmektedir. Kırsal kesimde sürdürülen bu çalışmada elde edilen veriler de sanal hocaların kolay ulaşım, doğruluk, çok yönlü bir araştırma sağlama ve özel durumların kolay ifade edilmesi yönünden katılımcılara fayda sağladığı için dini sorunların çözümü noktasında internetin sıkça kullanıldığını ve tercih edildiğini ortaya koymaktadır.

Kırsal kesimde yaşayan kadınların dini sorunların çözümü noktasında çevresinde bulunan ve kendisinden yaşça büyük insanlara başvurdukları elde edilen bulgulardan bir diğeridir. . K6, K11, K15, K35, K7 ve K50 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Okuduğum kitaplardan öğrenmeye çalışırım ama genelde büyüklerime sormayı tercih ederim. Çünkü onlar bizden daha çok şey bildiklerini düşünüyorum.” (K6 (54, Kadın))

“Kayınvalideme soruyorum hemen genelde. İnternete danışmam çünkü güvenmiyorum. Kayınvalidem eski insanlardan. Çok şey biliyorlar eski insanlar. Çok şey yaşamışlar sonuçta onlar bilmeyecekte ben mi bileceğim.” (K11 (54, Kadın))

“Şimdi oğluma soruyorum kendisi hoca olduğu için ama ben eskiden kaynatama sorardım her şeyi âlim gibi bir insandı Allah rahmet eylesin çok severdim beni kızı gibi severdi. Ben evlenmeden önce ne okuma bilirdim ne de yazma. Evlendikten sonra bana baba gibi davrandı okuma yazma öğretti kuran okuma da bilmiyordum bana onu da öğretti. Gecelere namaza kalkardı beni de kaldırırdı evimiz bereketlensin yuvamız neşeli olsun diye. O öldükten sora her şey yarım kaldı. Allah rahmet eylesin. Sorum olduğunda da kaynatama sorardım dediğim gibi. Her şeyi bilirdi zaten başka kimseye gitmeye hacet yok ki. Zaten beni dışarıya çıkarmazdı pek kimse görmesin diye o yüzden cami imamını tanımazdım bile. Kaynatam cevaplardı her şeyimi. Çok bilgiliydi eskinin insanları işte.” (K15 (67, Kadın))

“Büyüklerime sormayı tercih ederim. Özellikle de babama. İmanları çok kuvvetli oluyor eskinin insanların çünkü çok bulaşmamışlar harama günaha. Neyin ne olduğunu basitçe biliyorlar. Sorularına da öyle cevap aramışlar hep. Şimdi bir sorunun cevabı için kırk takla atıyorlar cevaplamak için hocalar. Ama eskinin insanları öyle değil ki doğruya doğru harama haram diyorlar bu kadar basit.” (K35 (47, Kadın))

“Eşime sorarım genelde o da bilgisini dedesinden almış. Sorduğum soruları öyle güzel açıklıyor ki sanki hepsini kitaplardan okumuş yutmuş. Nereden öğrendin diye sorduğumda hep dedem öğretti derdi bana. İşte kızım eskinin insanları yapma dediğinde yapmayacaksın bir bildikleri var elbette ama şimdi kim dinliyor ki herkes işine kolay gelen şeyleri dinliyor.” (K7 (45, Kadın)

“Babama soruyorum genelde o çok biliyor çok tecrübeli. Sıkıntım olursa genelde ona sorarım. İnternete sormam yemek tarifi değil ki din bu din. Allah korusun yanlış bir şey öğreniriz. Alt yapısı olması lazım bilginin.” (K50 (57, Kadın))

K6, K11, K15, K35, K7 ve K50 dini sorunların çözümü noktasında yaşlı insanların dini tecrübelerine başvurdukları görülmektedir. Bu katılımcıların düşünce biçimine göre dini bilgiye sahip olma derecesi yaş ile doğru orantılıdır ve bu yüzden din konusunda sorun yaşadıklarında kendilerinden yaşça büyük insanlara danışıp alınan cevapların doğru kabul edilmesi gerekmektedir. Bu ifade biçimine göre dini bilgi bireyin yaşadığı veya deneyimlediği tecrübeler sonucunda ortaya çıkmaktadır ve yaşanan tecrübe dini bilginin doğruluk değerini artırmaktadır.

Dini alanda bireylerin yaşadığı sorunlar veya akla takılan problemlerin çözümü noktasında katılımcıların başvurdukları bir diğer önemli kaynak ulaşım imkânını elinde bulundurdukları veya internet aracılığıyla ulaşabildikleri dini kitaplar ve dini kurumlardır. K12, K5, K9, K10, K13, K20, K21 ve K22 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Bağlı olduğum bir tarikat var ismini söylemek istemiyorum genelde başım din konusunda sıkışırsa onlara danışıyorum whatsapp üzerinden hocalarıma ulaşıyorum. Teknolojiyi kullandığım pek söylenemez her türlü yönden araştırmam gerekiyor sorunun cevabını. Öyle hemen hazır bulunan cevaba inanmam. En iyisini hocalarım bilir.” (K12 (37, Kadın))

“En büyük kaynak Kur’an’ı Kerim her soruma oradan bakıyorum. Çok anlayamıyorum iyi bir bilgin olmadığı için. O yüzden İslam ilmi hali ile birlikte sorularına cevap aramak daha mantıklı geliyor daha anlaşılır geliyor bana.” (K5 (26, Kadın))

“Ben zaten Said Nursi’nin Risale-i Nur’unu okuyorum. O cemaattenim. Oradan tüm sorularıma cevap alıyorum çok şükür. Bu kitap çok anlaşılır beni hayata tekrardan bağladı diyebilirim. Şimdi de karşıma çıkan her sorunun cevabını anında alabiliyorum.” (K9 (47, Kadın)

“Direkt Kur’an’ı Kerim’den ve Meallerden faydalaniyorum. İnternete asla güvenmiyorum. Benim için tek kaynak Kur’an’ı Kerim’dir.” (K10 (35, Kadın))

“Beni samimi bulan, beni yargılamayan insanların yanına gitmeyi tercih ediyorum. Ve kesinlikle Kur’an, sünnet ve İmam Rabbani’nin Mektubatına bakıyorum kesinlikle. İnternete asla güvenmiyorum. Şeytan sanki uzak durmak lazım.” (K20 (25, Kadın))

“Bağlı olduğum Mahmut Efendi tarikatının hocalarına ve benim o tarikatta samimi olduğum hocalarıma soruyorum genelde. Köyde yaşadığım için tarikat fiili olarak katılamıyorum ama sosyal medya üzerinden sürekli günlük yapılan ibadetleri öğreniyorum aklıma takılan her şeyi buradan ulaşarak öğreniyorum. Çok şükür şimdiye kadar herhangi bir sorun ile karşılaşmadım. Çünkü hocalarım sorduğum soruları her yönden açıklayarak beni aydınlatıyor elhamdülillah.” (K22 (25, Kadın))

“Benim için tek gerçek kaynak Kur’an’ı Kerim’dir. Her sorunun cevabı kitabımızda var başka yerlere başvuranın ne anlamı var anlamıyorum. Peygamber efendimiz zamanında bu kadar kaynak yoktu diye insanlar hep sorular içinde mi geçiriyordu hayatlarını hayır tabi ki. O zaman peygamber efendimiz ve kitabımız vardı insanlar için yeterliydi bunlar. Şimdi türlü türlü kitaplar cemaatler çıkmış. Hepsi kendince doğrudur bir şey deyip günaha giremem ama doğru bilgiye ulaşmak için kitabımız yeterlidir. Başka yerlere başvurmaya gerek yok.” (K21 (36, Kadın))

“Nakşi bendi tarikatına bağlıyım hocam. Oradan alıyorum genelde dini bilgimi. Aklıma takılan soruları da oradaki hocalarımdan öğreniyorum. Dini bilgi noktasında çok şükür hocalarım kendilerini çok geliştirmişler o yüzden sorularımın cevapları konusunda hiç arkam geri çekmiyor.” (K2 (32, Kadın))

“Ben genelde aklıma takılan soruların dini konuların cevabını sahip olduğum dinin temel kitabımdan öğrenirim. Yani Kur’an’ı Kerim benim temel dayanağım. Elbette kitabımızı tek başına anlamamak mümkün değil bilginizin eksik olmasından dolayı. Bu yüzden din adına hayatlarını harcamış din adamlarının ortaya koyduğu dini kitapları da okuyorum dini sorunlarıma cevap bulmak için. İslam ilmihalinin ve ayetlerin tek tek açıklandığı çok güzel videolar var youtube’da. Bu videoları izledikten sonra sorularımın cevabını bulmak için çok zorlanmıyorum.” (K13 (35, Kadın))

K12, K5, K9, K10, K13, K20, K21 ve K22'nin ifadelerinden anlaşılacağı gibi İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an'ı Kerim katılımcılar için dini sorunları çözme noktasında temel dayanaktır. Bununla birlikte İslam ilmi hali, İmam Rabbani'nin din alanında yazmış olduğu eserleri ve Said Nursi'nin dini kitapları kırsal kesimde yaşayan kadınların dini sorunlarını çözmek için başvurdukları diğer önemli dini kaynaklar arasındadır. Ayrıca bazı katılımcılar, içerisinde bulundukları tarikatların da dini sorunların çözümü noktasında oldukça önemli olduklarını belirterek yüz yüze iletişim kurma imkânı bulamamasalar bile internet ve bazı sosyal medya mecraları aracılığıyla iletişime geçtiklerini belirtmişlerdir.

Kırsal kesimde yaşayan kadınların dini alanda yaşadıkları sorunlara çözüm aramak için başvurdukları bir diğer önemli kaynak ise Diyanet işleri başkanlığına bağlı olarak çalışan din görevlileri ve bu kurumun 2012 yılında kurduğu, bireylerin ücretsiz bir biçimde ulaşabildiği Alo Fetva hattıdır. K1, K3 K16, K32, K24 ve K33 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Alo fetva hattını kullanıyorum genelde. Yeni öğrendim diyebilirim bu kurumu bir arkadaşım vasıtasıyla. Geçen kurban bayramında bir konu hakkında ikiye düştük arkadaşım hemen bu hattı aradı ben bilmiyordum o gün öğrendim işte. Ondan sonra kullanmaya başladım. Çok güzel bir hat bence herkes kullanmalı sonuçta diyanete bağlı bir kurum bildiğim kadarıyla. İnternette de öğreniyorum bir şeyler etkisiz olduğunu söylemem yanlış olur.” (K1 (26, Kadın))

“Eskiden diyanetten arkadaşlarıma sorardım dini bir konuda sorum yaşadığımda lise yıllarımdan arkadaşlarım var o kurumda çalışan. Ama sonradan siyasete göre şekil aldığını görünce vazgeçtim. Din kaba göre şekil alan bir kurum değildir benim gözümde. Bir örnek verirsem sizde hatırlayacaksınız eminim çok geçmemişti kısa bir zaman önce diyanet faizin helalliği ile ilgili bir fetva yayınlamıştı o zaman çok şaşırmıştım nasıl olur yani faiz dinimizde en büyük günahlardan biri nasıl olur da hoş gösterilir topluma anlamış değilim gerçekten. Sonra bıraktım o kurumu dinimin sahip olduğu kutsal kitaplara ve sünnetlerimize başvuruyorum öylece yol buluyorum.” (K16 (24, Kadın))

“Alo fetva hattını kullanıyorum sadece. Bu hattı arayınca başka konulara da değiniyor hocamız farklı yönlerden açıklamaya çalışıyor konuyu çok beğeniyorum bence çok güzel bir kaynak.” (K3 (35, Kadın))

“Diyanete başvurmadığım kesinde bunu bildirmek istiyorum. Çünkü hiçbir bilgisine güvenmiyorum açıkçası kişiye göre şekil alan bir kurumun neresine güvenilir ki. Ben genel de bağlı olduğum tarikatın hocalarına sorarım sorularımı cevap alıyorum güzel bir şekilde zaten.” (K33 (38, Kadın))

“Diyanette çalışan hocalarıma soruyorum sorularımı güzel bir şekilde de cevaplarını alıyorum. Zaten onlar da dinimizin kutsal kitabına ve dini kaynaklara bağlı olarak sorularımızı cevaplıyorlar o yüzden herhangi bir şüphe veya tereddüt duymuyorum.” (K24 (42, Kadın))

K1, K3, K16, K32, K24 ve K33 dini sorunların çözümü noktasında kaynak açısından diyanet kurumuna ve bu kurumda çalışan din görevlilerine karşı olumlu bir tavır içerisinde bulunup dini sorunları çözme noktasında güven duyarken bazı katılımcılar da bu kurumun siyaset ile iç içe olduğunu belirterek dinin siyasi alanda malzeme yapıldığını ve verilen fetvaların siyasi olaylar karşısında sürekli değişim geçirdiğini ifade edip diyanet kurumunun bilgilerine güvenmediklerini belirtmişlerdir.

Ayrıca kırsal kesimde yaşayan kadınların din konusunda yaşamış oldukları sorunları çözüme kavuşturmak adına başvurdukları önemli kaynaklardan bir diğerinin dini alanda oluşturulan bireysel bilgi birikimi olduğu görülmektedir. K31, K41 ve K44 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Kendi bilgilerime güveniyorum. O yüzden bir sorun yaşarsam kendim hemen hallederim. Çocukluğumdan beri kuran kurslarına gittim hocalardan ders dinledim az da olsa birikimim var yani u birikim de bana yetiyor.” (K31 (47, Kadın))

“Kimseye sormam kendi bildiklerimden hallederim sorumu. Kime soracağım ki herkes benim bildiğim şeyleri biliyor zaten.” (K41 (63, Kadın))

“Babamdan öğrendiğim bilgiler var kızım onlar bana zaten her şeyi öğretiyor. Ben de öğrendiğim bilgileri çevreme aktarıyorum komşularıma herkese. Bir sıkıntı yaşarsam kendim hallederim zaten aklım kesiyor çok şükür.” (K44 (63, Kadın))

K31, K41 ve K44’ün ifadelerinden anlaşılacağı gibi dini bilgiyi edinme, edinilen bilgileri koruma ve dini alanda meydana gelen sorunlara karşı çözüm arama noktasında bireylerin kişisel alanda biriktirmiş oldukları bilgi düzeyi ve bu alanda harcanan fiziksel çaba katılımcılar için büyük bir önem arz etmektedir.

Bireyin din yönünden bilgilendirilme aşamasında ve dinsel sorunların çözümü noktasında birçok psikolojik ve sosyolojik etkenler öne çıkmaktadır. Bu etkenlerden en önemlisi günümüz toplumsal yapılarına yön veren ve internet teknolojisinin gelişimi ile birlikte ortaya çıkan sosyal medya kavramıdır. Çünkü günümüzün toplumsal yapıları ve din kavramı iletişim, bilgilerin değişimi, değişen bilginin yerinin doğru bir biçimde doldurulması internet teknolojisinde medyada gelen değişimler sayesinde daha güçlü ve hızlı bir biçimde gerçekleşmektedir. Gerçekleşen bu değişim ile birlikte dini bilgiyi edinme noktasında meydana gelen kolaylık ve dini sorunların kısa sürede çözülme durumu bireylerin lehine yönelik oluşan

ilerlemeler olarak tanımlanmaktadır. Ancak kırsal kesimde yapılan araştırma sonucunda elde edilen bulgular, bireyin dini sorunlarına çözüm arama noktasında sosyal medyada var olan ve bu yönde hizmet veren din adamlarının her birinin dini sorunlara farklı cevaplar vererek bireyi tereddüte düşürüp dini bilginin karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur. K38 ve K34 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Benim için dini bir konuda sorun yaşadığımda başvuracağım ilk kaynak dinimin temel kaynağı kutsal kitabımızdır. Ondan başka bir kaynak benim için hak kaynak değildir. Çevreme bakıyorum insanların başı sıkıştığında hemen internete veya sosyal medyaya başvuruyor. Ben buna anlam veremiyorum açıkçası. Sosyal medyanın sahip olduğu dini bilgilerinin doğru olup olmadığını nasıl anlıyorlar ben güvenemiyorum açıkçası. Bir konuda herkes farklı şeyler söylüyor. Hangisine güvenelim hangisi daha güzel ve doğru söylüyor nereden bilelim ki. Mesele en basiti ve en önemlisi kadınların giyimi kuşamı konusunda herkes farklı bir şey söylüyor kimisi evden üstünüze bir şey almadan çıkmayın diyor kimisi vücudunuzu belli etmeyen şeyler giyerseniz sıkıntı olmaz diyor biz hangisine güvenelim ben anlamadım. Herkes dini kendince yorumluyor açıkçası sanki herkes yeni bir dini düşünce koruyor kendince haşa tövbe günaha gireceğim. Ama öyle benim düşüncem bu yönde her yer farklı bilgiyle dolu herkes kendince yorumluyor durumları sanki yeni bir mezhep kuruyor gibi.” (K38 (23, Kadın))

“Sosyal medyanın dışında her şey benim için soruma doğru yanıt bulacağım yerdir. Özellikle din adamlarına danışıyorum sorum olduğunda din adına doğru bilgiyi en güzel onlar veriyor bana. Ben sosyal medya ya, youtube deki hocalara, whatsapp'ta ki durumlara bakıp dini bilgimi şekillendiremem. Sanal âlemde ki hocalara bakıyorsun mesela bir bakmışsın sana farklı bir şey söylemiş diğerine farklı bir şey durum nasıl oluyor ben anlam veremiyorum. Bir konuda bir sürü şey bir sürü düşünce ortaya çıkabiliyor. Yani herkes demeyelim de çoğu din adamları dini kendince yorumluyor ve insanları kırmamak için haram olan şeyleri bile genişletiyorlar. Haram haramdır nasıl genişlesin ki ben anlamadım. Herkes kendi düşüncesini çevresine aktarıyor anlayacağın o yüzden ben sosyal medyaya güvenip hiçbir sorunun cevabını burada aramam.” (K34 (50, Kadın))

K38 ve K34 katılımcıları dini sorunları çözüme ulaştırmak adına başvurdukları kaynakların sosyal medya kavramından dolayı değişim yaşadığını ve bu kavramın dinsel yapıları değiştirerek farklı bilgilerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı yönünde ifadelerde bulunmuşlardır. Çünkü bazı din adamlarının sanal ortamda dinin kutsal kitabından ve sünnetlerden ayrılıp kendince yeni bir düşünce biçimi oluşturması ve oluşturulan bu dini düşüncenin bazı kesimler tarafından kabul edilmesi katılımcılar tarafından sosyal medya kavramının yeni bir mezhep biçimi olarak tanımlanmasa yol açtığı görülmektedir. Bundan

dolayı sosyal medya dini bir konuda sorun yaşandığında başvurulması gereken kaynaklar arasında olmamalıdır. Çünkü bu kaynak dini bilgi yönünden bireyleri ve dolayısıyla toplumsal yapıları yanlış yönlendirmekte ve din ile ilgili yanlış bilgileri bireylere aktarmaktadır.

Genel olarak, kırsal alanda yaşayan kadınların dini bir konuda sorun yaşadıklarında çözüm aramak için başvurdukları kaynakların yüz yüze iletişim ve güvenme durumundan ötürü cami hocaları, kolay ulaşım ve özel durumların rahat bir biçimde ifade edilmesinden dolayı sosyal medyada hocaları, dini tecrübeye bağlı olarak katılımcıların tabiriyle eskinin insanları, diyanet kurumu ve alo fetva hattı, kişisel dini bilgi birikimi, dini kitaplar ve din kurumları (Tarikatlar) olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca sosyal medyanın dini sorunlara çözüm arama durumunda katılımcılara kolaylık sağlama ve mevcut soruna farklı açılardan bakma noktasında rahatlık sağlaması bu internet teknolojisinin dini sorunların çözümü noktasında etkin bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte kırsal kesimde yaşayan bazı katılımcılar da dini bilginin internet ortamında bulunmasının yanlış olduğunu belirterek sanal hocaların ve sanal dini kitapların insanları yanlış yönlere saptırdığını ifade ettikleri elde edilen bulgular arasındadır.

3.2.2.7. Sosyal Medya Kavramı ve Dini Motivasyon

Motivasyon kelimesi psikoloji biliminde bireyin ruhunu anlamaya yönelik kullanılan önemli terimlerden biridir. Bu kavram kelime anlamı itibarıyla bireylerin belirli bir amaca yönelik hareket etmesine müsaade eden ihtiyaç ve arzuların tamamını ifade etmektedir.²⁹¹ Bu terim aynı zamanda çok yönlü bir olgu olup bireyin ruhsal yapısını anlamada etkili olduğu gibi toplumun diğer yönlerini kavrama açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Bu alanlardan biri de bireyin yaşam biçiminin şekillenmesinde oldukça etkili bir faktör olan din olgusudur. Dolayısıyla motivasyon kavramına dini yönden de ele almak gerekmektedir. Dini motivasyon kavramı, yine bu yollarla gelişerek bireylerin dinsel amaçlara veya davranışlara yönelmesini sağlayan arzuların bütününe ifade etmektedir.²⁹²

Bireyin sosyal ve dinsel amaçlara yönelimini sağlayan arzu ve istekler belirli faktörlerden etkilenecek ortaya çıkmakta ve güçlenmektedir. Bu faktörler kimi zaman ilgi, istek ihtiyaç gibi psikolojik olgular sonucunda değişim gösterirken bazen de toplumsal yapı ve bu yapıda meydana gelen gelişmeler ve sosyal olaylar sonucunda gelişim göstermektedir.

Günümüz toplumsal yapılarına yön veren sosyal medya ve internet teknolojisi de dini motivasyon olgusunu etkileyen sosyal olaylardan biridir. Sosyal medya bireyin benimsediği

²⁹¹ Kemal Sayar - Mehmet Dinç, *Psikolojiye Giriş* (İstanbul: Dem Yayıncılık, 2008), 75.

²⁹² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 80.

dini düşünceye yönelik mutlu hissetmesinde, bireyin sahip olduğu inanç biçimini güçlendirmede ve bireyin psikolojik ve sosyolojik yönlerden gelişim göstermesinde etkili bir faktördür. Bu nedenle sosyal medyanın bireyin dinsel motivasyonu üzerindeki etkisini anlamak için kırsal alanda yaşayan kadınlara, sosyal medyada paylaşılan dini içerikler, dini semboller ve dini düşüncelerin bireyin ibadetleri ve dini düşünce biçimi üzerindeki etki biçimini anlamaya yönelik katılımcılara bir takım sorular yöneltilmiştir. K1, K4, K5, K19, K20 VE K21 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“İnternette paylaşılan güzel şeyleri görünce elhamdülillah iyi ki Müslümanım diyebiliyorum. Diğer dinlerin özelliklerini görünce insan kendi dinine şükrediyor açıkçası. Bizim dinimiz basit bir din değil her şeyi ile mükemmel biraz okuyup anlamaya başlayınca daha derinden hissediyorsun bunu.” (K1 (26, Kadın))

“Tabi ki etkiliyor beni mesela moralim bozuk olduğunda hemen açıp bir şerhler izliyorum dini videolar yani. Bazen insana ağır gelen şeyler yaşıyor bizlerde yaşıyoruz. Her şey üst üste geldiğinde hemen bir video açıp unutabiliyorum her şeyi. Çok şükür dinimde her şeyin bir sebebi var sabrın ne kadar önemli olduğu anlatılıyor sürekli bu da beni çok motive ediyor.” (K4 (27, Kadın))

“Sosyal medya da inanmayan insanları gördüğümde şükür kavramını çok kullanıyorum. İmanlı olduğum için ve Allah’a inanan bir ailede ve toplumda yetiştiğim için her defasında sonsuz kere şükrediyorum rabbime. Sosyal medya da bakıyorum insanlara İslam dinine ait olmayan kişilerin sonu hep hüsrana oluyor görüyoruz hepimiz. İnsanlar bir anlam arayışı içinde ama biz öyle değiliz bizim doğuştan bir anlamımız var elhamdülillah.” (K5 (26, Kadın))

“Evet, etkili oluyor bazen özellikle bazı videolar durup düşünmemi sağlıyor. Eksiklerimi yanlışlarımı gösteriyor bana düzeltmeye çalışıyorum sonrasında. Silkeleniyorum yani özetle. Bu kadar diyebilirim.” (K19 (27, Kadın))

“Evet, benim dinim ile ilgili yapılan paylaşımlar ibadet, sağlık, iç huzur internette din ile ilgili bir paylaşım beni bu yönlerden mutlu ediyor. Ayrıca İslam dininin herkes tarafından ilgi duyulmasına ve yayılım göstermesi beni çok mutlu ediyor. Mesela internette özellikle Instagram’da dinim ile ilgili paylaşımlar birinin Müslüman olduğunu görmem Müslümanlığın güzel bir şekilde anlatılması beni çok çok mutlu ediyor. Sanki bir şeyler başarmışım gibi kendimle ve dinimle gurur duyuyorum.” (K20 (25, Kadın))

“Onları izleyince veya dinleyince kendimi güçlü hissettiğim oldu çok motive ediyor beni. Sanki bu dini bana hediye etmişler gibi geliyor o kadar mutlu oluyorum. Bakıyorum herkes güzel şeyler paylaşıyor din ile ilgili daha da motive oluyorum. Her günün bizim için olması ve

bir tebessümün bile sevap olduğu bir dinde nasıl mutlu olmayalım ya da nasıl motive olmayalım demi.” (K21 (36, Kadın))

K1, K4, K5, K19, K20 ve K21’nin görüşmelerinden elde edilen bulgulara göre sosyal medya ve bu medyanın her bir platformunda paylaşılan dini içerikler, bireyi psikolojik açıdan olumlu bir biçimde etkileyerek katılımcıların manevi huzura kavuşmasında ve hayata karşı güçlü hissedip mutluluk duymasında ve kabul edilen dini inancın güçlenmesinde oldukça etkili bir faktördür.

Sosyal medyada mecralarının her birinde paylaşılan dini içerikler kırsal kesimde yaşayan kadınları bilimsel yönden beslediği ve bundan dolayı din olgusuna bilimsel yönden yaklaşmaya başladıkları elde edilen bulgulardan bir diğeridir. Bu durumu katılımcılardan K24, K32 ve K33 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Elbette etkiliyor etkilememesi mümkün değil bence. Bazen o kadar güzel şeyler paylaşılıyor ki yaptığımız ibadetlerin bilimsel yönden özelliklerini görmüş oluyoruz. Mesela namaz kılarken yapılan hareketlerin dinsel yönden faydaları olduğu gibi bilimsel yönden de faydalarını öğrendim. Namaz kılarken yaptığım ibadetlerin esneme olarak geçtiğini ve böylece hem beyine hem de vücudumuzun diğer organlarına temas ederek vücudu tamamen rahatlattığını öğrendim bunlar güzel şeyler açıkçası. Bu yönden güzel sosyal medya kullanmak bence.” (K33 (38, Kadın))

“Geçen sosyal medya da gezinirken ramazan ayında yaptığımız oruç ibadeti ile ilgili bir yazı okudum ve o kadar güzel şeyler öğrenmeme vesile oldu ki. Ayrıca bilimsel yönden ramazan ayının önemi çok önemli bence. Araştırma da bu da vardı. Hepsini okuyunca aslında vücudumuzun yılın belirli bir ayında tamamen aç kalmasının bağışıklık sistemini güçlendirdiği yazıyordu. Bunu öğrenince iyi ki Müslümanım dedim. Şuan bilimsel olarak ortaya konulan her şey zaten bizim dinimizde var. Ya da şuan bilimsel olarak ön planda olan hareketler zaten bizim dinimizde farz olarak geçen şeyler. Din ile bilimin bu kadar örtüştüğü başka düşünce biçimine ben daha önce hiç rastlamadım.” (K32 (43, Kadın))

“Tabi ki faydalandığım şeyler oluyor. Mesleğimden ötürü bilim ve sağlık alanları ile çok iç içeyim. Bakıyorum mesela araştırmalara hepsi dini yapım ile o kadar çok örtüşüyor ki. En basitinden bir örnek vereceğim. Duştan sonra ayakların yıkanması peygamber efendimiz tarafından yapılan bir sünnet olarak biliniyor. Bilimsel yönden baktığımızda geçen Instagram’da gördüğüm bir yazı da duştan sonra ayaklara soğuk su dökmenin kan akışını hızlandırdığını ve sağlık açısından oldukça önemli bir faaliyet olduğu yazıyordu. Böyle görseller gördükçe çok mutlu oluyorum. Dinim ile bilim uyuyor resmen.” (K24 (42, Kadın))

K24, K32 ve K33 sosyal medyanın din kavramı üzerinde etkili olduğunu dile getirerek bilim ve din kavramlarının birlikteliğine vurgu yapmışlardır. Katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı gibi dinsel düşüncelerin ve bu düşünceler doğrultusunda yapılan ibadet ve pratiklerin bilimsel ifadelerle desteklenmesi kırsal kesimde yaşayan katılımcılar üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır.

İnternet teknolojisinin gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan ve toplumsal yapıların her birini etkisi altına alan sosyal medya ve bu medyanın her bir mecrası bireyin düşünce yapısını etkilemenin dışında kişilerin hal ve hareketleri üzerinde de etkisini göstermiştir. K9, K12, K16 ve K38 bu durumu şu şekilde ifade etmektedir.

“Kesinlikle öyle. Etkilendiğim alanlar çok fazla özellikle ibadet noktasında kendimi çok geliştirdim sosyal medya sayesinde. Takip ettiğim dini sayfalardan bir tanesi geçen günlerde bir video paylaşmıştı. Bu video da bir tane kadın yeni Müslüman olmuş ve namaz kılmaya ibadet etmeye başlamış ramazan ayında ve sonrasında sürekli teeccüd namazı kılamaya başlamış kıldıkça kılmış ve Allah’tan ne dilediyse hepsi gerçekleşmiş. Bir yıl içerisinde işsiz olan bu kız çok güzel bir iş bulmuş ve hayatı düzene girmiş. Kıza sorduklarında bunun nasıl olduğunu videodaki kadın sürekli teeccüd namazına katlığını ve Allah’a istediği şeyler konusunda ısrarlı bir şekilde dua ettiğini söylemiş. Ben bu videoyu izledikten sonra gece namazına kalkmaya başladım. İstediklerim olsun diye değil sakın yanlış anlamayın. Bu gece namazının hikmetini anlamak istiyorum bu yüzden hiçbir namazımı kaçırmıyorum. Elhamdulillah huzur doluyum. Bu videonun yayılmasına vesile olan herkesten Allah razı olsun.” (K16 (24, Kadın))

“Etkileniyorum evet. Bazı dini sayfaları ve dini bilgiyi yaymaya çalışan insanları takip ediyorum. Özellikle çocukların din eğitiminde etkili olan şeyleri dini yönden araştırmaya çalışıyorum. O kadar güzel şeyler var ki. İlk çocuğumda böyle şeyler olmadığı için dini yönden çok eksik bir şekilde yetiştirdim ama küçük çocuğumda durum böyle olmadı anne karnından yetişkinliğine kadar her anında dini yönden yanında olmak istiyorum bu yüzden bu sayfaları takip ediyorum çok güzel örnekler veriyorlar. Bazen çok şaşıyorum nasıl olur diye. Bazen bildiğim doğruların yanlış olduğunu öğreniyorum.” (K12 (38, Kadın))

“Benim bir tane arkadaşım var sosyal medya da o kadar güzel şeyler paylaşıyor ki insanın heveslenmemesi elde değil. Kitap okumayan ben onun sayesinde dini kitaplar okumaya başladım her güne o kadar güzel ibadetler veriyor ki reçete gibi hepsini tek tek yapıyorum kendimi çok huzurlu hissediyorum. Mutluluk budur diyorum işte. Hatta şöyle bir şey de söylüyüm ben bundan 1 sene öncesine kadar açık bir kızdım giyimim kuşamım çok güzel değildi. O arkadaşımın ve paylaştığı şeyler sayesinde tesettüre girdim çok mutluyum Allah ondan razı olsun.” (K38 (23, Kadın))

“Etkileniyor insan tabi ki kızım. Benim whatsapp üzerinden okumalar yaptığım bir tarikat vardı. Her gün sürekli iletişim halindeydik hep konuşur birbirimizi arardık. Orada bir abla vardı ablayı hiç canlı görmedim uzakta olduğum için. Ama o kadar güzel şeyler anlatıyordu ki ve o kadar güzel şeyler paylaşıyordu ki ben onun vasıtasıyla çarşafa girmeye karara verdim. Bilmiyorum layık olur muyum bu makama ama çok kararlıyım bir daha açıklamaya. Allah yardımcım olsun.” (K9 (47, Kadın))

K6, K7, K8, K13 ve K2’nin ifadelerinden anlaşılabacağı gibi sosyal medyada paylaşılan her dini içerik bireylerin yaşam biçimlerinin tekrardan şekillenmesine sebep olmuştur. Kırsal kesimde yaşayan kadınların da bu mecralar vasıtasıyla birbirlerinden etkilendikleri ve dini yönelimlerinin, ibadet biçimlerinin veya giyim kuşamlarının olumlu yönde değiştiği elde edilen bulgular arasındadır.

Bununla birlikte sosyal medyada paylaşılan dini bilgilerin veya dini görsellerin katılımcılar üzerinde bir farkındalık oluşturduğu ve benimsenen dini yapının kabul ettiği özel günlerin hatırlanmasında katılımcılara yardımcı olduğu elde edilen bulgular arasındadır. Bu durumu K6, K7, K8, K13 ve K2 şu şekilde ifade etmektedir.

“Önceden arkadaşlarıma gönderdiğim Cuma mesajlarımın arkasına whatsapp’ta bulunan bir emojiyi koyardım. Sonra bir arkadaşım bu işaretin iyi olmadığına dair bir yazı paylaşmıştı bende oradan öğrendim ondan sonra Cuma mesajlarımın peşine çiçek emojiyi koymaya başladım.” (K2 (32, Kadın))

“Tabi kızım etkisi oluyor ben eskiden Cuma günlerini kutlamazdım şimdi bakıyorum whatsapp’ta herkes mesaj göndermiş duruma koymuş bende hemen paylaşıyorum. Böyle şeyleri görünce çok mutlu oluyorum ne güzel Cuma günleri hiç unutulmuyor diyorum.” (K6 (54, Kadın))

“Geçen İstagram’da bir sayfa çok güzel bir şey paylaşmıştı. Sonbahar ile ilgili bunun dini yönü ile ilgili bir yazı paylaşmıştı o kadar çok etkilendim ki meğer her mevsimin kendine ait dini yönden özellikleri varmış n-bunu okuduktan sonra fark ettim ne kadar boş yaşıyordum. Sonbahar geldiğinde ağaçlar yaprak döker bahar geldiğinde ağaçlar çiçek açar. Bunun bir hikmeti olduğunu bilmek gerekiyor gerçekten o yazı önüme çıkmasaydı bende anlamazdım açıkçası.” (K13 (35, Kadın))

“Tabi kızım etkisi olmaz mı. Geçenlerde kandil vardı ben unutmuşum bi baktım tüm arkadaşlarım paylaşmış bende hemen bugün kandil olduğunu öğrendim bilmeyen arkadaşlarıma mesaj attım ailemin kandilini kutladım. Her şeyi görüyorsun artık sen unutsan arkadaşların unutmuyor kandilleri, özel günleri.” (K8 (61, Kadın))

“Cuma mesajları atıyorum utlu oluyorum bakıyorum arkadaşlarım paylaşmamış hemen ben paylaştıyım diyorum ki onlar da bir şeyler öğrensın.” (K7 (45, Kadın))

K6, K7, K8, K13 ve K2’nin ifadelerinden anlaşılacağı gibi sosyal medya din kavramı üzerinde olumlu yönde bir etkileşim sağlamış ve bu durum da bireye olumlu yönde katkı sağlamıştır.

Genel olarak kırsal alanda yaşayan kadınların sosyal medya ve bu medyanın her bir mecrasının kullanımı ile birlikte yeni bilgiler öğrendikleri, öğrenilen her bilginin katılımcıları motive ettiği elde edilen bulgular arasındadır. Bununla birlikte katılımcılar sosyal medyada gördükleri dini paylaşım içerikleri ile birlikte dinsel açıdan olumlu yönde motive olma, benimsenen inancı bilimsel yönden destekleme ve bireye mutluluk duygusu verme noktalarında bir farkındalık oluşturarak katılımcıların hayat biçimlerini kolaylaştırdığı görülmektedir.

SONUÇ

Yirmi birinci yüzyılın sonunda büyük ilerleme kaydeden ve toplumsal yapı içerisinde var olup geleneksel medyanın yerini alan sosyal medya ve bu medyanın araçları, günümüzün en temel iletişim mecraları haline gelerek kullanıcılar üzerinde başta sosyolojik, kültürel psikolojik ve din olmak üzere toplumsal yapının oluşumunu sağlayan birçok alan üzerinde etki göstermektedir. Oluşturulan bu etki toplumsal alan ile sınırlı kalmayıp bireyin yaşam biçimini de etkilemekte ve bireylerin gün içerisinde yaptıkları birçok faaliyet sosyal medya platformları üzerinden gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bireyler sosyal medyada takip ettiği kişi ve sayfalara günlük yaşamda var olan olgulardan daha fazla değer vererek, bu platformlarda görüp duyduğu içeriklerden etkilenmekte ve dolaylı olarak sosyal yaşamı oluşturan her bir içerik veya olgu sosyal medya aracılığıyla sanal ortama taşınmaktadır.

Bireyin sosyal medya platformları aracılığıyla etkilendiği alanlar ve konular kullanıcıların davranış ve düşünce biçimini etkileyip değiştirdiği gibi toplumsal yapının ve bu yapıyı meydana getiren sosyal kurumların da farklılaşmasına ve bu olguların sanal ortama taşınmasına neden olmaktadır. Sanal ortama taşınan ve yapısal yönden olmasa da yaşam tarzı ve düşünce biçimi yönlerinden bireylerin farklılaşmasına neden olan sosyal kurumlardan biri de hiç şüphesiz dindir. Toplumsal yapının her kesimini ve her kurumu etkileyen sosyal medya kavramı din olgusu üzerinde de etki göstermiş ve bu bağlamda dini bilgiler, dini tutumlar, inançlar ve dini davranışlar da sosyal medya üzerinden paylaşılmaya başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak her türlü dini bilgiye rahatlıkla ulaşan ve yine dini farklılıkları gören insanların kendi inanç ve uygulamalarını sorgulamaları daha kolaylaşmıştır. Ayrıca kullanıcılar tarafından dini pratiklerin yapılma sıklığı veya kullanıcıların din konusunda karşılarına çıkan problemleri çözme noktasında sosyal medyanın güçlü bir kaynak olarak gösterilmesi bu kavramın din olgusu üzerinde ne kadar etkili olduğunun en önemli belirtisidir.

Bayburt kırsalında yaşayan kadınları örneklem grubu olarak seçen, nitel tarzda ve fenomenolojik bir desen doğrultusunda gerçekleşmiş olan bu araştırmada elde edilen verilere genel bir analiz doğrultusunda bakıldığı zaman katılımcıların sahip olduğu dini düşünce ve inanç sistemi tanımlama noktasında birçok farklı görüşün ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Din kavramı katılımcıların bazılarına göre inançlar bütünü, doğru yolu gösteren kaynak ve dürüstlük gibi çağrışımlar bütününü ifade ederken bazı katılımcılar da bu kavramı anlam arayışı olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla din kavramı tanımlanırken ibadet boyutu ön plana çıkarılıp herhangi bir sınırlama ayrıca bu kavramın bireyin yaşamsal alanı ve davranış biçimleri üzerinde de etkili bir güç olduğu ifade edilmiştir. Bu ifade biçimi de katılımcının din kavramına tek bir yönden bakmadığını, hayatın her alanına etki ettiğini dolayısıyla din kavramının bir bütün

olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bazı katılımcıların da din kavramını kısa kalıplar içerisinde sığdırmadan Hz. Âdem peygamberden yola çıkarak tarihsel bir süreç doğrultusunda ele alması ve bilinmezlikler ile dolu olan evrenin karşısında bir kurtuluş olarak tanımlaması dinin sadece bir inanç biçiminden ibaret olmadığını ve en önemlisi kırsal kesimde yaşayan ve Z kuşağı olarak tanımlanan katılımcının din kavramına sadece inanç bütünü olarak bakmadığının, din kavramı üzerinde bilinçli ve bilgili olduğunun apaçık belirtisidir. Aynı zamanda din kavramının bireyin yaşamını ve özellikle yaşam tarzını yöneten ve değiştiren güçlü bir kaynak olduğu ve bireyin ruh sağlığını koruyup bireyi daima pozitif bir görüşe yönlendirdiği de sıkça ifade edilen görüşler arasındadır.

Din kavramına farklı bir yönden bakan katılımcılar ise bu kavramı insanların ve özellikle toplum tarafından eksik olarak görülen kadınların kendilerini psikolojik olarak değerli hissetmelerinde, varlıklarının kutsal olduğunu düşünmelerinde etkin bir güç olduğu ifade edilmiştir. Kırsal kesimde yaşayan kadınların din kavramını tanımlama konusunda bilim olgusu da büyük bir öneme sahiptir. Katılımcıların bir kısmına göre din kavramı, bilimin ortaya attığı iddiaları doğrulayabilme ve inandırıcılık seviyesini artırabilme gücüne sahiptir. Bu tanımlama biçimi de kırsal kesimde yaşayan bazı katılımcıların bilim olgusu üzerinden ilerleyerek bilim ile dini ortak bir paydada buluşturup dini tanımlama noktasında geleneksel tanımlamaların dışına çıktığının büyük bir belirtisidir. Araştırmadan elde edilen veriler doğrultusunda din kavramını tanımlama noktasında katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığı gibi, din kavramı üzerine yapılan tanımlamalardaki farklılaşma bir yandan bireyin içerisinde bulunduğu ve yaşamını sürdürdüğü sosyal yapının katılımcılar üzerindeki etkisi diğer yandan ise bireysel yaşam deneyimleriyle ilişkili olacak şekilde meydana gelen sosyal yapı içerisindeki konum ve sahip olunan yaş durumundan kaynaklanmaktadır. Araştırmada, tanımlar arasındaki farklılaşmanın kaynaklarından bir diğeri de bireyin sahip olduğu mesleki role bağlı olarak gelişen kendini daha iyi ve kaliteli bir biçimde ifade edebilme şeklidir. Bununla birlikte kırsal alanda yaşayan kadınların sahip oldukları sosyal çevre kendilerini daha iyi ifade edebilmelerinde etkin bir rol oynadığı gözlemlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre Bayburt ilinin Aydıntepe ve Demirözü ilçelerine bağlı olan kırsal kesimlerde yaşayan kadınların söylem biçimlerinin, kendini ifade edebilme şekillerinin, din ve siyaset gibi toplum tarafından hassas kabul edilen konuları daha rahat bir şekilde karşı tarafa aktardıkları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bireyin yaşam biçimi sahip olduğu düşünce tarzı ve din anlayışı üzerinde etkin bir rol oynadığı gözlemlenmiştir.

Bireylerin çocukluktan yetişkinliğe kadar geçen süre zarfında kabul ettikleri din hakkında bilgi sahibi olma eğilimlerinin nasıl ve ne yönde geliştiğini anlamak için katılımcılara

yöneltilen sorular doğrultusunda elde edilen veriler incelendiğinde, kırsal kesimde yaşayan kadınların sahip olduğu mevcut dini bilgilerinin temel kaynaklarının dini kurumlar, aile kurumu, bireysel çaba, arkadaş ve okul ortamından oluşan sosyal çevre ve dini kaynaklar olarak sıralandığı görülmektedir. Bununla birlikte bireylerin, aile yapısında özellikle anne ve babasının düşünce biçiminde ve dini bilgi noktasında gördükleri eksiklik, yapılan davranışlar ile kendilerince kabul ettikleri doğrunun tutarsızlık göstermesi ve ibadet biçimindeki eksiklik katılımcıları dini bilgiyi edinme noktasında bireysel çabaya itmiştir. Ayrıca bazı katılımcıların ifade ettiği gibi, okul ve eğitim kurumları da dini bilginin doğru bir biçimde elde edilmesinde etkin rol oynamaktadır. Çünkü birey sahip olduğu aile ortamında elde edemediği ya da eksik bir biçimde kendisine aktarıldığını düşündüğü dini bilginin kaynaklarını farklı ortamlarda tamamlamaya çalışmıştır. Katılımcılara göre okul ve eğitim kurumları dini bilgiyi öğrenmede etkin bir güce sahiptir. Bu noktada dini bilginin öğrenilmesi açısından eğitim değişkeninin etkisi gözlenmiştir. Katılımcılar arasında bulunan ortaokul, lise, ön lisans ve lisans eğitimi almış bireyler dini bilgi açısından bildikleri ile öğrendikleri arasında bir karşılaştırma yapabiliyorken kırsal alanın sunduğu imkânlar doğrultusunda okuma-yazma bilmeyen ve ilkokul mezunu katılımcıların dini bilgiyi elde etme noktasında kulaktan dolma ya da ileri gelenler tarafından faydalandığı tespit edilmiştir. Kırsal kesimde yaşayan kadının dini bilgiye ulaşma noktasında başvurdukları kaynaklardan bir diğeri de sosyal medya kavramıdır. Sosyal medyanın bireyin çocukluk döneminde olmasa da yetişkinlik döneminde dini bilgiyi elde etme noktasında etkin bir rol oynadığı tespit edilen bulgular arasındadır. Katılımcıların çocukluk döneminde dini bilgiyi öğrenme noktasında sosyal medya kavramının olmamasında ki en büyük etken katılımcıların yaş grubunun yüksek olması ve sosyal medya platformlarının o dönemlerde henüz bir gelişme göstermemesidir.

Gündelik yaşamda dini pratiklere veya ibadetlere yer verme noktasında katılımcılara yöneltilen sorular doğrultusunda elde edilen verilere bakıldığı zaman katılımcıların günlük yaşamda dini pratiklere ve ibadetlere ayırdıkları zaman diliminin çok fazla olmadığı gözlemlenmiştir. Ayrılan zaman diliminin kısıtlanmasında ki en büyük etken ise kırsal kesimde yaşamak, ev işlerinin ve çocuk bakımının zor olması ve tarımsal işlerin yoğun bir biçimde günlük yaşamı kontrol altına alması olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte dinin ibadet boyutunu yaşama biçiminin ve ayrılan zamanın yaş grupları bakımından farklılık gösterdiği araştırma sonucunda tespit edilen bir diğer önemli bulgudur. Bu veriye göre orta yaş üzeri kadınlar ibadetlerini yerine getirme konusunda genç grup olarak tanımlanan katılımcılara oranla daha hassas davranmaktadırlar. Ayrıca katılımcılardan bazıları sahip olduğu dini inancın şartlarını yerine getirmenin sadece namaz, kuran okuma veya oruç tutmak gibi davranışsal

ibadet biçimlerinden ibaret olmadığını bunun yanı sıra, sahip olunan dini duygunun sözel olarak ta yansıtılması gerektiğini ifade ederek ibadetlerin veya dinin sadece namaz kılmak veya oruç tutmak olmadığını bununla birlikte gıybet ve iftiranın da dinde yerinin olmadığını bu yüzden dilimize sahip çıkmanın en büyük ibadet olduğunu belirtip güzel konuşmak, güzel bakmak, saygılı olmak, herkese ve her şeye sevgi ile yaklaşmanın da ayrı bir ibadet biçimi olarak tanımlanılması gerektiği vurgulanılmıştır. Bu durumda kadınların dini inanç normlarına katılımların ibadet normlarına göre daha yüksek olduğunun temel göstergesidir.

Sosyal medyanın bireyin yaşam biçimi üzerindeki etkisini anlamak için katılımcılara yöneltilen sorular doğrultusunda elde edilen bulgular kırsal kesimde yaşayan kadınların her biri için sosyal medya kavramının uygun olduğunu ve bu yaş gruplarının sosyal medyada paylaşım yapma biçimlerinde farklı yollar izleyip farklı durumları önemsediklerini ortaya çıkarmıştır. Katılımcıların ifadelerinden anlaşılabacağı gibi sosyal medya bireylerin maddi gelir sağlamasında, onlara göre lüks sayılan yaşamlarını gözler önüne sermede başka bir ifadeyle çevreye nispet yapmada, sosyal problemlere dikkat çekmede, takipçi diye adlandırdıkları gruplara özellikle 50 yaş ve üstü katılımcıların dini bilgileri yaymada ve insanları bilinçlendirmede oldukça etkili bir olgu olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer önemli durum ise kırsal alan diye adlandırılıp toplumun bazı kesimleri tarafından hor görülen bu alanın aslında bilinçlenme noktasında eksik olmadıklarını, içerisinde yaşadıkları toplumsal yapıda meydana gelen olumlu veya olumsuz her durumdan haberdar olup sosyal medya hesaplarını da bu yönde kullanabildikleri de saptanmıştır. Dolayısıyla sosyal medya ile birlikte bilgi paylaşımı, bilgi akışı ve duyarlılık duygusunun yaşanması noktasında toplumun her kesimi eşit dereceye ulaşmış ve coğrafya kader olma sıfatından sıyrılmıştır. Bunun yanı sıra internet teknolojisinin gelişimi ile birlikte ortaya çıkan sosyal medya, her yerde kullanılan ve herkes tarafından bilinen bir olgu haline gelmiş dolayısıyla toplumsal yapıda belirli davranışların, tutumların ve bilgilerin kolayca yayılmasında dönüm noktası olmuştur. Toplumsal yapının her kesimini ve her kurumu etkileyen bu kavram din olgusu üzerinde de etki göstermiş ve bu bağlamda dini bilgiler, dini tutumlar, inançlar ve dini davranışlar da sosyal medya üzerinden paylaşılmaya başlanmıştır.

Kırsal kesimde yaşayan ve sosyal medya ile bağlantısı olan her bir katılımcı bu kavramın dini yapı üzerinde olumlu ve olumsuz yönden bir etkisi olduğunu düşünürken bireylerin yaşam biçimleri üzerinde olumsuz bir etki bıraktığını ifade etmişlerdir. İlk olarak sosyal medya, bireylere dini açıdan yol göstermede ve dine dair yeni bilgiler öğretmede güçlü bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Dini yönden sosyal medyanın ve dini paylaşım biçimlerinin etkisini gösterdiği bir diğer önemli konuda dini kaynaklara ve dini hoşgörülü bir biçimde anlatan din adamlarına ulaşma noktasıdır. Katılımcılara göre sosyal medya ve internet

sayesinde bireyler sahip oldukları dinin özelliklerini hem yazılı kaynaktan hem de işitsel yani video ile öğrenme noktasında sağlam bir gücü elinde bulundurmaktadır ve bu gücün adı sosyal medya ve bu medyanın sahip olduğu platformlardır. Bu platformlar sayesinde bireyin dini yönden kendini daha bilgili hissettiği ve din konusunda daha bilinçli bir biçimde davranmaya başladığı tespit edilmiştir.

Sosyal medya ve diğer teknolojik aletler bireyin din anlayışını olumlu yönde etkilediği gibi olumsuz açılardan da kişilerin din anlayışına şekil verdiği elde edilen bulgulardan bir diğeridir. Bu bulgulara göre sosyal medya ve bu medyada bulunan bazı platformlar bireyin imanını zedelemeye, din hakkında yanlış, kirli bilgiler verme noktasında ve dini ibadetleri aksatma konusunda katılımcıları olumsuz yönde etkilemektedir yeni bilgiler öğrenme, yol gösterme, din kaynaklarına ve din adamlarına ulaşma noktalarında katılımcılara kolaylık sağlarken imanın zedelenmesi, din hakkında yanlış bilgi edinme ve ibadetleri aksatma konusunda da bireyin din algısını zedelemektedir. Bununla birlikte sosyal medya kavramını kırsal kesimde batıl inanç olgusu ile eş değer tutan katılımcılar da bulunmaktadır. Onlara göre bu kavram bireylerin sahip oldukları din anlayışlarını zedelemekte ve inanç noktasında bireye zarar vermektedir. Sosyal medyanın bireylerin yaşam biçimi üzerindeki etkisi ise genelde olumsuz yöndedir. Yapılan görüşmelerde hiçbir katılımcı yaşam biçimi açısından sosyal medyanın kendilerine bir fayda sağladığını belirtmemiş bazı katılımcılar da bu kavrama karşı nötr bir yaklaşım içerisinde olmuşlardır. Elde edilen bulgulara göre sosyal medya bireylerin yaşam biçimlerini moral bozma, zamanı yönetememe, taklit ve iletişim kopukluğu yönlerinden olumsuz bir biçimde etkilemektedir.

Dini sorunların çözümü noktasında sosyal medyanın etki gücünün yok sayılamaz derecede fazla olması araştırma sonucunda tespit edilen bir diğer olgudur. İnternet teknolojisinin gelişimi sonucunda ortaya çıkan ve geleneksel medyanın yerini alan sosyal medya kavramı ile birlikte artık bireyler herhangi bir dini meselenin veya sorunun cevabını dini sitelerden ve sanal hoca olarak adlandırılan din adamlarından öğrenebilmektedir. Dolayısıyla sosyal medya kırsal alanda yaşayan kadınların dini sorunlarını çözmede etkin bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte cami hocaları, dini kurumlar, tarikatler, dini kitaplar, yaşça olgun insanlar da dini konuların çözümü noktasında başvurulacak kaynaklar arasındadır. Ancak sosyal medyanın gelişmesi ile birlikte cami hocalarının ve dini bilgiyi elinde bulundurup bu kurum üzerinde baskın olmaya çalışan dini kurumların otoritelerinin yıkıldığı gözlemlenmiştir.

Kırsal alanda yaşayan kadınlar dini bir konuda sorun yaşadıklarında bu sorunun çözümü için cami hocalarına ulaşım, özel durumların konuşulmaması gibi olumsuz durumlardan ötürü ve internet üzerinden dini bilgiye ulaşımın daha kolay olmasını sık sık ifade

ederek sosyal medyanın dini bilgi ve dinsel yaşam üzerindeki etkisini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak elde edilen bulgular sosyal medyanın dini sorunlara çözüm arama durumunda katılımcılara kolaylık sağlama ve mevcut soruna farklı açılardan bakma noktasında rahatlık sağlaması bu internet teknolojisinin dini sorunların çözümü noktasında etkin bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte kırsal kesimde yaşayan bazı katılımcılar da dini bilginin internet ortamında bulunmasının yanlış olduğunu belirterek sanal hocaların ve sanal dini kitapların insanları yanlış yönlere saptırdığını ifade ettikleri elde edilen bulgular arasındadır.

Sosyal medya ve bu medyanın her bir platformunda paylaşılan dini içerikler, bireyi psikolojik açıdan olumlu bir biçimde etkileyerek katılımcıların manevi huzura kavuşmasında ve hayata karşı güçlü hissedip mutluluk duymasında ve kabul edilen dini inancın güçlenmesinde oldukça etkili bir faktör olduğu tespit edilmiştir. Sosyal medyanın bu özellikleri bireyin psikolojik yönden güçlenmesine ve çevresine daha yararlı bir insan olmasına zemin hazırlamıştır. Bireyin düşünce yapısını etkilemenin dışında kişilerin hal ve hareketleri üzerinde de etkisini göstermiştir. Sosyal medyada paylaşılan her dini içerik bireylerin yaşam biçimlerinin tekrardan şekillenmesine sebep olmuştur. Kırsal kesimde yaşayan kadınların da bu mecralar vasıtasıyla birbirlerinden etkilendikleri ve dini yönelimlerinin, ibadet biçimlerinin veya giyim kuşamlarının olumlu yönde değiştiği elde edilen bulgular arasındadır. Bununla birlikte sosyal medyada paylaşılan dini bilgilerin veya dini görsellerin katılımcılar üzerinde bir farkındalık oluşturduğu ve benimsenen dini yapının kabul ettiği özel günlerin hatırlanmasında katılımcılara yardımcı olduğu elde edilen bulgular arasındadır. Genel olarak sosyal medyada gördükleri dini paylaşım içerikleri ile birlikte dinsel açıdan olumlu yönde motive olma, benimsenen inancı bilimsel yönden destekleme ve bireye mutluluk duygusu verme noktalarında bir farkındalık oluşturarak katılımcıların hayat biçimlerini kolaylaştırdığı görülmektedir. Bununla birlikte kırsal kesimde yaşayan kadınların sosyal medya aracılığıyla birlikte dinsel sembollere ve dini düşünce biçimlerine olumlu yönde eğilim gösterdikleri tespit edilmiştir. yapılan görüşmeler esnasında bazı katılımcıların sosyal medyada önlerine çıkan ciddi ve etkileyici videolar sayesinde dinsel açıdan kendilerini eksik gördüklerini ve bu videolardan etkilenecek tesettüre girdiklerini ve daha fazlası bu örtünde eylemini daha da ileri bir seviyeye taşıdıkları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla sosyal medya din kavramı ve bireyin dinsel yaşayış biçimi üzerinde pasif bir konumda olmamış bireyin dini açıdan olumlu bir eğilim oluşturmaya katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Adak, Mutlu. *Ortaçağda Bayburt*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- Adam, Baki. *Dinler Tarihi*. Ankara: Grafik Yayınları, 2016.
- Akdoğan, Ali. *Sosyal Değişme ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Akşit, Cahit. *Dinler Tarihi*. İstanbul: Kamer Yayınları, 2016.
- Akyüz, İsmail. "İslam'da Dini Pratiklerin Toplumsal Dayanışmaya Etkisi". *The Journal of Academic Social Science Studies* 25/1 (2014), 461-482.
- Akyüz, Niyazi-Çapcıoğlu, İhsan. *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Almalı, Arda. "Bir Toplumun Ahlaksal Metaforu Olarak Sosyal Medya Ve Modern Zamanda Ahlakın Evrimleşmesi". *Yeni Medya Elektronik Dergisi* 3/1 (2019), 1-9.
- Alper, Ayfer. *Sosyal Ağlar*. Ankara: Pelikan Yayıncılık, 2012.
- Arslan, Hammet. "Budizm'de Kadının Konumu". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2014), 147-179.
- Arslan, Mustafa. "Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi". *Eğitim Dergisi* 6/2 (2004), 9-34.
- Aslan, Cahit. *Sosyolojiye Giriş, Kavramlar ve Kullanımları*. Adana: Karahan Kitabevi, 2016.
- Aslantürk, Zeki-Amman, Tayfun. *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017.
- Aydın, Mehmet. "Tanrı hakkında konuşmak: Felsefi Bir Tahlil". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 2-21.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Dinim İslam Temel Bilgiler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004.
- Aydın, Mustafa. *Değişim Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap, 2015.
- Aydın, Mustafa. *Kurumlar Sosyolojisi*. Ankara: Vadi yayınları, 1997.
- Aydoğan, Filiz - Kırık, Ali Murat. "Alternatif Medya Olarak Yeni Medya". *Akdeniz İletişim Dergisi* 18 (2012), 58-69.
- Bahar, Halil İbrahim. *Sosyoloji*. İstanbul: Hayat Yayın Grubu, 2015.
- Baseri, Ameneh. "Semavi Dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet Ve Saygının Karşılaştırılması Hakkında Araştırma". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 2014/13 (2014), 123-127.
- Başbayram, Reyhan-Turan, Aykut Hamit. "Gençler Arasında Sosyal Medya Kullanım Karakteristikleri". *International Management Information Systems Conference* 1 (2018), 24-26.
- Bayar, Mustafa. "İbn Haldun Düşüncesinde Bireyin Kişilik Gelişimini Etkileyen Faktörler". *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi* 7/19 (2019), 53-77.
- Bayburt Valiliği. "Bayburt Camileri". Erişim 27 Aralık 2022.
- BAYÜ, Bayburt Üniversitesi. "Bayburt Üniversitesi Fakülte Sayısı" Erişim 27 Aralık 2022.
- Bayyigit, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Konya: Palet Yayınları, 2017.
- Beşirli, Hayati. *Sosyoloji: Günlük Yaşamı Anlamak*. İstanbul: Paradigma Akademi, 2016.

- Birinci, Salih. *Bayburt İlinin Coğrafyası*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2015.
- Bozatay, Şeniz Anbarlı. *Sosyoloji*. İstanbul: Beta Yayınları, 2014.
- Bozkurt, Veysel. *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Bursa: Ekin Yayınları, 2015.
- Böke, Kaan. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2009.
- Cemallıoğlu, Mustafa. "Examination Of Religion And Women Relationship In Terms Of Religious Sociology". *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal* 45 (2022), 113-128.
- Coser, Lewis. *Sosyolojik Düşüncenin Unsurları (Tarihsel ve Toplumsal Bağlamda Fikirler)*. Ankara: Deki Yayınları, 2008.
- Coşkun, Ali. *Din Sosyolojisi (Tarih ve Teoriler)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Coşkun, Ali. *Din Toplum ve Kültür*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Çalışkan, Mustafa- Mencik, Yunus. "Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya". *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 50 (2015), 254-277.
- Çamlıdere, Mete vd. *Dijitalleşen Din*. İstanbul: Köprü Yayınları, 2015.
- Çelebi, Nilgün. *Sosyoloji Notları*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2007.
- Çiftçi, Adil. *Sosyolojiye Giriş Bir Özgürlük Tarzına Çağrı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Araf Suresi, 7/158." Erişim 1 Haziran 2023.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Bayburt Müftülüğü Personellerin Sayısı". Erişim 27 Aralık 2022.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Tevbe suresi, 9/71." Erişim 1 Haziran 2023.
- Doğan, İsmail. *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*. Ankara: Pegem Akademi, 2008.
- Duran Okur, Hatice- Özkul, Mehmet. "Modern İletişimin Arayüzü: Sanal İletişim Sosyal Paylaşım Sitelerinin Toplumsal İlişki Kurma Biçimlerine Etkisi (Facebook Örneği)*". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/21 (2015), 213-246.
- Düzcan, Şeyma. *Popüler Kültür Bağlamında Sosyal Medya ve Din: Sözler Köşkü Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Düzgün, Şaban Ali. "Değişim Kavramı ve Toplumsal Değişimin Şartları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/1 (1998), 309-332.
- Eğribel, Ertan- Özcan, Ufuk. *Değişim Sosyolojisi (Dünyada ve Türkiye’de Toplumsal Değişme)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.
- Ergün, Doğan. *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- Erkal, Mustafa. *Sosyoloji (Toplumbilimi)*. İstanbul: Der Yayınları, 2015.
- Eskicumalı, Ahmet. *Dijital Medya ve Din*. Sakarya: İletişim Çalışmaları, 2019.
- Freyer, Hans. *Din sosyolojisi*. çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2013.

- Göker, Göksel - Keskin, Savaş. “Sosyal Medya Türevi Olarak Sosyal İçerik Platformları: Betimsel Bir İnceleme”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/39 (2015), 861-874.
- Güler, İlhami. “Sosyal Medyada Din”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 27 (2014), 86-98.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayıncılık, 2017.
- Gürhan, Nazife. “Toplumsal Cinsiyet ve Din”. *E- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 4 (2010), 58-80.
- Güvenç, Bozkurt. *Sosyal Kültürel Değişme*. Ankara: Efil Yayınevi, 2016.
- Haberli, Mehmet. *Sanal Din: İnternet Ortamındaki Din Olgusu Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Hacıhasanzade, Feridun. *İlçe, Belde ve Köyleriyle Bayburt*. İstanbul: Nef Yayınları, 2014.
- Haldun, İbn-i. *Mukaddime 1*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları 1982.
- Haldun, İbn-i. *Mukaddime*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- İçli, Gönül. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.
- İlhan, Erol- Görgülü Aydoğdu, Adalet. “Youtube Kullanıcılarının Kullanım Motivasyonlarının İncelenmesi”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 7/2 (2019), 1131-1153.
- İşçi, Metin. *Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme*. İstanbul: Der Yayınları, 2015.
- Kahveci, Hakkı. “Sosyal Medya İçeriklerinin Ahlaki Değerler Bağlamında İncelenmesi: Youtube Örneği”. *Anadolu Journal of Educational Sciences International* 11/1 (2021), 204-225.
- Karaca, Faruk. *Din psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2017.
- Karaca, Mehmet Emin - Bayrak, Metin. *Bayburt İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması*. Ankara: Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, 2017.
- Kırık, Ali Murat. “Yeni Medya Aracılığıyla Değişen İletişim Süreci: Sosyal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Konumu”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 5/1 (2017), 230-261.
- Kızılçelik, Sezgin. *Sosyoloji Tarihi 3*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2016.
- Kızılçelik, Sezgin. *Sosyolojinin Neliği*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2009.
- Kızılçelik, Sezgin. *Yerli Sosyoloji*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.
- Kocadaş, Bekir. *Toplum Toplumsal Yapı ve Kurumlar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2016.
- Konuk, Nebiye. “Bir Sosyal Medya Aracı Olarak Instagram Kullanımı Ve Kişisel İletişim Kaygısı Üzerine Üniversite Öğrencileri İle Araştırma”. *International EUROPEAN Journal of Managerial Research* 3/4 (2019), 1-27.
- Köktaş, Mehmet Emin. *Türkiye’de Dini Hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.

- Köseoğlu, Özgür. “Sosyal Ağ Sitesi Kullanıcılarının Motivasyonları: Facebook Üzerine Bir Araştırma”. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 7/2 (2013), 58-81.
- KTB, Kültür ve Turizm Bakanlığı. “Bayburt’ta Bulunan Turizm Aktiviteleri”. Erişim 27 Aralık 2022.
- Kuşat, Ali- Taştan, Abdul Vahap. *Din ve Birey*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Küçük, Yusuf. *İl Oluşunun 10. Yılında Bayburt Tarihi*. Bayburt: Bayburt Valiliği Yayınları, 2000.
- Küçükkan, Talip. *Din Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Küçükvardar, Mert. “Haber Ajanslarının Anlık Mesajlaşma Servisi Kullanımı Üzerine Bir İnceleme: Telegram Örneği”. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 20/4 (2021), 1757-1778.
- Macionis, John. *Günlük Yaşamda Sosyolojiyi Görmek*. çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015.
- MEB, Milli Eğitim Bakanlığı. “ Bayburt Okulları ve Diğer Kurumlar”. Erişim 27 Aralık 2022.
- Molamahmutoğlu, Murat-Köseoğlu, Mustafa-Özbilen, Şevki. *Bayburt’un Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınma Raporu*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Okumuş, Ejder. *Dinin Toplumsal İnşası*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Okumuş, Ejder. *Meşruiyet Ekseninde Din ve Devlet*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Okumuş, Ejder. *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Okumuş, Ejder. “Din ve Sosyalleşme”. *Electronic Turkish Studies* 9/11 (2014), 429-454.
- Oyman, Nihat. “Sosyal Medya Dindarlığı”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2016), 125-167.
- Özkalp, Enver. *Sosyolojiye Giriş*. Bursa: Ekin Yayıncılık, 2017.
- Özkalp, Enver. *Sosyolojiye Giriş*. Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, 1998.
- Özkan, Abdurrahman. “Sosyometrinin Türkiye’deki Tarihi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11 (2008), 251-268.
- Öztürk, Ceren. “Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımının Rolü”. *Sosyolojik Düşün Dergisi* 5/1 (2020), 1-18.
- Perşembe, Erkan. *Toplumsal Değişme ve Din İlişkileri (Ordu İlinin İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Alan Araştırması)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.
- Ritzer, George. *Klasik Sosyoloji Kuramları*. Ankara: Deki Yayınları, 2014.
- Sanay, Eyüp. *Sosyal Değişme*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014.
- Satiroğlu, Ayşen. “J. L. Moreno ve Sosyometri Üzerine”. *İstanbul University Journal of Sociology* 3/5 (2012), 111-126.
- Sayar, Kemal - Dinç, Mehmet. *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Dem Yayıncılık, 2008.
- Sever, Mustafa. “1980 Sonrası Türkiye’de Kültürel ve Toplumsal Değişme”. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2019), 2-10.

- Sezal, İlhan. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Martı Yayınları, 2003.
- Sezen, Baykan. *Sosyolojinin Ana Başlıkları*. İstanbul: Doğu Kitabevi Yayınları, 2015.
- Sinanoğlu, Faruk. "Toplumsal Değişim ve Din". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 1/3 (2008), 161-194.
- Solmaz, Başak vd. "İnternet Ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama". *Selçuk İletişim* 7/4 (2013), 23-32.
- Şardağı, Emine. "Sosyal Medyada Kurumsal Kimlik: Türkiye'deki Vakıf ve Derneklerin Twitter Kullanımının Değerlendirmesi". 10/3 (2017), 337-362.
- Şentürk, Habil. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Şerif, Abdulazim Muhammed. "İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik'te Kadın". *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi* 4/10 (2015), 195-228.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Taş, Kemalettin. *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*. Ankara: Alter Yayınları, 2005.
- Taşpınar, İsmail. *Bütün Boyutlarıyla Din*. İstanbul: Kur'an Çalışmaları Vakfı Yayınları, 2016.
- TDK, Türk Dil Kurumu. "Moral Kavramı Ne Anlama Gelmektedir?". Erişim 12 Aralık 2022.
- Tekin, Mustafa. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Tektas, Necla. "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağları Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma". *Tarih Okulu Dergisi* 2014/17 (2013), 195-228.
- Tezcan, Mahmut. *Sosyolojiye Giriş- Temel Kavramlar*. Ankara: Feryal Yayınları, 2014.
- Tezcan, Mahmut. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.
- TOB, Tarım ve Orman Bakanlığı. "Bayburt İl Tarım ve Orman Müdürlüğü 2020 Çalışma Raporları". Erişim 27 Aralık 2022.
- Topçu, Nureddin. *Sosyoloji*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Topses, Gürsen - Topses, Mehmet Devrim. *Toplumsal Olayların Bilimi Toplumbilimine Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2014.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. " Bayburt Güncel Nüfus Sayısı 2022 Verileri". Erişim 27 Aralık 2022.
- Üçüncüoğlu, Adnan Güngör - Kahveci, Abdullah. *Kadimden Cumhuriyete Gümüşhane - Bayburt Halkları ve Yer Adları*. Trabzon: Celepler Matbaası, 2005.
- Ünsaldı, Levent-Geçgin, Ercan. *Sosyoloji Tarihi Dünya'da ve Türkiye'de*. Ankara: Heretik Yayınları, 2015.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisine Giriş*. çev. Battal İnaldı. Ankara: 1987.
- Wikipedia. "Whatsapp Özellikleri". Erişim 23 Mart 2023.
- Yaka, Aydın. *Sosyal Değişme Türk Modernleşmesi*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2011.
- Yamamoto, Gonca Telli -Karamanlı Şekeroğlu, Özgür. *Sosyal Medya ve Blog*. İstanbul: Kriter Yayınları, 2014.
- Yardımcı, İlhan. *Gez Anayurt'u Gör Bayburt'u*. Konya: Dizgi Ofset, 2008.

- Yavuz, Ceren Nur. “Instagram’da Alışveriş ve Materyalizm”. *İşletme ve Bilişim Yönetim Dergisi* 4/1 (2017), 1-11.
- Yıldırım, Seda-Kalender, Mert. “Sosyal Medyanın Üniversite Öğrencilerinin Satın Alma Davranışlarına Etkisi Üzerine Kavramsal Bir Bakış”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/4 (2018), 569-578.
- Yıldız, Rıfat. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu*. Ankara: Özkan Matbaacılık, 1994.
- Zencirkıran, Mehmet. *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*. Bursa: Dora Yayıncılık, 2016.

EKLER

Ek 1: Katılımcı bilgileri

Katılımcılar	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Durum	Ekonomik Durum	Meşguliyet veya Meslek	Köy	İlçe	İl
1 ÇO	26	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Söğütlü	Merkez	Bayburt
2 HB	32	Lise	Bekâr	5000 ve üstü	Kursiyer	-	Aydıntepe	Bayburt
3 FK	35	Lise	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Örence	Merkez	Bayburt
4 MK	27	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Örence	Merkez	Bayburt
5 KB	26	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Uğurak	Merkez	Bayburt
6 ST	54	İlkokul	Bekâr	5000 ve üstü	Ev hanımı	Uğurak	Merkez	Bayburt
7 ŞB	45	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Arpalı	Merkez	Bayburt
8 AB	61	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Arpalı	Merkez	Bayburt
9 DF	47	İlkokul	Bekâr	500 ve altı	Ev hanımı	Söğütlü	Merkez	Bayburt
10 KÇ	35	Lise	Bekâr	500 ve altı	Ev hanımı	Maden	Merkez	Bayburt
11 SY	54	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Maden	Merkez	Bayburt
12 GB	37	İlkokul	Evli	2500-5000	Kuaför	-	Aydıntepe	Bayburt
13 SK	35	İlkokul	Evli	1000-1500	Temizlik personeli	Örence	Merkez	Bayburt
14 FS	45	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Arpalı	Merkez	Bayburt
15 GK	67	Okur-yazar değil	Dul	1000-1500	Ev hanımı	Uğurak	Merkez	Bayburt
16 DK	24	Ön Lisans	Bekâr	5000 ve üstü	Laborant	Maden	Merkez	Bayburt
17 NÇ	75	İlkokul	Evli	2500-5000	Emekli	Maden	Merkez	Bayburt
18 NB	42	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Arpalı	Merkez	Bayburt
19 FK	27	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Arpalı	Merkez	Bayburt
20 YK	25	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Örence	Merkez	Bayburt
21 CK	36	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Örence	Merkez	Bayburt
22 NN	25	Lise	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Uğurak	Merkez	Bayburt
23 KB	27	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Uğurak	Merkez	Bayburt

24 RO	42	Lise	Evli	5000 ve üstü	Hemşire	Söğütlü	Merkez	Bayburt
25 ZN	49	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Uğurak	Merkez	Bayburt
26 YB	40	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Söğütlü	Merkez	Bayburt
27 SY	62	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Söğütlü	Merkez	Bayburt
28 TÇ	61	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Maden	Merkez	Bayburt
29 AÇ	42	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Söğütlü	Merkez	Bayburt
30 NT	49	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Maden	Merkez	Bayburt
31 HK	47	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Örence	Merkez	Bayburt
32 SF	43	Lise	Evli	5000 ve üstü	Ebe	Söğütlü	Merkez	Bayburt
33 ZT	38	Lisans	Bekâr	5000 ve üstü	Memur	-	Aydıntepe	Bayburt
34 NO	50	İlkokul	Bekâr	5000 ve üstü	Ev hanımı	Söğütlü	Merkez	Bayburt
35 EO	47	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Söğütlü	Merkez	Bayburt
36 ZŞ	44	Ön lisans	Bekâr	5000 ve üstü	Odyometri	Aydıntepe	Merkez	Bayburt
37 KB	42	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Uğurak	Merkez	Bayburt
38 ÜB	23	Ön lisans	Bekâr	5000 ve üstü	Çocuk gelişimci	-	Aydıntepe	Bayburt
39 AN	45	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Arpalı	Merkez	Bayburt
40 NŞ	55	Ortaokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Arpalı	Merkez	Bayburt
41 HE	63	Lise	Evli	5000 ve üstü	Kursiyer	Uğurak	Merkez	Bayburt
42 ÇC	44	İlkokul	Evli	500 ve üstü	Ev hanımı	Örence	Merkez	Bayburt
43 GÇ	34	Lise	Evli	5000 ve üstü	Memur	Maden	Merkez	Bayburt
44 NB	63	İlkokul	Evli	1000-1500	Ev hanımı	Arpalı	Merkez	Bayburt
45 SK	64	Ortaokul	Dul	2500-5000	Ev hanımı	Örence	Merkez	Bayburt
46 SE	49	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Maden	Merkez	Bayburt
47 FK	57	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Örence	Merkez	Bayburt

48 GB	57	Lisans	Evli	5000 ve üstü	Tıbbi sekreter	Maden	Merkez	Bayburt
49 AK	56	Okur- yazar değil	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Örence	Merkez	Bayburt
50 GK	47	İlkokul	Evli	500 ve altı	Ev hanımı	Arpalı	Merkez	Bayburt

MÜLAKAT SORULARI

Ek 2: Mülakat Formu

Değerli Katılımcılar;

Cevaplayacağınız bu mülakat, “ Kırsal Alanda Yaşayan Kadının Din Anlayışında Sosyal Medyanın Etkisi: Bayburt Örneği” adlı yüksek lisans çalışmasının bir parçasıdır.

Mülakat formu içerisinde Bayburt ili kırsal kesiminde yaşanan bireylerin din anlayışlarında sosyal medyanın etkisini tespit etmeye yönelik sorular bulunmaktadır.

Mülakat sorularının cevaplandırılması hususunda göstereceğiniz gayret ve samimiyet, araştırma sonuçlarının sağlıklı olması için son derece önemlidir. Hiçbir soruyu cevapsız bırakmayınız. Mülakat sorularına vereceğiniz cevaplar tamamen bilimsel bir amaç için kullanılacaktır. Doğru bir değerlendirme için gerekli olan samimi cevaplarınız için şimdiden teşekkür ederim.

Kader KAHRIMAN

Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

A) Demografik Özellikler

1.Cinsiyetiniz:

Kadın ()

Erkek ()

2.Yaşınız:

18-25 ()

26-35 ()

36- 65 ()

65 yaş üstü ()

3. Eğitim Durumunuz:

İlkokul ()

Ortaokul ()

Lise ()

Üniversite ()

Diğer()

4. Medeni durumunuz:

Evli ()

Bekâr ()

Diğer ()

5. Ekonomik Durumunuz:

500 ve altı ()

500-1000 arası ()

1000-1500 arası ()

1500-2000 arası ()

2500- 5000 arası ()

5000 üstü ()

6. Meşguliyet veya Mesleğiniz?

Ev hanımı () Memur () Emekli () İşsiz () Zanaatkâr ()

7. Din kavramı size göre neyi ifade etmektedir, anlatınız?

8. Dini bilgilerinizi nereden öğrendiniz, anlatınız?

9. Gündelik hayatınızda din kavramına ne kadar yer vermektесiniz, anlatınız?

10. Sosyal medya hesabınızda neler paylaşırsınız, anlatır mısınız?

11. Kutsal/özel gecelerde dini mesajlar paylaşır mısınız ve bu paylaşımları nasıl değerlendirirsiniz, samimi bulur musunuz, anlatır mısınız?

12. Dini bir konuda sorun yaşarsanız çözümü konusunda nereden faydalanırsınız, anlatır mısınız?

13. Sosyal medya, internet ve diğer teknolojik aletlerin dini anlayışınıza ve yaşam biçiminize bir etkisi olduğunu düşünüyor musunuz, anlatır mısınız?

14. Sosyal medya da arkadaşlarınızın paylaştığı dini içerikler dini düşüncenizi etkiliyor veya değiştiriyor mu?

15. İslam dininin benimsediği özel günlerde veya günlük hayatta ibadet ve dua ederken herhangi bir sosyal medya mecrasından yardım alır mısınız?

16. Sosyal medyada paylaşılan dini içerikler, dini semboller, ibadetlerinizde sizi motive ediyor mu, anlatır mısınız?

ÖZ GEÇMİŞ

Kader KAHRIMAN, 2009 yılında T.O.B.B Örence İlköğretim Okulu’nu, 2014 yılında Bayburt Korkut Ata Anadolu Lisesi’ni, 2019 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi – Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü’nü bitirdi. 2019 yılında Bayburt Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

